

Leto LX. 1940. Zvezek 7.-8.

LJUBLJANSKI

V
A

V

O

N.

Izdajatelj:

Knjigarna Tiskovne zadruge,
r. z. z. o. z.

Odgovorni urednik:

Juš Kozak.

V Ljubljani.

Tiska „Národna tiskarna“

1940.

LJUBLJANSKI ZVON

7 - 8

Ivo Brnčić: Na zgodovinskem razpotju	305
Miran Jarc: Tercine o življenju in umetnosti	309
Anton Ingolič: Likof	312
Tone Šifrer: Moža iz legije (I)	321
Igo Gruden: V objemu	331
Ivan Goran-Kovačić: Mali pot	331
Juš Kozak: Blodnje za lepoto (II)	332
Ferdo Godina: Šandor pripoveduje (I)	345
Bratko Kreft: En večer per baroni Zoisi (II)	350
Ivan Goran-Kovačić: Iz kajkavske zbirke »Ognji i rože«	358
Dragotin Cvetko: Muzikalna prizadevanja hrvatskega kmetskega kulturnega gibanja	360
Jože Pahor: Leto 1515 (I)	364
Pavel Šivic: K sporedom letošnje koncertne in operne sezone	368
Vlado Kersnik: Poglavja iz filozofije (I)	372
F. X. Šalda — B. Borko: Dvogovor o umetnosti in naravi	379
Andrej Budal: O Francetu Bevku (II)	384
Louis Adamič — Vito Kraigher: Posedanje in hitra rast C. I. O. (II)	388
B. W. — D. Javer: Marx in Engels o realizmu v umetnosti	395
Ernst Held — D. Javer: Peter Iljič Čajkovski	397
Med knjigami in dogodki: Prežihov Voranc: Samorastniki (Ivo Brnčić) — Miško Kranjec: Povest o dobrih ljudeh (Ivo Brnčić) — Jože Pahor: Matija Gorjan (Andrej Budal) — Miroslav Gorše: Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik (Andrej Budal) — Arhiv Maksima Gorkega (A. Šumski — D. Javer) — Dom za ljudsko umetnost — režiserska šola (F. Iljin — D. Javer) — Korsika in naš zapad (Andrej Budal)	400—416

Revija izhaja dvanajstkrat na leto. — Celoletna naročnina 120 din, za dijake 90 din. Plačuje se lahko v mesečnih obrokih po 10 din. Za inozemstvo stane 150 din. Posamezen zvezek stane 15 din. — Reklamirane zvezke dobivajo naročniki brezplačno samo na reklamacije v prvem mesecu po izidu. Kdor do Novega leta ne odpove revije, potrjuje s tem naročništvu za prihodnje leto. — Upravništvo: Ljubljana, Dalmatinova ul. št. 10. — Urejuje in za uredništvo odgovarja Juš Kozak (Ljubljana, Poljanski nasip št. 14 VII/2). — Prispevki, recenzijski izvodi in listi v zameno naj se pošiljajo na urednikov naslov. — Nenaročeni rokopiši se ne vračajo. — Izdajatelj: Knjigarna Tiskovne zadruga, r. z. z o. z. v Ljubljani. — Tiska Narodna tiskarna d. d. v Ljubljani. Predstavnik Fran Jeran.

NA ZGODOVINSKEM RAZPOTJU

IVO BRNČIĆ

Znova so se premaknili mejniki dežel in držav. Dogodki se preHITEVAJO z blazno naglico neurja in goljufajo vsa pričakovanja; čas je z dogajanjem nabit kakor ekrazitna mina, saj nekoč cela desetletja niso prinesla toliko izprememb, kakor jih je zdaj doživela Evropa v bore pol leta. Še sinoči na videz nepremagljivi imperiji se sesedajo kakor stavbe iz kvart, usoda narodov se sprevrača preko noči; svetli upi, ki so marsikomu zažareli z jutranjo zarjo, neredko že umirajo z večernim mrakom. Oborožene množice se vale preko celine kakor se niso ne za preseljevanja narodov ne za Timurlenkovih in Napoleonovih pohodov, in pod krvavo obžarjenim evropskim nebom brné človeški živci kakor prenapete tetive; kabinetski idealisti, spoštovalci absolutnih vrednot, pomehkuženi filantropi in osamljeni kulturonosci strme z grozo v razdejanje, ki ga je med njihovo setvijo zapustila toča neusmiljenih dejstev, in celó v njihovih utrujenih možganih se čedalje bolj zdriza spoznanje, da smo priče neustavljivega, nedvomnega propada mogočnega reda in sveta, ki je več ko poldrugo stoletje pisal postave evropski kulturni in politični misli ter je bil še pred nekaj mesci videti na veke ustaljen in ko granitna skala nepremakljiv. Koliko varljivih upov je v teh dneh spuhnelo v nič kakor dim, kako neznansko veliko iluzij se je zdrobilo s suhim prasketom starega, neuporabnega porcelana! Smrt že od nekdanj ne kaže kaj prida estetskega občutka, smrt snema vse maske ter razgalja svoje žrtve do grde, zoprne nagote. Tako se je tudi ob tem polomu dokončno potrdilo, koliko življenjske nemoči se je skrivalo za patetičnimi gesli in frazami, kako puhli so bili vsi »ideali«, s katerimi je liberalistična hierarhično-kapitalistična družba desetletja in desetletja upravičevala svoj obstoj. Zakaj logika družbenega razvoja, naj terja še toliko človeške krvi in naj na videz še tako nerazumljivo prisoja ljudem njihovo mero trpljenja in sreče, je v bistvu vendarle na svoj način globoko pravična; tudi družbeni zakoni poznajo svoja posebna evgenična in biološka načela, zgodovina je kljub vsemu zanesljiv sodnik in vračnik: kakor stari-kava koketa nalepitičena družba se je navsezadnje zgrudila ob prvem krepkejšem sunku, je nemara klecnila bolj po krivdi lastne življenjske nezmožnosti kakor pa zavoljo udarcev nasprotnikove železne pesti.

Ta družba, ki se je rodila v krvavordeči, sijajni zarji tisočerih pričakovanj, ki tako lepa in mamljiva dotlej še zlepa niso razgibala ljudskih

množic, ta družba, ki je svoje dni v resnici sprostila nezaslišano veliko ustvarjalnih sil človeškega rodu, je zapovrstjo izdala malone vsa načela, ki so jih nekoč zagovarjali njeni najplemenitejši duhovi in za katera so tisoči dali svoja življenja. »Vse je bilo pred nami, ničesar ni bilo pred nami« — te Dickensove besede bi utegnile služiti za motto študiji o tem, kaj je človeškim množicam obetala in kaj jim je dejanski nudila. Ideje, za katere je tekla kri pod Bastiljo in pri Valmyju, kjer je sam Goethe zaslutil porajanje novega jutra v svetovni zgodovini, so pred davnimi dnevi pomenile živo stvarnost najglobljih, najpravičnejših teženj širokih ljudskih plasti, ki so zahtevale tudi zase pravico do človeškega dostojanstva in do prostora pod soncem; a vladajoča družba jih je brž po svoji zmagi nad fevdalnim zatiralcem spremenila v navadno slepilo, s katerim je (kljub vsem poetom in mislecem, ki so jih resno jemali) premišljeno vodila iste množice, ki so ji nekdanj priborile oblast, ki jim je toliko obljubila ter jim dejanski dolgih sto let in več odrekala skoraj vse možnosti človeka dostojnega življenja. Grdo grehoto ima na vesti onemogli, izžeti stavec, ki se pravkar tako klavrno poslavlja od sveta; zakaj razplamtel je v srcih milijonov, sredi brezupne suženjske temote že ob samem rojstvu na pol ugaslih, vso čudežno človeško slo po pravici in lepoti, zanetil je v potlačeni razredih in narodih ogenj neumrljivega koprnenja po svobodi, pa je potlej vse njihove naivne upe in njihove žrtve zvijačno izkoristil v namene, da si je sebičnejše težko predstaviti. Obtožba je huda, ali »treba je zapisati, da kdo lahko smehlja se in smehlja in da je zraven lopov« (Hamlet) — treba je zapisati, kadar padajo že poslednje človečanske vrednote, ki jih je v Evropi še uspelo ohraniti, in kadar se brez slednje dejanske koristi vnovič preliva človeška kri.

Dà, ob žalostnem koncu tega zgodovinskega razdobja, vpričo milijonov mrličev iz prve svetovne vojne, ki še niso utegnili dodobra sprhniti, ko so se jim že pridružile legije novih, je treba nesentimentalno pregledati bilanco družbe, ki je naložila človeštvu toliko nesmiselnega, z ničimer opravičljivega gorja. Ta družba, ki je bilo v njene temelje vzdanih toliko človeških kosti, katerih ceno je vselej določala edinole prekleto zlata kovina, je resda nekoč razbila gospodarske, politične in duhovne okove fevdalnega sistema, je resnično dala človeštvu vrsto kulturnih pridobitev, brez katerih si njegovega nadaljnjega napredka ni mogoče niti misliti. Toda zakleta v čarobni ris lastnih družbenih možnosti ni dokončno rešila niti enega tistih osnovnih, za usodo človeštva najneposredneje pomembnih vprašanj, ki so se pojavila ali vsaj do akutnosti zaostriła ravno z njenim nastankom. Jasno: človeških dejanj na socialnem in še posebej na gospodarskem področju ni nikdar nikoli ocenjevala po tem, koliko prispevajo za človeško skupnost, za vse človeštvo, za gmotno in duhovno blaginjo ljudi; ne človek ne narod ne kultura, nobena teh vrednot ni bila dejanski

poglavitno merilo človeškega dejanja in nehanja, zgolj poniglava korist ene same kaste je bila vsem lepim geslom, vsem protestom pesnikov in učejakov navkljub osrednja gonilna sila vsega njenega gospodarskega izživljanja in vseh njenih ustanov, vsega prava in političnega udejstvovanja — pohlepni, samopridni, brezobzirni interes posameznika in v skupine organiziranih posameznikov, vladajočih nad vsemi viri, ki dajejo ljudem delo in kruh. Naj se je prav po zaslugi te družbe uspešnost človeškega dela malone postoterila, dasi dokazujejo računi z vso svojo eksaktno nedvornostjo, da je vprašanje človeškega blagostanja danes ta dan s tehnične plati že docela rešljivo, je vendarle spremljala vso njeno zgodovino neznosna, neodpravljiva beda najširših ljudskih plasti, ki so za bahavim družbenim pročeljem životarile tako same sebi prepuščene kakor le more biti človek na zemlji. Ta družba je vžgala v narodih uporno luč narodnostne zavesti, a je narodnostni problem spet reševala samó na papirju ter ni znala zlasti malim narodom zagotoviti ne svobode ne samoodločbe ne samega obstanka. Svoboda, ta najomamnejša izmed človeških besed, ta sen vseh podjarmljenih in vseh duhovnih izbrancev človeškega rodu, ni bila v nič manjši meri zgolj kilava, votla fraza; kajti s političnimi svoboščinami se je družila popolna gmotna odvisnost malega človeka, ki mu vse njegove državljanske pravice niso mogle potešiti njegove lakote — absurd, da bi bilo težko najti značilnejšega. Znanost in umetnost, vsa blesteča kulturna dejavnost je ostala povsem nedostopna taistim množicam, ki naj bi jim lajšala in poplemenitila življenje. Ob vsej svoji ogromni gospodarski zmogljivosti je ta družba izkoriščala zemeljske zaklade in človekove proizvodjalne možnosti v omejenem obsegu, anarhično in brez načrta — zakaj dobiček, ne potrebe ljudi, to je bil edini zakon vse proizvodnje. V celoti je stvar taka, da je pretežna večina človeštva stradala pod njeno vladavino prav vsega, kar more človeku nedostajati na zemlji: kruha in strehe nad glavo, zdravja in življenjske radosti, toplote človeškega uma in srca.

Takšen je obračun. A dandanašnji, ko se ta trhli babilonski stolp vse očitneje podira in ko postaja potreba po lepšem, človeka vrednejšem zemeljskem domovanju ljudi čedalje bolj pereča, se pojavlja tudi vprašanje, v imenu katerih načel in čigavih pravic naj bi bil predvsem zasnovan načrt za novo stavbo družbenega in kulturnega sožitja. Če naj obvelja stališče, ki si edino utegne lastiti vso moralno in tudi utilitarno prepričevalnost, da sta namreč produktivno delo kot prvi pogoj človeškega obstoja in človeška kultura kot smoter vsega človeškega prizadevanja na zemlji osnovno merilo vsega človeškega početja, potem ni mogoče dvomiti, da more biti najpravičnejša in najrazumnejša pač le taka ureditev sveta, ki bi predvsem slonela na pravicah in zahtevah delovnega človeka in v kateri bi bile kulturne vrednote v resnici last vseh narodov in ljudi. Zakaj če je smisel vsega snovanja človekovega razuma in truda njegovih rok vsa sreča, ki je človeštvo sploh

more biti deležno na zemlji, je tudi gotovo, da bo ta namen uresničen šele tedaj, ko delo ne bo več človeku ena sama nenehna tlaka in muka, to je, ko mu bo dana najprvotnejša svoboda, brez katere so vse druge svobode le namišljene, zgolj prazen zvok in puhla laž. A ker delo samo po sebi človeku niti ne daje niti ne jemlje svobode, temveč mu jo krati šele sočlovek, bo mogel novi družbeni red zagotoviti ljudem vso možno srečo edinole v primeru, če bo izločil iz seznama družbenih možnosti vsakršno priložnost, da bi človek mogel vpreči v svoj jarem svojega bližnjega ter ga izkoriščati v svoj osebni prid. Edinole taka ureditev človeške družbe lahko potemtakem upa, da bo osrečila ljudi, v kateri bi bila oblast človeka nad človekom skrčena na tisti minimum, ki ga terja zgolj nujnost organizacije človeškega mravljišča. Zakaj ko ne bo več gospodar nad sočlovekom, bo šele človek dejanski postal gospodar te zemlje in bo lastni usodi sam pisal postavo; ko ne bo več zaslužjevalec, bo šele sam prenehal biti tudi suženj; podrejen zgodovinski nujnosti bo šele postal resnično svoboden. Takrat šele bo njegovo življenje nekaj več kakor le večen beg pred plazom slepih, nesmiselnih naključij; in ko bodo tudi vse resnice znanosti in vse lepote umetnosti slednjemu posamezniku prav tako samoumevno potrebne, nepogrešljive in zagotovljene kakor vsakdanji kruh, se bo človek svoje svobode tudi v zvrhani meri zavedal ter jo bo mogel s pridom uživati — se bo približal poslednji sreči, ki more razsvetliti njegovo zemeljsko trajanje.

S kar najpopolnejšo gotovostjo je mogoče sklepati, da bi se na tem nesrečnem, krvavem planetu v bistvu nič ne spremenilo, da bi še naprej tekla za snetljiv nič dragocena človeška kri ter bi se strašni bojni voz še dolgo ne ustavil na uničenih poljih in v razdejanih mestih, če bi se namesto dosedanjih nesmislov, krivic in laži ugnezdile le nove, če bi se zamenjala roka, a bič ostal, če bi pravice narodov, tudi najmanjših, ostale okrnjene tudi v prihodnje. Ureditev, ki bi ne osvobodila človeštva dveh najtežjih nadlog, ki ga tareta dandanašnji, ki bi dokončno ne rešila socialnega in narodnostnega vprašanja, bi pomenila zgolj podaljšanje doslejšnje bede in dosedanjega zatiranja ljudi ter bi si sama napisala smrtno obsodbo. Ako naj bo priznано načelo, da je slehernemu narodu dana pravica do življenja in neoviranega razvoja že s samim dejstvom njegove eksistence, potem je ta pravica ena sama, nedeljiva in za vse narode enaka; zakaj pravica, ki kaže temu tak obraz in onemu spet drugačen, dejanski ni več pravica, temveč laž. Če pa pravice posameznih narodov niso enake, potlej sploh ni več mogoče govoriti o nobeni pravici, saj omejena pravica do obstoja prav tako ni več pravica; v tem primeru bi med narodi prenehal vsakršen moralni in pravni red in svet bi v krvi in ognju utonil.

Spletke, pretkani sofizmi in nasiljevanje dejstev, vse to pač utegne pre-slepiti ljudi, a stanovitnega, znosnega sožitja med njimi zatrdno ne more ustvariti. Človeštvu je dandanašnji potrebno korenito, popolno prerojenje,

potrebna mu je velika, čista ideja, ki ne bo več naličje laži, ampak nepovtorjeno obličje resnice, ki ne bo več nasprotje življenjske stvarnosti, temveč njena pristna, neizmalíčena podoba. Edinole taka ideja, precejena skozi filter človekovega razuma in prepojena z vso gorkoto, ki jo le zmore njegovo srce, še utegne urediti ta kaotični, razklani svet. Ne hierarhija, temveč sodelovanje med ljudmi in narodi; ne slepa pokornost, marveč človeško dostojanstvo; ne predpravice, temveč pravice; ne prisilnost, ampak dolžnost; ne imperialistična borba za tuja ozemlja, ampak načrtno izkoriščanje vseh bogastev, ki jih nudi ta blagoslovljena, neizčrpna zemlja; ne bogatija, marveč blagostanje vseh ljudi — izključno le na takih osnovah more biti zgrajena trajna sreča človeškega rodu. Zgolj v takem svetu bo mogla tudi izginiti ne samó potreba, marveč tudi slednja možnost nadvlade naroda nad narodom, delitve zemlje na interesna področja, prisilnega vključevanja narodnih ozemelj v večje, tuje enote, nesvobode, zatiranja in razprtij med narodi. So to utopije? — Kje bi bil smisel človeškega življenja na zemlji, če bi bile?

TERCINE O ŽIVLJENJU IN UMETNOSTI

MIRAN JARC

I.

*Tlačani. Hlapci. Sužnji... Skoz vekove
s krvjo in znojem prepojene gledam
našega ljudstva splasene rodove.*

*Njih kri, sokove okušam, ko poslušam
kričečo rano v sebi, ko se v rove
po samem sebi spuščam, se razpredam,*

*kot bi v podzemlje tonil dob ugaslih,
potisočerjen dramim se in dušam
sestradanim ponujam svojo žejo,*

*ki pod oblastjo zlih pastirjev uklete
svojih tegob izkričati ne smejo,
da bi grobov ne odprle že prerastlih..*

*Ko zevajo povsod že žrela živa
zdivjane zemlje, ki v ponôre nove
nered včerašnjega sveta požira,*

*in ko sproščeni duh iz brezdna zove
spet davno božjo zver — kot da razliva
povodenj se čez svet — v preplahu umira*

*krotilec občutljivi s struno tanko,
zdaj s šibke pesmi-pajčevine zanko
ne more več zadržniti upora.*

*Ne pláši se, srce! Zdaj zemlja nóra
razgalja prsi: globlje korenine
so varne v globočinah tisočletja.*

*Krvavih plesov, vstaj, porazov vretja
gorela so nad njimi in zažgala
premnogo vejo, razpihala liste,*

*krivila debla... Živa pa so ostala
osrčja sokov... tja v ponôre tiste
zazri se, tam poraja se — Beseda.*

II.

*Do zvezd gori krvava ljudska beda,
razvâl mest babilonskih blazno gléda
te z votlimi očmi, čas je iz reda...*

*Ti pa samevaj z bolno vero v včeraj,
ko hočeš, da privid bo svetil zmeraj,
zastiraj si oči, blede umiraj,*

*če še ne veš, da so se razmeglili
lažnivi čarodeji in pismarji,
ki so doslej te z bajkami pojili.*

*Po sredi razdejanja — v novi zarji
poslušam ptico, ki jo ziblje veja
in gledam na cvetovih iskre rose,*

*poslušam mater, ki uspava dete,
in gledam jih sinove in očete,
ko v soncu se svetlikajo jim kose*

kraj žitnega morja, ki mu je meja
samo nebo ... samo širna sinjina.
In že sem žitni človek, brez spomina

gubim se v polju. Srka me planjava ...
In sem samo še roka trda, rjava,
ki ve, da klasje je za žetev godno.

Drvar sem, še poslednjič bom usodno
drvnico zavihtel in deblo pade ...
Semena nova v zemlji že kalijo.

Glej zvezde jutranje: tiho medlijo
v močnejšem prvem svitu zarje mlade.
Odbile so jim ure nočne straže.

In kot iz sanj za hip se mi prikaže
najtežje ure bičani obraz.
Samo smehlja se mi, samo smehlja se ...

Saj vem: molčé nalóži breme nase.

III.

Ne stoj, molčé nalóži breme nase ...
Spoznal si, da si le občestva del.
Ne béži kot puščavci prejšnje čase.

V zatoru dobe, ki te je rodila,
bo strto vse, kar si po njej prejel
in samo luč ti morda bo svetila,

luč v tebi, ki si ji prilival olja
ljubezni do vsegá, kar sonca išče,
od bilke pa do zvezdnega vesolja.

In v vrišču cest, v krvavem blišču mest,
in ko boš sam že morda pogorišče
v pepelu bo zatlela blagovest

o zrnju, ki mu zemlja ni grobišče.

LIKOF

(Odlomek iz romana)

ANTON INGOLIČ

Boris Dobnik, ki si je še spomladi kupil velik vinograd na Vinskem vrhu, je tega dne že sredi popoldneva zaklenil svojo novo zidanico, dal zadnja navodila postaranemu viničarju in se odpravil proti domu. Počasi je stopal po sepju, ozirajoč se po obranem vinogradu in preko njega na sosednje griče, prav tako zasajene z vinsko trto. S posebnim ugodjem je užival lepoto jesenskih barv; vinogradi so bili zvečine rumene barve najrazličnejših odtenkov, le oni, ki so jih šele nedavno škropili, so bili bolj ali manj modrikasto nadahnjeni; zaradi zamazanorjavih ložin in medlozelenih pašnikov pa so predvsem bukovi gozdovi s svojimi rdečimi barvami privabljali poglede mladega sodnika. Ob pogledu na svoj vinograd se je spominjal težkih skrbi, ki mu jih je kot neizkušenemu vinogradniku-zadržetniku zadajal izza spomladi, podoživljal pa je tudi vse srečne ure, ki jih je doživel z njim.

Na vrhu, pod klopotcem, ki je leno obračal svoje dolge vetrnice in zamolklo udarjal s težkimi kladivci na desko, kakor da se zaveda, da je svoj posel že opravil, je Dobnik še enkrat pregledal svoje posestvo, potem pa krenil navzdol v klanec. Že čez nekaj korakov je ob pogledu na zanemarjeno kočjo svoje sosede prešel tudi z mislimi k sosedi. Tudi te misli so ga navdajale s posebnim zadovoljstvom. Petje trgačev iz sosedinega majhnega vinograda jih je spremljalo kot prijeten pripev. Bolj kakor kdaj prej se je zavedal, da je rešil propasti kočjo in vinograd, predvsem pa sosedo in njene otroke.

Že takoj prve dni po prihodu na Vinski vrh mu je bila padla v oči skrajno zanemarjena kočja in zemlja spodnje sosede, Jusove, ki je prihajala tudi k njemu na delo. Na njegovo vprašanje o njej, je viničar malomarno zamahnil z roko in povedal z omalovaževanjem: »Gospod, slabo je pri Jusovih. Sosed je že pred petimi leti odšel v Nemčijo, od koder ni ne njega ne denarja, še pisma ne. Že prej so bili zadolženi — Jus je moral ob prevzemu izplačati tri sestre in dva brata —, odkar je ostala Micka sama, pa gre z njimi še huje navzdol. Viničarska je, pa ne zna gospodariti. Naj si sami pogledajo kočjo in vinograd!« Za prve tedne je bilo Dobniku dovolj, toda ko je spoznal, da je Jusova ena njegovih najpridnejših delavk, da pa je njena zemlja najslabše obdelana daleč naokoli in ji kočja bolj in bolj razpada, se je začel resneje zanimati zanjo. Zvedel je, da rada pije in pušča k sebi fante in tudi oženjene moške, da vlada v koči strahovita revščina in da strada s svojimi štirimi otroki, od katerih zadnji ni zakonski, čeprav so se svojčas starši njenega moža kolikor toliko dobro prebijali na skopi krpi zemlje. Ni mogel gledati lačnih otrok konec svojega vinograda,

ni mogel trpeti zanemarjene zemlje ob svoji in predvsem je hotel dvigniti mlado in postavno žensko, ki ji trdo delo in pomanjkanje pa tudi pet in trideset let življenja ni vzelo prav nič ženske mikavnosti in neke posebne lepote. Spočetka ji je ob vsaki priliki samo prigovarjal, naj pravočasno opravi vsa dela, pozneje, ko je sprevidel, da nima nikakih sredstev in tudi ne orodja in živine, z dninami pa ne more niti sebe in otrok pošteno preživiti, pa je naročil viničarju, da ji je zoral ložine, poškrpil vinograd in opravil tudi druga dela; pred meseci ji je kupil celo prašička. »Ko boste jeseni prodali vino, mi boste povrnili, kar sem dal zanj, o drugem se ne bova menila. Samo da si boste opomogli; dolg morate odplačevati, sicer vam še pred novim letom prodado posestvo!« Jusova se mu je dolgo zahvaljevala, hotela mu je po svoji nekdanji viničarski navadi poljubiti roko, vendar je bil on srečnejši od nje. Prepričan je bil, da jo je rešil.

S posebnim zadovoljstvom se je tega popoldne ustavil nad njenim vinogradom. Ni videl slabih, že izrojenih trt, marveč le vesele trgače, večinoma viničarje in kočarje z bližnjih gričev, in predvsem Jusovo, ki je nasmejanih lic hodila med njimi.

Ko ga je zagledala, je prišla na sep.

»Dober dan, gospod sodnik! Že domov?«

»Že. Opravil sem.« Ozrl se je po trgačih. »Dosti ste jih dobili.« Že je hotel reči, da kar preveč za tako majhen vinograd, vendar je rajši nadaljeval tam, kjer ga je premotila. »Micka, kakor sem vam rekel, kar k meni pripeljite grozdje in ga stisnite na moji preši, Jakobu sem že vse naročil. Mošt spravite v polovnjak, ki je že pripravljen. Kar bo več, si odnesite domov! Še danes bom govoril s trgovcem v mestu, da vam ga bo plačal kakor meni. Najmanj tri in pol boste dobili zanj. To bo zneslo čez tisoč dinarjev. Lahko si boste popravili streho, plačali zapadli obrok dolga in še kupili otrokom obutev za zimo. Ali ne?«

»Gospod so dobri. Lepo skrbijo za nas. Tudi prašiča vam bom plačala!« Jusova se je s ponižnim pogledom ozrla po mladem možu, ki pa z njo ni nikoli govoril o drugem kakor o gospodarstvu. »Težko jim bom poplačala skrb, ki jo imajo z menoj.«

Dobnik je zamahnil z roko. »Napravite, kakor sva se zmenila, pa bo vse dobro! Takoj jutri prinesite steklenico mošta, da ga poneseva na poskušnjo. Če bo imelo toliko kakor moje, boste mogoče dobili tri pet in sedemdeset.«

Ko se je sodnik spustil še niže v klanec, se je Jusova vrnila k svojim ljudem.

»Ali si ga vprašala, koliko piti nam smeš dati?« ji je takoj zaklical eden izmed fantov.

»Nima moža, zato pa mora imeti varuha,« je dodal s prikritim nasmehom Pulko, njen spodnji sosed.

Mnogi so se bučno zasmejali, kar je spravilo Jusovo za hip v zadrego,

vendar se je takoj zbrala. »Kakšen varuh le! Dober človek je, to je vse, kar morem reči o njem, dober človek in dober sosed. Da bi le bili vsi sosedeje takšni!« Ošinila je Pulka, ki se je medtem že potuhnil za polni trs.

»Že, že,« je nezaupno menil starejši viničar, »briga se res, briga, a gospodi nikoli ne moreš zaupati. Bog ve, kaj ima za bregom.« Samo Pulku pa je rekel: »Mogoče noče, da bi prehitro prišla na nič, ker bi rad sam kupil, ko bo bolj pri denarju. Še noben gospod,« je nadaljeval spet za vse, »že nekaj sem jih služil, mi ni dal skorje kruha zastonj.«

Čeprav se je nekdo potegnil za Dobnika, češ da takšnega gospoda Haloze še niso imele, je večina vendar mislila kakor viničar: gospodu ne moreš zaupati, nič ne veš, kdaj te bo ugriznil, zato je najbolje, da nimaš z njim nobenega opravka, posebno če imaš — kakor Jusova — svoj košček zemlje in lahko na njem po svoji volji životariš.

Jusovi je bilo tako govorjenje nadležno, bila je prepričana, da so vse zle besede o sodniku krivične, čeprav sama ni mogla razumeti, s čim si je pridobila njegovo naklonjenost, in čeprav ji je postajala njegova dobrota kakor breme, ki jo je težilo bolj in bolj. Kolikokrat se je že bila odločila, da se mu bo postavila po robu in ukrenila po svojem preudarku, da bo zavrnila njegovo pomoč, vendar se doslej še ni mogla upreti njegovim ljubeznivim nasvetom in nenavadni dobroti, saj je morala videti, da ji hoče samo dobro. Prav tega dne je čutila to bolj kot kdaj prej. Letina je bila na splošno zelo slaba; oni, ki niso dovolj škropili, in to je bila večina manjših posestnikov in kočarjev, so pridelali komaj četrtno navadnega pridelka, ona pa bo dobila celo več kakor prejšnja leta. Če se ne bi bil pobrigal sodnik za njen vinograd, najbrž ne bi imeli kaj brati.

»Sosed Pulko, pojdite rajši po bučo vina, kaj bi obirali dobre ljudi!« S to odločno in pravo besedo je slednjič okrenila pogovor drugam.

Pulko je rade volje odšel po vino; takoj ko ga je izročil Jusovi, je napravil na uhelj svojega škafa novo, četrto zarezo, da ne bo zvečer pomote pri obračunavanju, ko bo dobil tri buče sladkega mošta za bučo svojega kislega vina. Vtem so prišli še trije ali štirje trgači. Zdaj jih je trgalo kakih petnajst, večinoma mladih ljudi. Bilo jih je kakor v velikem vinogradu pri Kopšetu ali tam čez pri Koresovi. Čeprav je sonce že zašlo in se je plazil mrak iz gozda pod vinogradom, se vendar ni nikomur mudilo, saj je trgatve šla še prehitro od rok, ker je stalo trsje na redko in tudi polno ni bilo. Med petjem in šalami so prišli na sep, moški so bili že vsi vinjeni, a tudi ženske so vreščale, se smejale in krilile na široko v hladen jesenski zrak.

»Dobro ti je obrodil, Micka, prav po gosposko, zato moraš trgače tudi pošteno pogostiti,« ji je govoril Pulko, prinašal vino in pridno delal zareze.

Jusova je bila vsa iz sebe. Še nikoli ni bilo toliko ljudi pri njej. Vedela je, da so ji že pred leti po vseh gričih naokoli prerokovali, da bo prej ali slej prodano vse, kar ima, in bo morala kam za viničarko, kakor je bila,

preden je prišla na Jusovo. Gostila jih je, da bi čutili, da se njihova prerokovanja niso izpolnila.

»Tako, pridite na malo južino!« jih je povabila v kočo, ko je Planjškova Gela odrezala poslednji grozd. »Pojužinali bomo, potem pa gremo prešat!«

Soba je bila tesna in mračna, stene tako odrte, da so še v mraku kazale preperete trame, tudi oprave je bilo malo in še ta je bila stara in polomljena, toda na mizi je bilo belega kruha, prekajene svinjine in spet polna buča vina.

»Saj sem rekel, vinograd ji je gosposko obrodil, a tudi pogostila nas bo po gosposko!« je zaklical Pulko in prvi sedel za mizo. Razvrstili so se po klopeh, okoli mize in peči, otroci pa so zlezli na peč ali ostali za vrati. Poleg štirih Mickinih, od katerih je bilo najstarejšemu devet let, najmlajšemu pa tri, jih je bilo še pet ali šest viničarskih in kočarskih. Požrešno so otepali velike kose belega kruha in hlastno prigrizovali meso. Tudi vina so dobili.

»Trgatev je samo enkrat v letu, naj ga poskusijo!« je pritrjeval stari viničar, držeč bučo najmlajšemu, ker ji sam ni bil kos.

Jusova je hodila med trgači kakor gospodinja velike, svetle hiše z obširnim vinogradom in polnimi svinjaki in hlevi. Mesece in mesece se je samo pehala za košček trdega kruha, je sprejemala od gospodarjev težko prisluženi denar kot miloščino, je bila sužnja svoje krpe zemlje, zdaj pa je vendar gospodarica, ki lahko tudi daje, ki lahko s svojo darežljivostjo spravlja v zadrego celo premožnejše kočarje in pokaže predvsem viničarjem, da nekaj ima in zmore. »Le pijte in vzemite! Najejte se in napijte, da boste lahko gonili kamen!« je radodarno ponujala na vse strani.

»Ali boš res prešala pri gospodu?« jo je vprašal Pulko, ko so začeli moški vstajati izza mize. »Tri leta po vrsti si pri meni, pa je menda bilo kar dobro.«

»Micka, kar pri Pulku stisnimo! Nazadnje bi lahko sodnik obdržal mošt, da bi tako dobil plačano oranje, galico in prašiča,« jo je skušal pregovoriti še Svenšek, ki je zadnje čase zahajal k njej pogosteje kakor drugi.

Tega se Jusova sicer ni bala in je odločno zavrnila fanta, vendar ji Pulkova ponudba ni bila neprijetna. Bolj kot kdaj se je zavedala, da že izza spomladi ni mogla ničesar storiti po svoji želji in volji. Še bolj zoprno ji je bilo, ko se je spomnila na sodnikovega viničarja, ki se res dela, kakor bi bil njen varuh. Gotovo bo pazil na vsako kapljico, komu jo bo dala. O tem je premišljevala, odkar ji je bil Dobnik namignil, da bo prešala pri njem; tudi se je na tihem že začela izgovarjati, češ da ne mara toliko nadlegovati gospoda, ki je itak že preveč storil zanjo, skratka, porajal se ji je ugovor za ugovorom, in vsaka beseda, ki jo je kdo rekel zoper to, da bi peljali k sodniku, je krepila njeno samozavest.

Gost mrak je že ležal na vinogradu, ko so stopili iz koč. Od nekod se je glasilo petje trgačev, ki so najbrž kje na drugem griču pili likof, sicer se je napovedovala mirna noč.

Pulko se je prerinil k Jusovi. »Kako bomo napravili, ali k meni ali naj gremo po tega gosposkega viničarja in ga prosimo, naj odpre prešo in pride po grozdje?«

»Daj, pojdi po voz in zapelji k sebi! Navajeni smo tam, kaj bi se predstavljali!« se je končno odločila Jusova.

»Tako je prav!« je zaklical sosed in so pritrdili fantje, ki se tudi ne bi čutili pri sodniku tako proste.

Jusova je hodila kot omotična po preši, se pogovarjala s prešarji, jih silila z vinom in jim prinašala kruha in mesa, pa tudi ženske je zadrževala, ponujajoč jim jesti in piti. Bilo ji je, kakor da je nenadoma padlo z nje breme, ki jo je tlačilo zadnje mesece. Bolj in bolj se ji je zdelo, da zadnje čase res ni živela. Zjutraj je vstajala ob štirih in še prej, da je opravila do osmih svojo zemljo, potem pa odšla na delo, najčešče k Dobniku, po šestih popoldne je bila spet na domači njivici ali v svojem vinogradu. In koliko je bilo še dela in skrbi z otroki! Stradali res niso toliko kot prejšnja leta in otroci so nekoliko bolje oblečeni, a sicer se ni prav nič obrnilo na bolje. Na hiši je še vedno deset tisoč dinarjev dolga, skoraj toliko, kolikor je vredno posestvo. Kaj ji pomaga še takšna pridnost in tolikšno skoparjenje, če se ne more rešiti dolga! Izza spomladi res ni niti en dan živela kakor prej včasi, ko je delala in trpela teden, dva, a doživela tudi trenutke omame in pozabe. Ali nista tedaj dve noči odtehtali mesec dni odtrgovanja, pomanjkanja in težkega dela? Ali ni bolje enkrat se najesti in napiti in šest dni otepati nezabeljen fižol, kakor pa si ves teden pritrgovati?

Za hipe se je zatopila v take in podobne misli, nenadoma pa se je iztrgala iz njih in zaklicala prešarjem: »Pijte, fantje in možje, pijte, dobro mi je obrodilo!«

»Živio, Micka!« so ji vzklikali od vseh strani in dvigali bučo.

»Bog te živi! Sem res že mislil, da boš šla v samostan, ker si postala tako vzgledno delavna in zmerna! Ali še veš, kako je bilo včasi prijetno pri tebi?« je jecljal pijani Svenšek in jo objemal okoli zdravih prsi.

Jusova se je hrupno smejala, oči so ji gorele in kri ji je vrela.

Prešo je razsvetljevala slabotna luč. Ničesar ni bilo jasno videti, le buča, ki je romala iz roke v roko, se je svetila, da je nihče ni mogel zgrešiti. Fantom tudi niso ušli vroči pogledi Jusove in drugih žensk. Včasi je počilo v preši in drevo je zdrknilo niže, mošt je le še curljal v kad. Glavno delo je bilo kmalu opravljeno, še malo so zavrteli kamen in treba bo počakati dve, tri ure, da se popolnoma odteče, šele potem bodo znova prekopali in še enkrat stisnili.

»Znosimo mošt k meni pa počakajmo zgoraj na prekapanje!« je zaukazala Jusova in potegnila v temo nekaj žensk. Moški so vzeli škafe, jih nalili z moštom in jih v svitu trsk, ki so jih prižgale ženske, odnesli na glavah navkreber. Ker je bilo blatno, se jim je polzilo; pogosto je koga

zaneslo in mu pljusknilo mošta za vrat. Ženske so vreščale od smeha. Ko so vsi odšli, si je vzel Pulko poleg tistih dveh škafov, ki mu jih je Jusova dolgovala, še dva. Prešarji so se čez dolgo vrnili in odnesli še enkrat. Zdaj je šlo še teže in še več so razlili. A nihče se ni menil zaradi tega, niti Jusova; le nekoliko se je zdrznila, ko je ugotovila, da je mošta komaj pol polovnjaka. »Za tri, štiri škafe bomo gotovo še stisnili,« se je takoj potolažila in povabila ljudi v hišo. Medtem je bil nekdo prinesel harmoniko. Zaigral je divji ples, ki ni bil podoben ne polki in ne valčku. Pari so se zavrteli po tesni sobi, otroci, prav tako vinjeni kakor starejši, pa so se stisnili k peči ali se spravili nanjo.

»To je pravi likof, ne pa tak, kakor nam ga daje gospoda!« je vzkliknil ta in oni in globoko pogledal v bučo. Ker je bila kmalu prazna in ker so mošt pili le otroci in starejše ženske, je Jusova znova in znova pošiljala Pulka po vina. »V krnici imaš mošta, pa si ga vzemi za svojo kislico!«

Ker jim je ples še premalo dražil kri, je Jusova predlagala, naj bi se šli peričkat. Takoj so bili vsi za njen predlog, predvsem moški. Stari Fideršek, ki je komaj še kimal za mizo, je moral sestiti na klop za peč, razširiti kolena in med njima nastaviti svoj pokvečeni klobuk.

»Kdo bo držal prvi?« je vprašal; stare in že skoraj ugasle oči so se mu vžgale. »No, ženske, katera si upa?«

Žarečih lic so se zbrali okoli njega, le starejše ženske so ostale pri mizi ali se skrivale za vrati. »Pa bom jaz!« je zaklicala Jusova, izzivajoče pogledala po fantih in stopila k Fideršku. Popravila si je krilo, se sklonila, skrila glavo v njegov klobuk, zadnjico pa napela proti onim, ki so stali naokoli.

»Poglejte, kakšno ima! To se bo udarilo!« se je zarežal Pulko in zamahnil z roko, vendar ni udaril. Toda Svenšek, ki je stal ob njem, je udaril s tako silo, da se je Jusova zazibala in je vztrepetala luč pod stropom.

S krohotom so trgači in prešarji dali duška svojemu odobravanju. Jusova se je bliskovito obrnila in se vsa rdeča v obraz ozrla okoli sebe. Nekaj trenutkov je iskala, nato pa pokazala na Pulka.

»Ne, Pulko ni bil! Drži še enkrat!« ji je v krohotu odgovorila soba. Zdaj so pristopile še one ženske, ki so stale prej ob strani, tudi otroci so se prerili v ospredje, da bi videli in slišali, kako bo pokalo. Počilo je res še nekajkrat, včasi kakor bi udaril z loparjem, dokler le ni ujela Pulka.

Njega so si privoščile predvsem ženske. Ker je bil mnogo bolj nespreten v ugibanju kakor Jusova, je moral držati še dalje časa, kar je vzbujalo še več veselja. Bil je suhljat in majhen dedec, po vsakem udarcu je vztrepetal po vsem telesu in jih rotil, da ga udarjajo zdaj prenizko, zdaj previsoko, samo tam ne, kjer je treba.

»Le drži jo še, le!« so kričale ženske in druga drugo odrivale, da bi prišle večkrat na vrsto.

Dekleta pa so si privoščila fante. Vsaki je bilo v užitek, ko je sprožila močno desnico in jo prislonila na gladko in napeto zadnjico. Če fantje niso mogli takoj uganiti prave, so se divji zaganjali vanje in jih stiskali za prsi in grabili okoli bokov, kar je dekleta še bolj razvnelo.

Šele ko so bili vsi zasopljeni in rdeči v obraz, so odnehali, govoreč še dolgo o tem, kako je ta tolkel in oni držal, vsakdo se je hvalil, da ga nič ne boli in bi držal še do jutra, čeprav ga je v resnici skelelo, da se je ne-prestano presedaval. Žeja in lakota je bila tolikšna, da je moral Pulko spet po vina in je Jusova poslala Fiderškovo Aniko v dolino po kruha in klobas, ker sama ni imela ničesar več. Spet se je oglasila harmonika in soba se je zaprašila. Kri je bila dovolj razpaljena, nikomur ni bilo treba več meriti besed in ne zadrževati rok.

Preden so se odpravili spet na prešo, pa se je vrnila Anika prazna, povedala je, da Rožmarin ne da brez denarja. »Rekli so, da ste že preveč dolžni,« je dostavila Jusovi na uho.

Prešarji so seveda takoj planili na bogatega gostilničarja in trgovca, češ da noče nikomur pomagati, kdor mu ne proda mošta, ki ga kupuje pod ceno. Jusova sprva ni našla prave besede, le to je čutila, da se kaj takšnega ne sme zgoditi pričo toliko ljudi. Z vseh sosednjih gričev so prišli in takega likofa, kakršnega jim je pripravila ona, še nihče ni doživel pri kočarjih. Za hip se je sicer spomnila sodnikovih besed o tem, kako naj bi razdelila denar, ki ga bo dobila za mošt, a le toliko, da se je še laže odločila. »Dobro, pa ga bom prodala njemu, lačni vendar ne bomo! Anika, pojdi in povej mu, da lahko takoj pride in si ga izmeri. Že dolgo ni kupil kaj podobnega!«

»Prav imaš! Nocoj smo se lepo zbrali, grdo bi bilo, da bi se kar tako raztepli,« ji je pritrdil nekdo.

Anika se je vrnila v dolino, moški pa so odkolovratili na prešo k Pulku, le Svenšek je ostal z Jusovo, prigovarjajoč ji tako dolgo, dokler se nista izgubila nekam pod vinograd.

Čez dolgo so prešarji prinesli še en škaf mošta, kmalu potem se je vrnila Jusova s Svenškom, nekoliko pozneje še neki drugi par. Nihče ni vprašal, čemu ni bilo več mošta, Pulko je prinesel vina, posedli so po klopeh in začeli peti.

Iz pijanih grl se je oglasila najprej pobožna pesem:

»Češčena si, Marija, je angeljski glas,
ko bo zadnja ura bila,
prid', Mati Ti, po nas!«

Ženskam in dekletom so se zaripla lica nezavedno omilila, ko jim je prišla sveta beseda preko vlažnih ustnic, moški pa so peli, ne misleč na besede. Hreščeči glasovi so se zaletavali ob nekaj zaprašenih svetih

podob, se odbijali od preperlega križa v kotu nad mizo in butali skozi priprta vrata v temno vežo, da bi se sprostili v noč, ki je ležala nad spokojnimi griči.

Sredi največjega hrupa je prišel Rožmarinov pomočnik. Najprej so mu ponudili piti, šele potem ga je Jusova odpeljala v klet. Vse je drlo za njima. Dolgo so se prepirali, ali ga je sto petdeset ali sto šestdeset litrov, ko so se zedinili, pa so se uprli ceni.

»Dinar pet in sedemdeset za takšen mošt? Ali si znorel, Koren?« mu je zagrozil Svenšek in bi ga bil pri priči mahnil, da se ni pomočnik pravočasno umaknil.

»V mestu ga lahko prodam po tri in pol,« se je upirala Jusova, vendar ni prav vedela, kdo ji je bil prav za prav toliko obljubil.

»Karnik plačuje po dva in pol, Kopše celo po krono manj kot po tri!« je vedel povedati nekdo drugi.

Vinski prekupčevalec se je zvijal na vse strani, češ da ga dobi za pol-drugi dinar, kolikor hoče, da ga bo na vagone, še na kolenih ga bodo ponujali, odpravil se je celo iz kleti, vendar se je ponovno vrnil in končno pristal na dva dinarja pet in dvajset. Obljubil je Jusovi sto dinarjev takoj na roko, ostalo pa, ko bo prišla v trgovino in bodo pogledali v knjige. Ker ni zaupal kočarici, so morali sod takoj spraviti v klet k Pulku, šele potem je dobila stotak. Ko ga je vzela v roke, se je spomnila na tisočak, o katerem ji je bil govoril Dobnik. Zaječala je od nečesa, kar pa ni bilo ne groza in ne zmagoslavje. Vse v njej pa je zahtevalo, da raztrga vezi, s katerimi jo je zvezal sodnik. Domislila se je prašiča. Pokazal se ji je sicer še majhen, toda lepo okrogel.

V hipu je zmečkala stotak, si ga potisnila v nedrja in zaklicala na ves glas: »Naj ima Rožmarin svoje suhe klobase in plesnivo meso! Saj imam vendar prašiča! Fideršek, vi hodite kolinit, vzemite si močnega fanta, pa potegnite prašiča iz hleva in ga zakoljite! Ti, Anika, pa pojdi in zakuri v peč! Napravili si bomo juhe in pečenke, da ne bomo pili na lačne želodce!«

Njene nenavadne besede so v hipu napolnile siromašno in po trohnobi zaudarjajočo sobo, prešarji in trgači so zazijali, a po prvem zavzetju so zaklicali kakor en glas: »Pa pojdi, Fideršek, saj ji bo sodnik dal drugega!«

Ko je prva zora začela prevladovati nad slabotno svetlobo zakajene petrolejke, je prinesla Jusova v veliki skledi vroče svinjske juhe. Mnogi so že pospali po klopih in kotih, nekaj fantov pa se je z dekleti zavleklo nekam za kočo. Precej časa je minilo, preden se je zbrala vsa družba in je Jusova zbudila tudi otroke ter jih spravila k mizi. Juha se je močno kadila in še bolj slepela luč, otroci so kakor v sanjah zajemali iz velike sklede in delali po mizi mokro pot do sebe. Vsem je teknilo. Sprva ni mogel nihče

niti spregovoriti, juha je bila tako dobra, kakršne že dolgo niso jedli. Potem je prišlo na mizo pečeno meso. Pulko je prinesel vina; prvo bučo je dal iz svojega, kakor je rekel, za vsako naslednjo pa je morala Jusova plačati kovača.

Ko se je popolnoma zdanilo in se je od nekod preko gričev oglasila jutranjica, so bili prešarji in trgači siti, začeli so znova piti, plesati, peti in vpiti. Nekateri so se izgubili domov šele sredi dopoldneva, ko so se spomnili, da je nedelja in bo treba k maši, drugi so ostali do večera in še preko noči...

V torek popoldne je prišel Dobnik. Nejevoljen se je bližal sosedini koči. Vso nedeljo jo je zaman čakal. Pripravljal je besede, s katerimi ji bo povedal, da to ni bilo prav, in jo bo takoj napotil v mesto. Nalašč zaradi tega je prišel.

Še bolj se je vznevoljil, ko je zagledal sosedo na pragu; sedela je s prekrizanimi rokami na prsih in topo strmela nekam predse. V tem času bi vendar lahko šla kam na delo, si je rekel, doma nima nikakega opravka. Naglo se ji je približal.

Šele v zadnjem trenutku ga je opazila.

»Gospod,« je skoraj zajčala, se naglo dvignila in ga kakor prej nekoč prijela za roko, da bi jo poljubila.

Dobnik jo je naglo umaknil. »Soseda?« Tedaj ji je pogledal v motne oči in opazil njeno povaljano obleko in truden, top obraz. Obšla ga je temna slutnja.

»Kaj je z vami?«

Jusova se je onemoglo nasmehnila.

»Nič ni, prav nič, gospod sodnik.« V njenih besedah ni bilo ne zadrege ne obžalovanja.

»Zakaj niste prinesli mošta? Po tri pet in sedemdeset vam ga bom najbrž plačal. Takoj zdaj boste odšli doli, jutri pa ga bomo odpeljali!«

»Ni treba, gospod, sem ga že prodala,« je kočarica povedala čez čas skozi onemogel smeh.

»Komu?«

»Rožmarinu. Mi je že plačal. Tu imate petdeset dinarjev za prašiča, drugo, kar ste mi dali, bom odslužila z delom. Ničesar vam ne bom ostala dolžna. Gospod, dobri ste bili z mano.« Ob sodnikovih presenečenih in užaloščenih pogledih se je zganilo nekaj v njej, da je morala nadaljevati. »Ni ga bilo polovnjak, komaj polovico, Rožmarinu sem bila dolžna, ostal mi je le tale petdesetak, náte ga! Posojilnica pa naj čaka!«

»Kaj pravite?« Dobnik ni našel pravih besed, da bi izrazil svojo grozo. »Če ne boste plačali obresti, vam bodo še to jesen prodali hišo!«

»Če je takšna volja božja, naj jo prodado!« je odvrnila Jusova vdano in še enkrat pomolila proti sodniku dlan s petimi kovači.

Dobnik je odločno zavrnil denar, vprašal še nekaj, ker pa ni dobil pravega odgovora, se je odtrgal od kočarice in brez besede nadaljeval pot do svoje zidanice. Tam je zvedel vse.

»Viničarska je,« je zaključil njegov stari viničar. »Dobra delavka, a slaba gospodinja. Rekel sem vam, gospod, da ne bo šlo! Zdaj vidite, da sem imel prav!«

Viničar je še govoril, a Dobnik ga ni več poslušal. S težkimi koraki se je napotil vrh svojega vinograda. Bil je siv in meglen popoldan. Vlažna megla je ležala na obranih vinogradih in jemala njim kakor tudi gozdovom njihove žive jesenske barve, zavijajoč jih v svojo neprijazno sivino. Iz nje so se svetile le gosposke zidanice in hiše redkih večjih posestnikov, viničarije in kočarske bajte pa so tonile v njej.

Še bolj mračen kakor nebo nad njim se je Dobnik čez dolgo spustil v blaten klanec.

MOŽA IZ LEGIJE

TONE ŠIFRER

Inženir Vinko Bajda:

Klementa Gladnika sem zadnjič videl pred dobrim letom in mislim, da sva se za zmerom razšla; ne bi hotel več srečati ne njega ne njegove žene Stojane; marsikatero težko uro sem preživel zaradi nje.

Sicer sva bila s Klementom tako rekoč mladostna prijatelja, nešteto krat sva skupaj popivala, pomagala drug drugemu pri dekletih, se pozneje zgubljala v labirintih življenja, se vedno znova srečavala ter že v prvih minutah govorila, kakor da sva se ločila pred dvema dnevoma. Priznati moram, da je ta lastnost precej redka, zakaj mnogokrat že po kratki ločitvi s prijatelji začutiš, da leži med njimi in teboj razpoka, o kateri ne veš, ali se bo poglobila v prepad ali se bo zasula.

Pri Klementu kaj takega nisem občutil niti tedaj, ko ga maja 1939. leta nisem našel na kolodvoru glavnega mesta Bosanske Krajine. Prej sva si pisala več pisem, dogovorila sva se za dan in uro, kdaj bom prišel merit zvezno železnico. Obljubil je, da me bo čakal. Nikoli prej nisem bil tu, kjer je Klement živel že nekaj let; nerodno mi je bilo, ker sem se tako čudno oziral okoli sebe. Vem, da sem z nekakim vzvišenim nasmehom (prikrival je lahko razočaranje in jezo nad prijateljem) gledal po ljudeh, ki so prihajali s kolodvora naravnost na glavno ulico. Razhajali so se, klicali drug drugemu prijazne besede ter radovedno pogledovali name in na moje kovčege, ki jih je navezoval razcapan postrežček na zmedeno vrv.

Spomnil sem se, da sem se vozil devet ur v počasnem vlaku in da me bole vse kosti; v glavi sem čutil topo težo in zategadelj sem krenil proti gostilni »Pri Lazi«. Nosač je opazil mojo namero, stekel je proti oleandrom, ki so ločili asfaltirano ulico od dveh vrst miz na pločniku. Namizni prti so bili sveži in ta malenkost me je pritegnila, da sem kar sedel.

Ko so mi pripravljali zajtrk, sem opazoval natakarskega učenca, ki je doslej pobiral steklene drobce iz okvira in se pripravljaj, da jih bo pometel.

»Počakaj, dokler gospod ne konča!« je zavpil gostilničar nad njim. »Veste, včeraj smo imeli goste. Dobre volje so bili, pa so mi razbili steklo.«

»So ljudje večkrat tako razpoloženi?« sem ga vprašal. Vem, da sem zamahnil proti praznemu oknu. Hotel sem spoznati, kakšen življenjski ritem preveva mesto, kjer bom moral ostati dva mesca.

»Navadno. Nekateri so vedno živahni, a gospod Gladnik je redko od srca vesel.«

»Kdo?«

»Gospod Gladnik... Veste, ima silno zanimivo ime, ki si ga človek ne zapomni mimogrede. Čakajte! Aha, že imam! Po... Ja... Kli... oha... Kliment... Klement Gladnik, da, uradnik pri monopolu. Ga poznate? Kranjec je. On je sinoči razbil steklo, pa ga je tudi pošteno plačal.«

Začudil sem se, a ni se mi ljubilo, da bi zavrl tok besedi, ki se je nabral v gostilničarju in grozil, da ob prvi priliki pridere na dan. Začel sem jesti, gostilničar pa je, nemara že tretjič to jutro, pripovedoval, kako je prišel sinoči Klement z neko družbo k njemu. Junaško so pili, metali godcem kovače, plesali po mizi, oponašali pevačice, treskali čaše ob tla in prepevali sevdalinke. Vino, godba in lastna dobra volja jih je omamila in najbolj menda Klementa, zakaj razbil je največ kozarcev, povedal nešteto dvoumnih domislic in nazadnje s sabljo nekega oficirja razbil okensko steklo. Vsa družba se mu je smejala, da je bobnelo, on pa je začel stiskati pesti, polglasno klel in kmalu zatem odšel.

»Hm,« sem zamrmral. »Kako pa je sicer z njim?«

»Ugleden človek je v našem mestu,« je nadaljeval gostilničar z mehkim, samodopadljivim glasom. »Oženil se je, otrok pa še nima. Lepo ženo je dobil... Pred dvema dnevoma je odšla k sorodnikom.« Pomolčal je, se ogledal po ulici, nato pa mi je zašepetal v uho: »Vidite, tamle gre. Ne glejte ga! Takoj bo vedel, da sva govorila o njem. Ni neumen in v uradu ni spretnejšega človeka mimo njega.«

Ozrl sem se; res sem zagledal Klementa in spoznal prvi trenutek, da se je malo spremenil; njegova hoja je bila razmahnjena in široka kakor pri človeku, ki z zunanji kretnjami podpira šibko notranjo samozavest. Stisnila sva si roke in si pogledala v oči, da bi našla v njih tisto, kar sva v času ločitve preživela in naju bo zdaj razdvajalo. Kakor vselej, sem tudi

to pot občutil ob Klementu bistvo prijateljstva. Nemara se je zavedel iste misli; udaril me je po rami, da bi zadušil mehko, ki mu je lezla v grlo.

»Pozdrave ti prinašam,« sem rekel.

»S hribov? Od narcis na Golici? Od domovine?«

»Tisto že... ampak znanci in domači so mi naročili.«

»Kakor zmerom,« je zamrmral. »Le to je vrag, da na ljudi človek pozabi, ko je nekaj let z doma, na Grintavec, kjer počiva večerno sonce, da je gora podobna okamenelemu kresu, pa mislim skoraj vsak dan.«

Opravičil se je, da me ni čakal. Imel je opraviti s tihotapci tobaka in precej časa se je zamudil, preden so jih zaslišali in veleli pozapreti.

Ko sem plačeval, je nestrpno topotal z nogo in mračno glečal gostilničarja. — Na cesti sem pripomnil, da se je sinoči pošteno razkoračil in da ima brez dvoma poseben glas v mestu, če večkrat počenja podobne stvari drugim v zabavo.

»Kakšna zabava, če si popolnoma pijan,« je zastokal. »Moral sem se napiti. Veš, žena mi je prav za prav ušla in zdaj si piševa prostaška pisma. Prejkone se bova ločila.«

»Ti si inteligent,« je nadaljeval in se ni zmenil, da sem se čudil. »Je to res prednost, ki je človek ne more pridobiti na hitro roko? Ne mislim na znanje, ampak na tisto kulturo srca ali kaj, ki naj bi razodevalo človeka na poseben način. Žena mi je rekla, da mi manjka nekaka čistost v mišljenju. Ona pa naj bi to imela, čeprav je študirala samo učiteljišče in bila nekaj zim v Franciji na raznih tečajih.«

Začel sem mu razlagati razne stvari, ki naj bi bile odgovor, zakaj človek je redkokdaj pripravljen, da bi točno pojasnil taka vprašanja.

»Tule sva doma,« je rekel Klement sredi mojega pripovedovanja in zavil v dokaj novo hišo. Skoro sva bila v predsobi prostornega stanovanja. Nosač je ropotal za nama, pretirano vzdihoval pri odlaganju kovčegov in izginil z zadovoljnim nasmehom, ko sem mu potisnil kovanec v roko.

»Pošta?« je vprašal Gladnik dekleta, ki je odprlo. »Nič posebnega,« se je nasmehnila. »Gospojinega pisma ni.«

»Dobro. Gospodu pripravi kopalnico in — kosilo za dva. Ostal bo pri nas!«

Šla sva v jedilnico, služkinja je molče izginila.

»Tale živalca je brhka,« sem namignil na dekle. »Gotovo se kdaj pritisneš k njej, ko ni žene.« Hotel sem ujeti tisti lahkotni način govornice, ki sva ga bila vajena pred leti in ki ne pove niti vse resnice niti vsega čustva. Klementu pa ni bilo do tega.

»Odkar imam Stojano, sem slep za vse ženske, naj bo, kakršna hoče. Pravo prekletstvo je, ko me še po dveh letih zakona tako veže nase, da nimam nobene svobodne misli in ure. Saj sem že prej poznal ženske, prav

blizu pa mi ni bila nobena. Ampak Stojana, ki bi jo bil nedavno najraje ubil, mi je vse. Vendar se mi včasih zdi, da me globoko v duši zaničuje.«

Prijateljevim besedam sem se čudil; bil sem skoro presenečen. Tistega površnega, nekoliko posmehljivega fanta nekdanjih let sem v Klementu zaman iskal. Še govoril je drugače kakor pred leti. Besede je strastno poudarjal, ob tej ali oni je udaril s pestjo po mizi; videti pa je bilo, da se zadržuje in da bi najraje pošteno zarohnel.

»Nemara preveč temačno gledaš na vse,« sem dejal. »Prenapet si, kar svoje dni nisi bil niti malo.«

»Prečrno? Prenapet? Razumeš, če bi jo imel včeraj v rokah, bi jo bil zmlél. Ne morem trpeti, da bi me poniževala in mi očitala, da je ona napravila človeka iz mene. Rekla je, da me je ona dvignila, sicer da bi za vedno ostal financar na kaki samotni postaji. Gotovo, nekaj resnice je na tem. Ko sem jo v Daruvaru spoznal, sem se kmalu začel učiti, da se mi je v glavi vrtelo. Nikdar nisem mislil, da bom zmogel potrebne izpite; obupaval sem, ona pa samo: saj lahko, saj si junak. Ko sem opravil izpite, sem premenjal službo in slekel uniformo, ki sem jo tako težko nosil. Kljub temu pa sem često imel samega sebe za norca, ki ga vodi ženska, katere prav za prav niti imel še nisem.

Ko sva se poročila, je šla v Beograd, hodila okoli vseh mogočih sorodnikov (vsako leto jim čestita za božič), in s takimi zvezami dosegla, da so me premestili k monopolu in da sem napredoval, kakor nikoli niti sanjal nisem. Branil sem se, ona pa je rekla, da to ni nobena milost, ampak samo nagrada in zahvala za vse, kar sem ji dal. Seveda, dal ji nisem ničesar, samo rad sem jo imel...

Potem sva šla v Slovenijo. Dolgo je iskala besede za to zemljo, ki jo je prevzela s svojo podobo. Nazadnje je rekla, da je tako plemenita, kakor nobena dežela, kar jih pozna. Vesel sem bil kot še nikoli. Veš, zdaj, ko sem na tujem, sem malce zatreskan v naše kraje. Imel sem vse: ženo, ki me je ljubila in hvalila tudi mojo domovino, mlad sem bil in moj položaj je bil trden.

Kamor sva prišla in kjer sva ostala dalj časa, so se začeli zbirati okoli naju moški kakor večče. Stari samci in zelenokljunci so iskali poznanstva z menoj, da so se mogli vrteti okoli žene. Mislim, da jih je nekako omamila. Začel sem opazovati, kaj vendar je na njej tako posebnega. Videl sem, da je vsak njen smehljaj tako ženski, vabeč in obetajoč, da so mu morali podleči. Njena hoja je bila pesem, kakor se ji je prilizoval na Bledu neki umetnik, ali kar je že bil. Res je bila. Tudi sam sem občutil to že davno, še pred poroko, a nikakor nisem mogel tega povedati.

Kakor hitro sem spoznal, da vse te večče uživajo njeno lepoto, sem zbesnel. Ona pa me je menda v trenutku spregledala in imela take vrste ljubosumnost za najtrdnejši dokaz ljubezni. Bala se je namreč, da jo

bom po poroki zanemarjal. Z zmagoslavnim smehom se mi je vrgla v naročje, mi rekla, da sem norček, ker sem ljubosumen, v resnici da je samo zame lepa. Potem sva preživela tako blazno noč, kakor bi ne bila moja žena, temveč ljubica. Mislim, da sem ji dajal nekaj, česar bi ji nihče ne mogel dati in to jo je napravilo, da je bila včasi kakor sužnja, ki je obenem kraljica.

Odkril sem, da se mora le malo razvneti in vsi njeni gibi so ples. Večkrat mi je rekla: »Klement, zdajle ti bom zaplesala najin prvi poljub.« Kakor malo razumem vse te stvari, sem vendar doživel spet tisto objestno radost kakor pri prvem poljubu, ki je bil samo šala. Njeno telo mi je govorilo govorico, ki sem jo poznal. Potem mi je nekajkrat zaplesala preteklo noč. Povem ti, da sem se spraševal, kako ženska vse to razume. Sama vdanost je bila v njej, da nisem vedel, ali je res samo ljubezen ali že želja po nasladi.

Zatem mi je prinašala knjige, da bi jih skupaj brala. Ne rečem, gotovo so zanimive, posebno zgodovinske, a življenje je vendarle nekoliko drugačno. Branje me ne mika, malo sem pa moral varovati svojo moško samozavest; odklonil sem. Začela se je kujati, sledilo je premirje in za njim nova napetost. Zadnje dni mi je očitala, da sem po svoji duši popoln divjak. Takrat sem jo udaril in odšel v službo, ne da bi se pobotala. Saj tudi ni bilo mogoče! Še dopoldne me je zapustila, svoj naslov mi je položila na mizo v jedilnici, nobene besede ni pristavila. — Zato sem se sinoči napil. Bedasto je, da sem svojo jezo znašal nad steklom; če bi bila ona tam, bi bil njo ubil.«

»Veš pa,« je pristavil po kratkem premolku, »da tega ne pravim vsakomur, posebno ne rojakom, s katerimi se družim. Zanje živim v spodobnem zakonu in žena mi je odšla na počitnice. — Sicer boš pa videl — te moje rojake. Povabil sem jih, da bomo počastili tvoj prihod, dasi se zbiramo malone sleherni večer. Povedal nam boš, kako je doma!«

Nerodno mi je, kadar kolj mi ljudje razodevajo svoje skrivnosti, vendar rad poslušam zaupne stvari, čeprav vem, da enemu samemu človeku nikdar ne zaupaš vsega. Nisem pa nikomur hvaležen za to, da moram nositi njegove bolečine in tudi Klementu nisem bil, posebno ne ob uri, ko sem moral obiskati še svojega šefa in bodoče tovariše pri delu. Pa te obiske sem srečno opravil in šele potem začel razmišljati o Klementu in njegovi ženi.

Neznanka v tem razmerju je bila Stojana. Po opremi stanovanja in po knjigah na policah sem sodil, da ima dokaj okusa, iz Klementovih besed pa nisem mogel zaključiti nič trdnega, zakaj nepristransko presojanje dejstev in vprašanj ni bila njegova močna stran. Zdaj je bila morda ranjena njegova samozavest, pa je obtoževal ženo, da bi dvignil lastno vrednost.

Zvečer so prišli h Klementu rojaki Čamar, Zibika in Travnar. Ti ljudje so doživljali pojem domače zemlje kot neko celoto, skupno jim je bilo iskreno hrepenenje po domovini, ki se jim je zdela dalje, kakor je bila v

resnici. Govorili so o tem, kako so bili znani po Ljubljani in Mariboru (nobenega nisem prej poznal), kako so hodili po hribih in kako bodo še hodili. Čamar je ponosno dejal:

»Živimo kakor v tujski legiji. Delamo, zaslužimo, zapijemo in mislimo, kdaj se bomo vrnili domov in kupili kje v ljubljanskih predmestjih vilo, odkoder bo razgled na Kamniške.«

Komaj je izpregovoril besedo »legija«, so vsi hkratu zavpili: »Legijonarski požirek!« Klement je prikimal, služkinja je prinesla velike čaše slivovke, ki smo jih morali na dušek izpiti. Zatem smo zapeli čustveno narodno pesem in obred, v katerem so neizmerno uživali, kakor je bilo videti, se je končal; začelo se je temeljito popivanje.

Pozneje sem zvedel, da so dolžni piti vselej legijonarski požirek, kadar koli izgovori kdo besedo »legija«. Najbrž je bil ta obred rahel spomin na študentovska leta; družil se je z željo, da bi za trenutek ubili v sebi dolgočasje, ki je vsak dan znova vstajalo v njih, zakaj majhne radosti in lepote niso imele zanje nobenega smisla več, kakor jih nimajo za sodobnega človeka, ki se ne čudi več nobeni skrivnosti ne podlosti. Srečni so bili le, če so hodili okajeni spat in če so obiskali od časa do časa vesela dekleta v kavarnah »Eldorado«, »Pri treh klobukih«, »Pri veselém prijatelju« in drugod.

Skoro štirinajst dni smo vsak večer popivali, uživali razgibanost bosanskega mesta in govorili o domovini.

Klement svoje žene ni nikoli omenjal, znancem je na vprašanja na kratko odvrčal, čez dober teden mi je pa rekel:

»Nemara se ti bo čudno zdelo, ampak z ženo sva se pobotala. Brez nje ne morem živeti. Jutri se bo vrnila. Jo pojdeš z menoj čakati na kolodvor?«

»Prav,« sem odvrnil. »Ti mi boš pa pomagal iskati stanovanje.«

Potem me je v dolgem prijateljskem prepiru prisilil, da sem ostal pri njem pod pogojem, da se bom preselil, če se s Stojano ne bova razumela. Menda je hotel Klement imeti ob sebi človeka, na katerega bi se mogel opreti, če bi ga žena znova skušala pritisniti ob zid.

»Radoveden sem, kako se bo Stojana vedla,« je razmišljal Klement. »Če bo pretirano ljubezniva, bo to vsekakor pomenilo hinavščino. Morda bo pa zares odkritosrčna, kakor je zatrjevala v pismih.«

Ko je vlak obstal na kolodvoru in je Klement gledal ob vozovih, sem opazil, kako si neka dama prizadeva odpreti vrata. Posrečilo se ji ni zato, ker je nepremično gledala v Klementa. Zdelo se mi je, da jo poznam, zato sem ji pomagal, ona pa je brez besede stekla h Klementu, ki jo je zagledal šele zadnji trenutek.

»Klement!« je vzkliknila in mu stisnila obe roki; bal sem se, da se bosta začela poljubljati, a tako skrbno sta varovala dostojanstvo svoje ljubezni

(ali svojega sovraštva), da tega nista storila, samo pritisnila sta se drug k drugemu. Nato smo se seznanili.

Na poti domov smo se razgovarjali kakor stari znanci, zakaj Klement je ženi pisal o meni predvsem to, da sva bila mladostna prijatelja. Stojana se je takoj zaupno nagnila k meni, kakor bi hotela spoznati mladost svojega moža, če je poznala njegovega prijatelja.

Na poti domov me je nenehno dražil občutek posebne lepote; šele pozneje sem se zavedel, da izvira od tedaj, ko sva se s Stojano pozdravila in sem se podzavestno začudil njenim lepim rokam. Vem, da sem se pikro nasmehnil samemu sebi. Nekoliko sebičen sem, kar zadeva žensko lepoto, in odkrito cenim samo tisto, ki ne more biti moja. Ta dva človeka ob meni sta se v vsaki kretnji tako ujemala, njuni postavi sta se gibali v istem, nekoliko samozavestnem ritmu in izpričevali, da v najbolj skritih in najmočnejših zahtevah telesa in duše soglašata.

Vendar sem nekoliko dni čakal, kdaj bo med zakoncema izbruhnil vihar. Ni ga bilo. Drug z drugim sta bila prijazna, skoro nežna; nikdar pa nisem doživel prizorov, ko bi moral reči, da je zakonsko življenje skrunjenje človekove osebnosti in njenega dostojanstva.

S svojo skladno postavo in s svojo dušo, v kateri je moralo biti nekaj tistega, kar so imele ženske vseh časov, ki so vladale moškimi, me je Stojana čedalje bolj vznemirjala. Čutil sem, da živi v njej tista neizrekljiva lepota življenja, ki je vredna človekovega nešteto krat oskrunjenega in prerujenega hrepenenja.

Čez dober teden sem si moral priznati, da sem v prijateljstvo ženo zaljubljen. To dejstvo sem pozdravil z vriskom duše in s stisnjenimi zobmi, zakaj Klement ni smel niti malo slutiti, kako je z menoj. Nisem hotel žrtvovati svojega prijateljstva pogledom ženske, ki je bila morda samo orožje v rokah muhastega naključja.

Seveda sem se motil, ko sem mislil, da bo prijateljska vez med mano in Klementom vso stvar zbrisala. Vsak dan sem se bolj razvnel, posebno še, ker se mi je zdelo, da me je ta ljubezen očistila. Kakor utegne biti podobna beseda smešna, sem njeno resničnost vendar občutil z vsako mislijo.

Spoznal sem, da je nedoločni lik žene, ki je živel že leta in leta v meni in zaradi katerega sem srečaval ženske ter se razstajal z njimi brez bolečine, podoben njej.

Na zunaj pa se nisem v teh tednih približal Stojani niti za korak. Bal sem se, da se ne bi ob kaki neprimerni besedi njene oči zmračile. Zaradi prijateljstva sem ostajal čisto hladen, skoro brezčustven, na oko docela brez strasti in vse moje besede so morale nositi pečat tega polovičnega skrivanja čustev v samega sebe.

Ko sva bila sama, sva govorila o marsičem. Zdelo se mi je, da so postajale tudi njene besede zaupne, ko sva razpravljala o velikem svetu in o še večjih zahtevah človeškega srca, ki mu najlepše ni dovolj, da bi mu za večno zadostovalo. Preživljala sva velike skladbe, si polglasno ponavljala napeve velikih ljubezni in strasti ter iskala najbolj točnih besed, da bi izrazila trepetanje duš, ki se je zbudilo v naju takrat, ko sva uživala čudovite večere na gorah, gledala slike po pariških galerijah ali živela z mesečino v morju ob dalmatinski obali.

Stojani so se svetile oči, videl sem, da se njena duša odpira in preverjen sem bil, da je že na poti, kjer se bova našla, kakor da ni bila nikoli prijateljeva žena.

Ne vem, če je Klement kaj slutil o najinem razmerju.

Spominjam se, da sem postal neverjetno ljubosumen in da sem trpel zaradi tega. Kadar koli sta si Klement in Stojana izkazala kakšno majhno ljubeznjivost, vselej, ko jo je nalahno objel čez pleča, sem začutil tak pritisk v prsih in glavi, da bi bil najraje zakričal. Moja nema ljubezen me je težila, malo da nisem priznal prijatelju vse svoje nebogljenosti.

Neko opoldne mi je Klement namignil, da je prišla v kavarno »Eldorado« nova skupina pevk. Vprašal me je, ali bom šel kaj tja, češ, da se že dolgo držim le doma. Prikrita nesramnost njegovega vprašanja me je tako razjezila, da sem mu ostro odgovoril. Obenem je v meni odjenjala nekakšna zavora in skrito sovraštvo mi je prešlo v zavest. Odslej sem sovražil Klementa z nekim nagonskim, živalskim delom svojega jaza, zakaj često sem si prizadeval, da bi si dopovedal nesmisel tega sovraštva, a vse ni nič pomagalo.

Nikakor pa nisem bil toliko močan, da bi se preselil. Nisem mogel misliti, da bi bil zapustil Stojano. Tudi Klementa sem imel tako ves čas pred očmi, razen seveda v njuni spalnici.

Že sem preudarjal, da bom moral Klementa na kak način spraviti s poti, ko je navadna mestna govorica nekoliko zaposlila moje misli, da se je pritisk v prsih zmanjšal.

Pred dobrim letom se je namreč v tistem srezu neki fant, Vaso Bujić, na vsem lepem splašil kakor mlad konj in ubil sreskega načelnika. S sekiro mu je razčesnil glavo. Nihče ni vedel, zakaj. Vsi vzroki, ki so jih navajali, so bili po mojih mislih malenkostni. Morda so mu zmedle glavo pravljice o starih junaštvih, pa ni hotel več prenašati zahrbtnega življenja današnjih dni, ko si svoboden in nisi, ko si človek in nisi. Skratka, odšel je »u hajduke«.

Orožniki so ga dostikrat izsledili, on pa jim je čisto po hajduško ušel, vrh tega jim je vselej odnesel kakšne naboje, puške in podobne stvari. Ob proščenjih se je navadno kazal po vaseh, dražil orožnike in vsakokrat izginil takorekoč iz zaprte tičnice. Ljudje so si začeli pripovedovati njegove

prigode, peti pesmi o njem in ga obdali s čarom neizmernega spoštovanja. Zdaj je že tri tedne pohajal na planinah ob srednjem Vrbasu, prav zadnje dni so ga opazili na dokaj golem Pašinem brdu, kjer je imel v pastirski kolibi ljubico.

Ker so orožniki poklicali na pomoč financarje, da bi ga z združenim številom obkolili, se je tudi Klement, ki je poznal vse mesto, navdušil za lov in me povabil, naj grem z njim. Nisem se branil, čutil sem, da moram napraviti nekaj nečednega; raje bi bil vsekakor ubil hajduka kakor Klementa. Stojana mi je rahlo očitala, zakaj grem. Če bi se bil le malo nadejal, da razume moje breme, bi bil ostal.

Dobre volje sva se odpravila s Klementom v zasedo. Spotoma sva se smejala najini vnemi uničiti človeka; najbrž je tudi Klement mislil, da bo gotovo streljal.

Zasedo smo napravili pozno popoldne. S Klementom sva čepela za brinovim grmičjem približno sto korakov narazen. Sonce je tako mirno zahajalo, škržati so na vso moč prepevali in niso utihnili niti zvečer. V mraku je začelo na drugi strani hriba pokati; kmalu je prišel orožniški narednik povedat, da se je Vaso hotel zmuzniti iz pasti. Ni se mu posrečilo, ranil je enega orožnika. Po noči je bilo še nekoliko streljanja.

Noči na straži so v življenju najbolj brezupne. Žal mi je bilo, da sem se lotil tega posla, a s pesmijo škržatov se je zbudilo spet moje ljubosumje in premišljeval sem, kako bi Klementa ustrelil. Ko sem proti jutru že vse razmislil, sem zagledal Vasa, ki je hotel predreti našo vrsto med menoj in Klementom. Plazil se je proti Klementu, dočim mene najbrž ni videl. Počakati sem hotel, da bo hajduk napadel Klementa, šele potem bi streljal na onega, ki bi ostal živ. Po tem sklepu kakor da nisem bil več človek, samo neka živalska opreznost je bedela v meni. Klementa nisem posvaril, da se plazi proti njemu hajduk.

Kakih dvajset korakov pred Klementovo zasedo se je Vaso pomolil izza skal in zavpil naj strelja. Seveda si Klement ni dal prigovarjati in pet krogel je udarilo v skale, za katere se je hajduk potuhnil. Potem je za trenutek prenehalo pokaenje.

»Zdaj ima prazno puško,« sem pomislil. Fant za skalami je menda računal ravno tako, zakričal je in skočil proti Klementu z očitnim namenom, da ga bo ubil. Na deset korakov pa je Klement šestič sprožil in hajduk se je zvrnil vznak, kakor bi ga bila strela udarila. V zadnjem trenutku je morda spoznal, da je stari gad vložil v puško šest nabojev namesto petih, na kar pa ni pomislil. Tudi jaz nisem.

Ko sem stekel h Klementu, je že stal pri mrliču, čigar obraz je izražal nekaj kakor globoko razočaranje nad tako preprosto prevaro.

»Vidiš,« mi je rekel po dolgem molku. »Doma bi premišljeval, ali naj ga ubijem, in bi zgrešil, ko bi moral zadeti. V legiji pa človek s temi stvarmi

drugače računa. Razumeš?« Pogledal me je tako sovražno, da sem bil prepričan, da bi ubil tudi mene, če bi vedel za moje misli. Strašno razburjen je bil, dasi se mu na zunaj ni poznalo, samo mišice na obrazu je imel nekam krčevito napete in roke so se mu tresle, ko je vlagal v puško nove naboje.

»Izprazniva puški,« sem dejal skozi zobe. »Menda ne bova več streljala.«

»Prav,« je rekel. Hitro sva se obrnila, izpraznila cevi ter jih skrbno pregledala drug drugemu.

Šele doma sem uvidel, kako prav sem napravil, da se nisem spozabil nad Klementom. Stojana se je zgrozila, ko je zvedela, da je on ubil hajduka. Klement se je opravičil, pričal sem zanj in skušal pojasniti svoj molk, češ da sem tako zaupal prijatelju, da je bilo vsako svarilo brez pomena. Kljub temu ga je Stojana ves večer samo sem in tja žalostno pogledala. Klement se je napil in šel zgodaj spat, midva pa sva ostala v jedilnici še potem, ko so legijonarji odšli. Ta večer je iskala moje bližine, zakaj moje roke so bile čiste. Tolažil sem jo in ji položil roko čez ramena. Zdelo se mi je, kakor bi se bila nehote pritisnila ob njo.

Ko sva vstala, sem stopil tesno k njej, jo objel in jo hotel poljubiti. Ona pa se je nagnila močno nazaj in vzkliknila:

»Ne, vi ne, gospod! Vi ne!«

Tega nisem pričakoval. »Oprostite,« sem zamrmral. »Vidim, da sem se zmotil.« Stojana se je stresla in molčala.

»Škoda,« je šepnila nato. »Tako lepo bi bilo, če bi imel Klement nekoliko vaših lastnosti... Ampak,« je pristavila tiho in strastno, »kljub vsemu ne bom nikdar pripadala nikomur drugemu razen Klementa. Preveč usodno sva zvezana!«

»Zakaj ne, vsaj povejte, zakaj ne?«

»Vi mnogo veste, pa ste hladni. V vas ni tistega, kar sem našla pri Klementu. Z njim bi šla skozi vsako ponižanje in vsako sramoto.«

»Kaj pa, če se varate?«

»Ne« je vzkliknila. »Ne motim se! Prvi dan, ko sem ga srečala, sem videla, da mu marsikaj manjka, a vedela sem, da se v svoji ljubezni ne motim. Vi ne razumete tega. Oprostite!«

Pokimala mi je od vrat in me še enkrat pogledala z željo v očeh, naj ji oprostim, ker ne more ravnati drugače. Nato je neskončno počasi odprla vrata, me še neprestano gledala, potem pa je z nekoliko težkimi, a krepkimi koraki stopila v spalnico, kakor da je našla zavetje pred menoj.

Z mnogimi vljudnimi besedami sem se naslednji dan preselil v hotel, čez teden dni potem sem pa odpotoval, ne da bi se s Klementom do kraja razgovorila. Od Stojane sem se ločil na kolodvoru, zakaj prišla me je spremit, a mož je bil zadržan. Roke so se ji tresle, ko mi jih je podala, vendar so bile njene besede tako pogumno prijazne. Oči so ji sijale tako

milo, da bi bil morda napravil pred ljudmi kako neumnost, če ne bi vlak odpeljal.

Zdaj se skušam prepričati, da zaradi svojih etičnih vezi Stojana ni mogla biti moja. Obljubil sem ji, da ne bom mislil nanjo, a vrag je z žensko, ki je nisi imel: ne moreš je pozabiti. (Dalje)

V OBJEMU IGO GRUDEN

*Ležiš med mojimi rokami
pokojna in še vsa opojna:
le mesečine luč prosojna
drhti na tvoji beli rami.*

*Toplota tvojega telesa
mi vse telo sladkó preveva,
od njega vame luč proseva
kot mesečina med drevesa.*

*In polna čudežne sladkosti
kot dremajoči gozd poslušá
vse tvoje tajne moja duša,
odkriva svoje ti skrivnosti.*

MALI POT IVAN GORAN — KOVAČIĆ

*Čez šumo vodi mali pot,
Od lada plav, od sonca žot.*

*V njemu trag je zajcôv, srñ;
I zarez kola, globok, črn;*

*To proš'l drobn voz je drv;
I tica još, i krt, i črv.*

*I dugo vre nikôga ni —
A pot vavek beži, beži:*

*Zavija sim, zavija tam,
Okolo šumske kroži jam;*

*Dole skače, v nebo gre —
I najempot ni ga vre ...*

*Čovek gleda: kade je to?
Goščáva, mir krog njega so;*

*Ni vetra čut, popevke tic, —
Presvetlo ni, ni preveč kmic:*

*Pozabi človek toge se, —
I sreča tu primiri se.*

BLODNJE ZA LEPOTO

JUŠ KOZAK

Zakaj sem v mladosti koprnel nad »Kočo strica Tome« in »Robinsonom«, zakaj se nisem mogel odtrgati od knjig, ki so vznemirjale domišljijo, da ni našla več zavetja v domači hiši, ne v rodnem mestu, in so jo vetrovi zanašali v daljne dežele? Bili so novi svetovi, ki sem jih zagledal in so se mi okna vanje na stežaj odpirala. Pisateljeva fantazija mi jih je pričarala in mi vžigala domišljijo. In vendar, kaj sem knjig pogoltnil, a le nekatere so mi ostale v spominu, v trajnem, da se nisem nikoli več ločil od njih. Fantazija, ki jih je ustvarila, jim je dala vsebino, bogato vsebino človeškega srca in življenjske usode.

Kakor me je silovito dejanje Kristofa Kolumba, ki se je na ladji spustil v neznano temo in je šel odkrivat nove svetove, vsega prevzelo, me navdalo z voljo in pohlepom, tako so me presunili Robinsonovi doživljaji in me je oklenilo življenje uboge zamorke. V fantazijskih podobah sem zaslutil novo vsebino in lepoto življenja, ki jo je mlada duša pričela z vso naslado iskati. Že tedaj sem se zavedel, da knjiga brez take vsebine kaj hitro zatone v pozabi in ne drami v človeku strasti, da bi jo zopet in zopet jemal v roke, pa najsi je še tako napeto napisana in prepletena z dramatičnimi dogodki. Res je, ležale so v predalih in po policah knjige, ki sem jih večkrat prebiral, zdaj pri zajtrku, zdaj deževno popoldne na postelji, vseeno, kje se je odprla, a z njimi se je le mamila dogodkov željna fantazija, ki ni mogla počivati.

Resnična, velika fantazija ima globoko vsebino. Če danes pomislim, odkod izvira in kaj je prav za prav ta velika vsebina, bi mogel na vprašanje prav tako malo zadovoljivo odgovoriti kakor v mladostnih dneh. Ustvarjajo jo velika človeška dejanja, usode, ki jih doživlja zemljan z vso strastjo vroče krvi, na valovih trpljenja in radosti, odkritja tiste tajne našega žitja, po kateri hlepimo od rojstva do smrti. In čar velike vsebine je zajeta uganka, da je vsako iz fantazije porojeno življenje enkratno in večkratno.

— Balzacov »Striček Pons« mi je mnogo kasneje nenadno odkril poslanstvo in veliko odgovornost resnične umetnosti, ki človeka oplaja. Kakor mu veda in znanost razvozlavati uganke in zakone kozmične snovi, ga umetniško stvarjenje preseneča s podobami naše življenjske, človeške vsebine. Čeprav sem si že nabral nekaj skušenj med ljudmi, me je vendar podoba Cibotke elektrizirala, v hipu se mi je razodela nova podoba človeka, ki sem jo prej samo slutil med ljudmi. —

Bil sem še slep za spoznanja, saj se je življenje porajalo v meni kakor se giblje v semenu preden pričenja kaliti, le iz teme sem slutil, da fantazija ustvarja v knjigah človeške podobe, ki imajo daljše življenje od mojega in žive brez bratov in sester, globoke in samotne. Da so te podobe sinteza

našega žitja in nehanja sem se zavedel šele kasneje. Se v tej sintezi skriva najgloblja uganka Lepote?

Kako pestre in pisane so podobe Lepote, ki jih preživlja hrepeneči otrok med ljudmi in jih v urah gluhe in boleče samote srka iz življenja. Čeprav ne more iz svoje družbe, nje vzorov in morale, tradicije in materinega mleka, se vendar kaj zgodaj prične oglašati narava, ki išče in sprejema po svoje.

Komaj sem dobro odprl oči, sem zagledal okoli sebe svete podobe. Ne spominjam se, da bi bila v naši malomeščanski obrtniški hiši visela še kaka druga slika, razen nekaterih fotografij. Nad očetovo in materino posteljo je visela velika cenena kopija Raffaellove »Madonna della Sedia«. Ko sem ležal za ošpicami, sem po cele ure v mraku za zastrtimi okni (takrat je bila pri ošpicah taka navada) strmel vanjo. Zdela se mi je, da prav vame upira lepe mile oči in belo lice, ki se je živo odražalo nad barvito obleko. Kolikokrat sem se kasneje nastavljal zdaj tu zdaj v drugem kotu, da bi preskusil madono, če mi res sledi z očmi. Doživel sem odkritje, da jih je pošiljala za mano, kamor koli sem se postavil. Ko sem se trdno uveril, da se ne motim, se je z vsakim dnem stopnjevalo moje občudovanje. Tega ni zmožeg Jezus, ki je visel na drugi steni in je imel na prsih žarko rdeče srce, iz katerega so na vse strani sijali žarki.

Življenje malomeščanskega obrtnika, čeprav pristaša liberalne stranke, ni kazalo nobenih liberalnih nazorov in je bilo tesno povezano z verskimi tradicijami. Še značilnejša podoba tega malomeščanskega liberalizma se mi je pokazala v naših podeželskih trgih in mestih, kjer se je izrodila med trgovci in obrtniki le v poskus ošabne prevlade nad kmetom. Najbolj svečani dnevi so bili prazniki z vsemi običaji in vernim izpolnjevanjem verskih dolžnostih. Pri verskih obredih in pohajanju v cerkev je otroška fantazija našla uteho in se je po svoje izživljala. Doma na dvorišču smo postavili oltar za šmarnice, okrasili kip Marije in posnemali obrede. Otrok je hrepenel po mitosu. Malikovali smo svete podobe, dokler se niso prebudili prvi erotični dražljaji. Svetnica v farni cerkvi, menda sveta Lucija, je bila bohoten, marmoren kip. Nagnjena v bokih je z golimi rokami držala lastne oči na krožniku in odkrivala belo oprsje, ki je imelo grudi s tančico prepete. Kolikokrat so se oči pasle na belini telesa in slutile v napetih grudih vzvišeno lepoto, čeprav me je bilo zaradi vzgoje skoraj sram pred goloto. Pogosto sem se zrinil k stranskemu oltarju, kjer je visela nad puščico prelepa sveta Tereza, materina patrona. Njena lica so se mi zdela čudovito žametasta, oči so mi izpod velikih trepalnic pošiljale vroče zasenečene poglede. Odkril sem, da so ji materine oči, prav tako temne in žarke, podobne. Če sva sedela z materjo sama na hodniku, sem jo pogosto prosil, da me je pogledala. Začudena, s smehljajem na ustnicah, je uprla vame oči. Ohlapni rokavi so ji zdrseli do ramen, na vratu se ji je odkrila belina, in prevzetemu

od čara svetniške lepote, mi je srh prešinil telo. Občudovanje lepih svetnic in otroško hrepenenje po materi, se je spojilo v čaščenje ženske lepote in nje žarenja na belem telesu. Srednjeveški »Frauendienst« se je morda rodil iz podobnih nagnjenj.

Čar sladke beline rok in grudi me ni več izpustil iz objema. Kolikokrat sem v kakem skrivnem koticu drvarnice, zavil v poltemo, občudoval podobice, ki smo jih dobivali pri verouku. Zvesto sem jih jemal s seboj v posteljo in si jih še v spanju pritiskal na grudi. Motila se je mati, ki se je potihoma radovala nad temi znaki moje pobožnosti. Vjel sem na uho, kako sta se s teto menili, da pojdem v semenišče. Moje srce pa je hlepelo po Lepoti, ki sem jo iskal v tradicionalnih vzorih.

Na našem dvorišču se je dvigal ob sosedovem zidu košat, mogočen oreh. Pod njim so postavili šupo za novi koleselj, in med njo in cestnim plotom ni bilo debela več videti. Nad leseno streho šupe so segale prve debele veje prek dvorišča, krošnja se je dotikala nasprotno sosedove hiše. Pogosto sem visel visoko kje v vrhu, od koder sem opazoval ljudi na cesti in gledal kako se zgibljejo v lahnem vetru listi. Zvedel sem, da se je sosed pritožil zaradi oreha, ker mu korenine velikega drevesa ogrožajo zidove in je stena vedno vlažna. Oreh je bil postal moj drugi dom in hudo mi je bilo pri srcu, ko sem neko jutro zvedel, da pride komisija. Takoj mi je odleglo, ko sem ugledal može. Med ogledniki sta bila dva očetova prijatelja, mestna očeta, in že otroško srce je slutilo, da ne bosta odločala proti nam. Čepel sem med vejami in poslušal može, kako so hodili pod orehom, poslušali sosedove pritožbe, si nekaj zapisovali, a niso črhnili ne bele ne črne. Zbudila se mi je sumnja, da le igrajo, kakor da so nalašč zato poslani, da bi bil volk sit in koza cela. Tedaj še nisem premišljal in me ni prav nič bolelo, da vladajoči, ki skrbe le za ožje koristi osebne blaginje, tudi očitne krivice nočejo videti in je vsaka posameznikova borba za pravico zaman. Ko je komisija odšla, sem se še bolj oklenil oreha, pritisnil lice na deblo in se v tistem hipu zavedel, da bi mi bilo neskončno žal zanj, ne le ker je bil naš, ampak kako bi bil otožen dom brez njega in pusto dvorišče. Posebna radost me je prešinjala, ko je spomladi pričel zeleneti, opazoval sem ga, kako je cvetel, mečkal v dlaneh odpadle cvetove in vsrkaval ostre vonjave. Oreški so se pričeli debeliti in so zoreli tja do jeseni, ko so zelene lupine pričele pokati in so sadovi že zijali med listi. Že prej smo jih klatili, a kljub temu nestrpno pričakovali dneva, ki ga je oče odločil za svečano otresanje. Matija je zlezal v vrh in premikal mogočno drevo, da so orehi bobneče padali na leseno streho. Bile so letine, ko smo jih nabrali polne košare. Še dober mesec se je veter igral z zelenimi listi, ki so od dne do dne bolj rumeneli in šušтели. V zimi so beli snegovi pokrili dvorišče, strehe in poglobili po golih vejah. Lepota ozelenenja, zorenja in odmiranja me je na svoj način zvezala z

naravo. Prav za prav mi ni bilo drevo nikoli mrtvo, vedno mi je po svoje živelo.

Narava je pričela vabiti mojo ljubezen. Neznansko rad sem hodil v drvarnico in vdihaval sveži vonj lesa. Razžagana bukovina se mi je zdela podobna čistemu belemu mesu. S hodnika sem strmel na smreke na Gradu, ko so se odvijale z njih vlažne jutranje megle in zvečer, ko so se zapredale v mrakove, kadar so viseli nad njimi črni oblaki, da so se vedno nepremične pred nevihto lahko pripogibale. Marsikdaj sva v soparnem večeru z očetom pričakovala na hodniku nevihte, drhte sem opazoval, kako so se divji vetrovi zaganjali v krošnjo in pritiskali ponosni oreh k zidu. Zdelo se mi je, da vsa zemlja molči, kakor dolge kače so se vneli krvavi bliski in udarjali v mesto. Poslej me ni zapustila več predstava groze v Lepoti.

Ko sem neko svetlo poletno jutro, ki so zelo redka nad našim mestom, strmel v oreh in tja čez na smreke na Gradu, se mi je nenadno zableščalo pred očmi, zrak je zažarel in čudovito obličje se mi je prikazalo med nebom in zemljo, zelena orehova krošnja je bila kakor z zlatimi žarki prepleten plašč. V tistem jutru mi je narava še bolj oživila, zdela se mi je poseebljena, govoreča še tih, nerazumljiv jezik. Pričel sem mu prisluškovati, bodisi na dvorišču ali na polju med deteljo in žitom, na bregovih Ljubljani, med razgrebenimi razori, ko smo kopali krompir. Morda zaradi tega, ker me ni z gozdom spajal ožji dotik dela in napora, sem hodil vanj kakor v svetišče.

Po prvih spoznanjih koristnosti zemlje, ki je dajala očetu deteljo, oves in vsako jesen krompir, sem se pričel potapljati v lepoto narave. Brez nje se nisem več dobro počutil, živel sem z eno nogo v mestu, z drugo na polju. Narava mi je dajala voljo in veselje do življenja, marsikatero uro žalosti in obupa mi je razsvetlila, odpirala mi je svoje skrivnosti, doživetja v njej so mi bila globoko spoznanje ustvarjajoče sile. Kako krčevito sem ji poskušal izvabiti zadnjo skrivnost.

V stari obrtniški hiši je bilo delo spoštovano. Očetovi nauki so nas navajali, da je življenje brez dela sramotno. Vsak dan smo ga videli, kako je zgodaj vstajal, mi si še krmežljavčkov nismo otrli iz oči, ko se je on že znojil. Posla je bilo precej tudi na dvorišču, kjer so skromne otroške moči večkrat poprijele za delo. Če je bilo kaj nujnega, nam je bila za izvršeno delo obljubljena nagrada. Poleti smo se vozili na polje, pobirali snope in jih znašali v kozolec, pomagali smo sušiti deteljo, a posebno svečan je bil dan, kadar smo kopali krompir. Kopačice so odhajale že zarana, z očetom smo se pripeljali popoldne. Ko se je krompir ohladil, smo ga zmetali v vreče, ki jih je Matija sproti odvažal domov. Proti večeru, pred zarjami smo zakurili ogenj in pekli krompir. Takrat sem doživljal najožji dotik z zemljo. Razori so bili odprti, prst, ki je bila redila sadeže, je dišala, povsod

kamor sem pogledal, so se ljudje sklanjali nad zemljo. Užival sem Lepoto, doumel koristnost, a globoki etiki dela, ki človeško družbo ustvarja in daje smisel njenemu življenju, se nisem še približal.

Dokler ni mati umrla, nisem videl smrti od blizu. Razgovarjali so se o njej, a v dušo mi niso segle ne tožbe ne strah. Mlademu srcu je smrt mrzlo dejstvo, daljno in tuje. Toda nekje v globini jo je vendar na svoj način slutilo. Neznansko rad sem imel večere, ko so ugašale zarje na nebu in se je od vseh plati plazila tema na dvorišče. Matija je opravil delo in sédel potem ob vodi na ograjo. Kokoši so šle spat, konj je hrestal rezanico v hlevu, v orehu je še začivkal zaspani ptič, v kuhinji so pomivali posodo po večerji. Čudno sladko mi je bilo pri srcu, ko sem čepel v kakem kotičku in opazoval kako se razpredajo teme. Prihajajoča noč in mir pred njenim vpadom me je navdajala s svečanimi, nekoliko boleznimi občutki, kakor da se bo nekaj nenavadnega zgodilo. Včasih me je čudno spreletelo, obšla me je slast, ki sem jo občutil, kadar se mi je pričela v ustih topiti poželena čokoladna torta. Čutil sem, da nekaj umira, in da prihaja neznano. Še bolj sem se stisnil v kot in drhtel. Pod orehom se ni več videlo, zidovi na obeh straneh dvorišča so postali mrtvo sivi. Seglo je v šupo, se plazilo ob hlevu, dokler ni Matija s počasnim korakom premeril dvorišča in je za oknom zabrlela luč. Splazil sem se po stopnicah na hodnik, kamor je že tudi padala svetloba iz kuhinje. Vselej se mi je zdelo, da sem nekaj doživel, česar ne morem drugim razložiti.

Še rajši sem posedal ob Ljubljani, kjer je prihajala noč s šumenjem vode. Ždel sem na skalah pod škarpo, dokler ni zgoraj na cesti utihnilo čebljanje ženic, ki so že v temi pobirale pručice in jih odnašale v hiše. Ko sem se vračal čez temno dvorišče, se mi je zdelo, da sega od vseh strani groza vame. Oziral sem se proti šupi, zadrževal sem sapo, ko sem stopal mimo listnjaka. Večkrat sem se pobil po kolenih, tako sem hitel po stopnicah, ker so me preganjali občutki, da me bo vsak hip nekdo od zadaj zagrabil. Res je, da sem bil ves prežet s pravljicami o skrivnostnih bitjih, ki se zadržujejo ponoči za zavôdo in na dvorišču, a nekaj slutenj je bilo v srcu ob teh občutkih izvirnih.

Tudi pozimi me ni izpustila strast, da ne bi kje v kakem kotičku sobe, pod mizo, pri peči ali pod oknom pričakoval noči in užival razkošje strahu in skrivnosti. Široko odprte oči so opazovale mrakove, kako lezejo v sobo. Poskušal sem razumeti noč in vendar ves drgetal, kadar sem se pomikal k luči v kuhinjo, da bi neznano izpod omare, postelje ali iz kakega kota ne seglo po meni. Kakor se mi je zdelo podnevi ozračje vse oživljeno, še globlje sem občutil to ponoči. Neznano se takrat od vseh strani zgrinja okoli človeka, ga obletava in opleta. Pred neznanim je mlado srce drhtelo. Z nasladno poželjivostjo je poslušalo vraže in bajke, ki so neznanemu dajale vsebino.

Šele v kasnejših letih razvoja, ko je otrok skozi motnje odrasčal v mladeniča, in me je od vseh strani omrežilo vprašanje Lepote, ki se odkriva v groznem in neznanem, me je zadelo v Goethejevi pesmi

Über allen Gipfeln
ist Ruh'

— — — — —
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

razodetje.

Kadar sem stal ob solnčnem zahodu nad gozdovi na rožniški poti, odkoder je segel pogled prek vršičkov gostih temnih smrek, dvigajočih se iz ilovnatih grap in segajočih do skalnih robov na obzorju, me je vsakikrat prevzela čudna radost daljne, tajne Lepote, ki z lahnim vetrom nevidno drsi prek vrhov od zapada proti meni. Malokatero pesem sem v življenju tako globoko občutil. V najpreprostejši in vendar najgloblji obliki mi je izražala vse, vse, po čemer sem še kot otrok na dvorišču, pod posteljo hrepenel. Mladostna groza, uganka neznanega, segajočega iz mrakov vame je našla uteho v podobi Lepote, ki mi je razodela vsebino, kolikor je more uganiti človeško srce. V Lepoti nad zelenimi gozdovi, v molčečem večeru je srce zagledalo sence smrti.

Mnogo kasneje me je enako kakor Goethejeva prevzela neka Pasternakova pesem »Zimski večer«, ki je s krvavečo bolestjo vsem tem otroškim slutnjam ustvarila strašno podobo prihajajočih mrakov.

Včasih me je čudno zbolelo srce. Nikomur bi ne znal razodeti bolečine. Povešal sem glavo, ni mi bilo do jedi, ne do besede. Lotevala se me je otožnost, da bi kar čepel v kakem koticu in pasel bolečino. Vse me je prizadevalo, kar so ljudje govorili in delali, in z neznanskim koprnjenjem sem hlepel po človeku, ki bi mu lahko molče, z objemom okrog vratu razodel svojo boleost. Priznam, bile so to živčne motnje malo bolehnega otroka, mogoče tudi podedovana melanholija, od katere nisem v življenju več ozdravel. To nagnenje k občutljivosti in mehki ima vendar še druge izvire. So ljudje, ki v življenju, če se jim nudi prilika, le zapovedujejo, izkoriščajo sočloveka in vladajo. Srca jim nikoli ne omreži boleost zaradi življenja. Ne zgodi se jim, da bi jih zaradi vsega na svetu srce bolelo, bodisi, ker poznajo le brutalno silo, ali ker strežejo le svoji samopašnosti. Kdor misli, da je taka rahločutnost le pretiranost in boleostnost, bi se motil. Čeprav zaradi nje natura trpi in razbolelo srce brez pomoči krvavi — in pomoči od zunaj ni, rana se mora le iz sebe zaceliti — se v urah tope boleosti odpirajo razgledi v tajne življenjske Lepote. Mnogo src hodi po svetu z neozdravljivo boleostjo v duši, prenežna se zgrudijo, kakor bi z regratove glave odpihnili

»lučko«, druga iščejo leka v pesmi in presnavljanju sveta. Ker je človeška družba v svojem bistvu surova in nasilna, tavajo ti samotarji kakor Balzacov »Striček Pons«, nerazumevani in prezirani med ljudmi. Izdajajo jih oči, izdaja jih glas, zato jih človeškim roparicam ni težko preganjati.

Živo se spominjam malega Osipa, trgovčevega sina iz Primorja. Stala sva na molu nad temnozeleno, večerno tišino negibnega morja. Zagledala sva, kako plavata dve sipi proti molu. Ker nisva imela osti, sva priklicala druge. Medtem sta se bili sipi, ena večja, ženka, druga manjša, moški, že skrili v duplini pod molom. Čakali smo ju z ostmi. Ko je večja izplavala, jo je nekdo zabodel z ostjo in spustila je črn oblak okoli sebe. Takrat je priplavala manjša in se z lovkami oprijela večje. Tako se je prisejala nanjo, da bi jo bili z večjo skoraj potegnili iz vode. Šele, ko je začutila zrak, je izpustila ljubljeno bitje. Hitro se je umaknila v duplino, a ko se je čez čas zopet pokazala, jo je zadela ost. Ostala sva z Osipom sama. Nagonska ljubezen mehkužca, ki ima le živčne vozle, me je pretresla. Mali Osip je videl, kako me je dirnila ljubezen v morju. Drugače molčeči otrok se je razgovoril. »E, gospodine, tudi morska žival čuti,« je dejal s tenkim, pojočim glasom. »Zakaj mislite, da se je ona mala sipa, potem ko so ženka zabodli, umaknila v duplino? Da bi od jada končala svoje življenje...« Strmel sem v dečka, ki mi je z razlago nenadno razkril svoje srce. Nobena kultura ga na kršni obali še ni obliznila, prav iz duše mu je privrelo pojmovanje življenja. Opažoval sem druge, ko sem jim pripovedoval o Osipovih čustvih. Dovzetnega Damjana je globoko ganilo, a drugim, vsem zapredenim v lastno razsežnost, so se zdele besede prazne. Lepota, ki jo je Osip občutil, je bila bolelost.

»... Toda vse, kar trpi, bi rado živelo, da bi zorelo, se veselilo in koprnelo — — — koprnelo po daljnem, višjem in svetlejšem. Dedičev hočem, govori vse, kar trpi, otrok si želim, pred sabo bežim', — ... in Nietzscheju se je iz najglobljega bistva bolelosti razodela v »Pijani pesmi« najvišja ekstaza Lepote — Radosti:

»Die Welt ist tief,
»Und tiefer als der Tag gedacht.
»Tief ist ihr Weh —,
»Lust — tiefer noch als Herzeleid:
»Weh spricht: Vergeh!
»Doch alle Lust will Ewigkeit —,
»— will tiefe, tiefe Ewigkeit!«

Otroško srce je sebi in drugim polno ugank. Zdaj sega oberoč po življenju, zdaj ga uničuje. S kakšno naslodo trpinči otrok žival, kar ga ne moti, da si ne bi nekaj hipov potem njene glave pritiskal na prsi. Zdaj ga privlačujejo močni nasilni izrazi življenja, a v srcu se pritajujejo sramežljivo

najnežnejši občutki. Čisto nagoni si izbira prijatelja. Zveže se z njim, da nihče tega ne opazi, in tako ga s človeško družbo prično spajati prve življenjske vezi.

Igrali smo se v gručah, toda prijatelja sem imel le enega. Zgodaj sva se sešla in si znala z neverjetno fantazijo v majhnem okrožju in prostoru ustvarjati doživljaje, da je bil vsak dan prekratek. Najina ljubezen se ni kazala le v izrazih nežnosti, doživljala sva jo, kar se dogaja le med dvema spoloma, tudi v izbruhih sovražnosti. Spominjam se, da sem naravnost užival, ko smo ga neki dan vjeli med »sovražnimi« četami in sem ga šibal do krvi. Bil je trmast in uporen, svojih pajdašev ni maral izdati, čeprav me je od zamahov roka že bolela. Solze so mu drsele po licih, a stiskal je zobe, da so ustnice izgubljale kri, vil se je od bolečin, toda zvedeli nismo besedice. Medtem, ko sem ga pretepal, mi je raslo občudovanje do njega in zvečer sva se tesno objeta vračala domov. Drugo jutro sem ga komaj pričakal. Imel sem občutke, kakor da mi je srce priraslo nanj. Koliko ur sva presanjala v listnjaku, ko je lahen veter vznemirjal solčno tišino. Otroški pogovori teko zaupno, brez načrta, kar tja v en dan, toda njih vsebina je bogata kakor roman. Fantazija prepeljava misli in besede.

Če prav natanko premislimo, se otroci pogovarjajo samo o lepem. Načrte kujejo in bodočnost snujejo, človeško junaštvo občudujejo od najprimitivnejših do najvišjih oblik. Dedovanim junakom pogrevajo slavo, v mislih ustvarjajo nova pogumna dejanja. Seveda goje želje, kako bi se pokazali v ožjem krogu domače tovarišije, a pogosto se misli vržejo dalj, da bi zasijali človeštvu. Zdrav egoizem jih navdaja, morda častihlepnost in ambicija, a otrok misli na vse ljudi, ker ne postavlja med nje še meja in ne pozna razrednih nasprotstev, razen, če mu niso grenki doživljaji, ki jih navadno nagoni prikriva, zastрупili srca. Tudi če se pogovarjajo otroci o bridkih izkušnjah in žalosti, jim je vse lepo, ker jim pomeni Življenje, ki jim je obenem Lepota, zarodek in vsebina človekove bodočnosti.

Neki dan sva s prijateljem zasnovala list. Naredila sva načrt, čeprav se nama zaradi vzgoje in odtujenosti kakršnemu že bodi izobraženemu svetu o podobnih stvareh še sanjalo ni. Sklenila sva, da ga bova sama izdajala. Porazdelila sva si delo in vsebino, pritegnila še druge, ki so najine razlage prav neumno poslušali. Dopoldne smo iskali naslova in se vneto razgovarjali, kdo ga bo naročil in s kakšnim presenečenjem nas bodo gledali. Popoldne mi je prijatelj povedal, da se bo drugo jutro odpeljal na počitnice, kamor je vsako leto odhajal. Novica me je tako poparila, da mi je za nekaj hipov vzelo besedo. Vsi načrti, da bi za dan ali dva odložil odhod — medtem bi list že izšel — so bili jalovi. Odločevali so drugi, ne midva. Menda nisem imel nikoli kasneje bolj neskalsljene zavesti, da sem sprožil dejanje, kakor ob zasnovi tega nerojenega lista.

Drugi dan po odhodu me je še bolelo srce, a otrok ne pozna dolge žalosti, morda prav zaradi tega, ker je ves v življenju, v Lepoti. Prav tako se človeška družba, ki jo oblikuje in spaja nova ideja, ko se hoče dvigniti do ustvarjanja, doslej zatirana zaživeti s polnimi pljuči, opajajoča se od otroške vere in poguma, s pozabo otrisa vseh človeških dognanj, sovraži in zavrača vsakogar, ki jo spominja na minljivost in se zagreba v pesimizem, čeprav globoko doživljen, stvaren in realističen.

Prijatelj je odšel, ni ga bilo v prostoru, a ostal je v času. Ohranil sem mu vernost, kakor da živi med nami. Le otrok, ki mu je vsak hip dogodek, pozna lahko pozabljenja. Kasneje se človek razdeli in deli njegovega srca zažive v drugih. Mogoče bi se dale z otroškim doživljanjem primerjati le ure ustvarjajočega dela, ki popade človeka s tako oblastnostjo, da ne čuti nikogar več okoli sebe in vendar vsi dihajo v njem.

Usoda malega naroda je usoda človeka.

Ko je Breughel v svitu upornih gibanj nizozemskega ljudstva za versko in narodno svobodo naslikal svojo znamenito sliko »Velike ribe žro male ribe«, ni ustvaril na platnu samo vidne podobe zemljanovi usodi, obesil je zgodovino v okvir. Kakor se je v srednjem veku kmečka volja iz socialnih vzrokov protivila fevdalni samovolji, si je vstajajoče meščanstvo, s katerim se je ponekod pomešala tudi nižja fevdalna družba, ustvarilo nove pojme o državnem ozemlju in svobodi lastne trgovine in industrije. Iz teh osnov so se rodile tudi oblike zapadnega absolutizma in je izbruhnila vélika revolucija. Ko so znaniki novih časov, čeprav sinovi majhnih zemelj, naperili proti staroveškim imperijem modernejše puške in topove, je David podiral Goljate. Novi imperiji, ki so zrasli nad razvalinami ali se rodili iz doslej nezapaženih držav, so počasi uničili svoje prednike in si po kontinentih podvrgli še neprebujena ljudstva. Socialne in nacionalne vzmeti so sprožile idejo nacionalne svobode malih narodov, ki so izbili — nekateri pritajeno, drugi z odločnim pogumom — v dvajsetem stoletju v boju vélikih imperijev sebi samostojne države. Niso mrličiči še dobro segnili, ko so se imperializmi novih oblik zagrizli v versajski mir. V najnovejših bojih vélikih imperijev so tvorbe malih držav izgubile iluzije svobode. Silni razvoj tehnike je zagrabil njih voljo, moderni stroji so zmelili junaštvo in države so padale brez boja kakor bilke.

Ko so vso zemeljsko oblo prepregle antene in so se delavni ljudski razredi zavedeli, da so bombaž, braziljanska kava, argentinske črede, sladkorni trs, alpski les, kitajski čaj, japonska svila, panonsko žito, iraški petrolej, last človeške skupnosti, kateri so velike socialne ideje zarisale nove zemljevide, se je v malih narodih spočela nova vera v pravičnejšo bodočnost in v obrambo pred sužnjim življenjem, s katerim jim groze imperiji, sezidani na

nazorih, da morajo mali narodi velikim služiti. Razvoj je zopet potrdil resnico, da mali narodi, kadar ne sanjajo, drgetajo pred smrtjo.

V časih, ko je življenjski obstoj malih držav le še farsa in so njih pravice le fatamorgana polpreteklih dni, se svetlikajo ljudstvom, ki si hočejo sama na zemlji ustvarjati svojo usodo, nove zarje v širni človeški skupnosti, v kateri bi vse sile služile le eni sami ideji: ljudske sreče na zemlji. Človeško delo si mora ustvariti svojo idejo bodočnosti, brez nje bi roke ohromele.

Nad krčevitim hropenjem ljudstev, v pogoltnih bojih visi zopet strašna Breughelova slika človeške družbe »Če slepec slepca vodi...« Življenje individua, ki je spregledal na eno oko, je nenehna borba z naslikano usodo.

Na šolskih klopeh se mladeniču, željnemu velikih dejanj, ko je z obema rokama pričel objemati svet in se je rodil kot sin malega naroda, še sanjalo ni, čez kakšne skale bo moral plezati v življenju.

V južni Afriki se je takrat angleški imperializem polakomnil zlata, junaška borba Burov je pritegnila naša srca. Ruski car je napovedal Japoncem vojno. Kakor zijala smo strmeli v slike, ki so prikazovale, kako padajo z razprostrtimi rokami zadeti vojaki vznak med rdečimi ognji granat, kako se ruši led na Bajkalskem jezeru in se pogreza vlak v globino. Zmajevali smo z glavo, ko smo zvedeli, da je Port Arthur padel in je japonska mornarica potopila mogočno rusko brodovje, ki je tako slavnostno okoli Evrope in Afrike plulo proti vzhodu. Še v sanjah se nismo nadejali, da bi utegnili biti Rusi poraženi; vzgojenim v slovanski tradiciji je bila Rusija nekaj svetega. Andrejeva »Rdeči smeh« nas je nekaj let kasneje pretresel bolj psihološki kakor z odporom proti predaljni vojni. Katoliška založba, ki je izdajala »Vojno na daljnem vzhodu« s slikami, nam je v veliki revoluciji naslikala borbo delavcev pred Zimskim dvorcem kot spopad divjih zveri s carju in cerkvi zvestimi kozaki. Raztrgani capini mečejo ročne granate proti kozaškimi jezdecem v zelenih suknyah, ki razganjajo druhal z nagajkami. Notranje bolezni Rusije in socialni boji še niso bili prodrli v našo zavest.

Predmestno malomeščanstvo je živelo ozkosrčno in zaprto življenje, ki ni moglo roditi plodnih semen. Napol v mestu, napol na deželi je bilo vdano cerkvi in habsburški hiši. Pazilo je, da bi se hčere možile v bogate hiše in bi mogle otroke vzgajati v staroveški morali za dostojno obrtniško ali uradniško življenje. Na delavce, ki so se naseljevali okoli patriarhalnih domov, so gledali s prezirom in z bojaznijo, da bi ne izkoriščali njih premoženja, kar je prešlo celo na otroke, da so se izogibali delavskih. Malomeščanska zakrknjenost proti delavcu — ne tolikaj proti kmetom, od koder so sami izvirali — se je kasneje sprevrgla v razredno nasprotstvo v meščanskih slojih: iz obrtnišтва razvijajoče se industrije, trgovine in velike posesti. V rodoljubnih društvih so se glasile popevčice idealiziranemu malemu narodu, njega patriarhalnim čednostim, posebno nepremakljivi narodni zavesti brez globljega notranjega ponosa. Telovadske prsi so prisegale zve-

stobo narodni zastavi, cesarju in domovini. Od mladosti sem vdihaval zrak tega malomeščanstva in doživel trpko spoznanje tudi kasneje, ko sem se mu docela odtujil, da so sinovi nekdanjih obrtnikov, trgovcev in na mestnem obodu živečih kmetov ohranili malomeščansko tradicijo še potem, ko so v spremenjenih gospodarskih in nacionalnih prilikah dosegli nivo nekakega kulturnega meščanstva.

Malo žarkov Lepote je posijalo v zadušno ozračje. Šele, ko so odkrivali spomenik Prešernu, prvemu velikemu pesniku, so se zgrnile množice na Marijinem trgu. Po osem in štiridesetem in sedemdesetem letu se je zopet v kmečkih sinovih, šolanih v domačem mestu in kasneje v tujini, dvignila narodna zavest k širšim razgledom, ki so dajali odkritju globljo vsebino. V solnčnem jutru sem stal onkraj mostu in strmel na jezero glav, ki so napolnile ves trg in stranske ulice. Videl sem može v cilindrih in črnih salonskih suknjah na govorniškem odru pred bronastim kipom pesnika in do pasu gole muze, ki mu je nad glavo držala lovorov venec. (Kasneje sem čul, da pridigajo v cerkvah proti tej goloti, ki je omadeževala pesnika, da tercijalke s povešenimi pogledi pljujejo pred spomenikom. Tako je postala »muza« simbol liberalizma.) Od časa do časa mi je veter pripihal govornikov glas a ne besed, na kar so se razlegli oglušujoči vzkliki. Prešinjala me je čudna radost, in navdajala vesela zavest, da slavimo nekaj veličastnega. Vihrale so zastave, nad glavami so poletavali golobi, godba je igrala, solnce je zlatilo bronasto pesnikovo glavo, ki je razgibala množice, kakršnih še do takrat nisem videl. Nisem si znal še razložiti, kaj me razgreva, ali občutki slave ali veselje nad mogočnimi izrazi zavesti. Občutil sem, da slave množice Lepoto, čeprav sem imel vtis, da bi mi oče, če bi ga vprašal, zakaj je Prešeren tako čaščen, odgovoril, da zaradi tolikerih in tolikerih slavnih gostov, velmož slovanskega Sokola, pevskih in gasilskih društev, občinskih očetov, ki so prihiteli k odkritju.

Že v detinskih letih sem se seznanil z gledališčem. V temni drvarnici je jetični, mozoljasti Marinkov, dolg kakor preklja, zavrt v rdečo razcapano haljo, kazal coprnije. Pred široko odprtimi očmi je požiral ogenj, čaral z denarjem, požiral žeblje, in mladostna domišljija je poslej kar koprnela po igri. Še procesije, parade ob cesarjevem rojstnem dnevu, žeganja s pisanimi množicami, harmoniko, vrtiljaki in drugimi predstavami, so mi kakor v gledališču omamljale domišljijo. Prvotna predstava, da je vsako gledališče neka čarovnija, mi je zopet oživel, ko smo pričeli zahajati k popoldanskim predstavam v gledališče, ki se je pričelo prav tedaj razvijati iz rodoljubnega, čitalniškega odra. O večernih predstavah nisem imel pojma. Obiskovali smo »Pot okoli zemlje v osemdesetih dneh«, burke kakor »Luce in Lipe« in dramtizacije »Rokovnjačev« in »Desetega brata«. Sedel sem na rdečih baržunastih sedežih, vrtil oči na vse strani, širil nosnice, ker me je obkrožal zrak z nepoznanimi vonjavami. Lepe igralke, ki jih je oče pozorno ogledo-

val, so se mi zdele nedosegljiva bitja. Igra na odru mu je bila praznična živa resnica, čeprav sta teta in zaradi nje tudi mati imeli gledališče za deželo greha, ki me je prav zaradi tega še posebno zamikalo. Skoraj prevzetnost me je obšla, ko nam je oče pripovedoval, da nas je takrat najbolj priljubljeni igralec Verovšek vselej že z odra opazil. Kakor še nisem utegnil v mladosti očetove vneme za gledališče globlje presoditi, tako me je kasneje razočaral. Vnel sem se za Wagnerja in nisem zamudil nobene vprizoritve »Tannhäuserja«. Študiral sem njegove »Leitmotive«, nenehno sem brundal, dasi brez posluha, posamezne arije in odlomke iz ouverture. Debatirali smo ure in ure o idejnih globinah opere in zavračali Nietzschejevo obsodbo Wagnerja. »Tannhäuser« je postal v rodnem mestu senzacija, ker je v operi nastopala kot Venera domača pevka, žena uglednega meščana, v najglobljem dekolteju. Raznesle so se moževe grožnje, da jo bo med predstavo ustrelil. Iz predmestij so drli v gledališče, domala vsaka predstava je bila razprodana. Nazadnje je še oče izrazil željo, da bi šel gledat »Tannhäuserja«. V zaverovani naivnosti, ker me Venera ni prav nič vznemirjala in sem jo gledal le kot idejo, sem domneval, da je izvabila očeta za rodno mesto še nenavadna in izredna operna predstava v gledališče. Ko sva se vračala iz gledališča, je dolgo časa molčal, dokler se ni ves ogorčen nad mano, kakor da sem kriv njegovega pohoda, razsrdil, da takega dolgočasja ne pojde več gledat in da mu je žal denarja in spanja. Nenadno sem občutil globoki prepad med sabo in okolico, ki jo je zame predstavljal oče. Kje so bili dnevi, ko sem se mu bil namenil napisati povest.

V pustih popoldanskih urah, ko se mi je učenje upiralo in se je dolgčas sprehajal po domačih sobah, me je na pragu dozorevanja osvojil Sienkiewiczov roman »Z ognjem in mečem«. Padala je stran za stranjo, v prsih mi je zagorelo, da fantazija še ponoči ni imela pokoja. Z Zaglobo sem jezdil skozi stepe, oblivala me je smrtna zona, kadar so se pšice zabadale vame kakor v gospoda Longina. Z Bohunom sem se boril in se tresel pred hetmanom Hmielnickim, belouška se mi je ovila okoli vratu, plazečemu se po potoku namesto Skrzetuskega. Neznani svet se je odpiral pred mano, še kot otrok sem čutil sorodstvo s Sienkiewiczovimi junaki, atavistična čustva so me spajala s prostrano zemljo. Enkrat sem bil Poljak, drugič kozaški ataman na Siči, na Dnjeperskih pragovih, kjer je tekla vodka in so žvenketale krive sablje. Roman sem prebiral brez občutkov, brez zavesti, da sem sin malega naroda. Sienkiewiczov svet je bil moj svet, prvi slovanski, v katerem sem se znašel. Karkoli sem kasneje bral, moj pogled se je v hrepeneči melanholiji obračal tja za Karpate in za Dnjeper, kjer so valovile množice, prepevale po stepah, popivale na Siči, iskale svojih pravic, in se je rodila široka slovanska epika. Pisateljeva fantazija je iz podzavesti ustvarila tipe, ki jih je poljska zgodovina vedno iznova oživila in je narod v njih krvavel.

Otroku se ni še svitalo, da se je Sienkiewicz le od daleč dotaknil laži poljske družbe, ko je ustvarjal heroično dobo njene zgodovine, iskal junakov med nižjo šlaho, ki se je borila in krvavela za višjo. Poljake je tipiziral in ustvarjal heroje, kozake je predstavljal kot divjo, nebrzdano gmoto. Njih socialne borbe ni videl, kmet je ostal v somračnem ozadju, za kulisami, pred katerimi se je odigravala bleščeča paradna zgodovina. Sienkiewiczova fantazija mi ni stavljala ugank, omamljala me je kakor ptico, ki jo nebogljeno veter zanaša čez stepe. In vendar sem od daleč slutil, da so vsebina njegovih romanov le mogočne slike in herojska junaštva. »Molajci so pili na žive in mrtve, preden jih objame črna smrt«: srce se mi je širilo kakor harmonika.

Nikoli prej nisem tako iz bližine zavohal goste črne krvi, ki jo ljudje in narodi prelivajo, kakor nad Sienkiewiczem. Začutil sem, kako je namakala od solnca požgane trave in se mešala z vodami, deročimi proti Črnemu morju. Zverina se je v meni dramila. Srce se mi je krčilo pred slikami, ki so kazale na drogove natakunjene tatarske glave z dolgimi brki in kitami. Iz krvave romantike je raslo občudovanje človeškega heroizma. Sin malega naroda je koprnel po njem, tesnobna malomeščanska srenja je izginila in domača zemlja se je izpremenila v poljane, ki so pričakovale heroja.

Kakšen je labirint muk in opojne radosti, skozi katerega se pretika mlad človek, hrepeneč po Lepoti v heroizmu. V bežnih letih, ko mu vulkan preti prsi razbiti, preživlja razvoj človeka od najprimitivnejših do najglobljih izrazov življenja. Hrepeni po orjaški moči, s katero je jamski človek podiral živali in pobijal svoje sovražnike. Iz stare ljudske domišljije porojeni simboli ga vznemirjajo. Prikazuje se mu Mojzes, ki je izpeljal svoj narod iz sužnosti in mu pod goro Sinaj dal postave. Zakonodavec, ki je ustvaril nacionalno in socialno poslanstvo svojega ljudstva. V teminah se prebujajo Kajni, mu draži pohlep po krvi in oblasti nad človekom. Zapada v ekstaze preporditeljev človeške družbe, ki so v silni askezi zatajevali sebe in se potapljali v najgloblje privide naše življenjske usode. Vera v pravico mu še v sanjah povzroča bolečine in trzaje. Cezarji in Napoleoni ga zanašajo v orlovske višine in že se mu v prsih poraja revolucionar, ki se z razbeljenim srcem upira družbi in sili. Po stezi Frančiška Asiškega in srednjeveških mistikov poskuša do vodnjaka religioznih prividov in piti razodetja našega žitja. Podirati svet in ga na novo sezidati se mu zdi otroška igra. Njegov duh ne pozna ovir ne okolja in socialnih plotov družbe, v kateri živi, vse njegovo življenje je zalet. Komur utripa ustvarjalna žilica, se poganja za najvišjimi vrhovi, s katerih je luč sijala rodovom skozi veke.

V nenehnem nemiru in v vrtincih radosti, dvomov in pobitosti se dolgo ne zave, da je heroizem: roditi se in živeti kot sin malega naroda, a imeti oči uprte v dejanje, resnico, v človeško srečo: v najgloblja doživetja Lepote.

(Dalje)

ŠANDOR PRIPOVEDUJE

FERDO GODINA

Ko dečki v toplih, prijetnih nočeh niso drugega znali, so polegali ob plotu v travo. Prižigali so si cigarete in pljuvali v temo.

»Povej nam kaj, Šandor,« se je Ščrbič predramil. Lepše bi bilo, če bi Šandor kaj pripovedoval, kakor da tako strmijo v toplo noč.

Šandor ni kadir. Sedel je v travi. Pogladir si je s kazalcem ščetinaste brke, si popravil krščak* na teme in je bil v prijetnem občutju, da bo pripovedoval. Mnogi ljudje bi dali pol življenja za to, da bi pripovedovali. Tak je bil tudi Šandor.

»Kaj bi povedal?« je vprašal Šandor, vtaknil prste v žepe na telovniku in se naslonil na plot, da so suhe šibe zapraščale.

»Tisto povedj, kako si šel z Geričem gorice kopat,« je rekel Ščrbičev. Med sabo so fantje začeli govoriti in se prepirati, Šandor pa je samo čakal, za katero zgodbo se bodo zedinili.

»Šandor, to povedj rajši, kako so te mati od cecka odstavili,« je prevpil vse Vučkov Tinek, suha trepetlika, ki še sploh na naboru ni bil.

Smeh je napolnil ta konec vasi in od spečih, temnih hiš se je odbijal prepir.

»Pa tisto, no, kako so me mati odstavili,« je dejal zadovoljno Šandor, sam bi povedal kaj lepšega. Nekateri so posedli pri Šandorju, drugi pa so ležali vznak, se krohotali in gledali v zvezde. Šandor je začel:

»Cecal sem do tretjega leta. Ko sem že bil velik, da me mati niso mogli več v naročju držati, mi je Špilakov Miška naredil stolček, da sem sedel, ko so me mati dojili. Nekoč pa je materi le bilo zadosti, pa so me hoteli od cecka odstaviti. Popoldne, ko so vsi šli obračat seno, so si mati namazali cecek z globinom.«

Med fanti je nastal smeh. Šandor pa je kar gorel v pripovedovanju.

»Ko sem prosil mamu, da sem lačen,« je nadaljeval Šandor, »so mi hoteli vrezati kruh. Jaz pa tega nisem hotel. ‚Cecal bi rad‘, sem jim rekel. Privlekel sem na sredi sobe svoj stolček, mama so se tudi vsedli, a ko sem videl cecek črn, sem pogledal mater. Njej je šlo na smeh, meni pa na jok.«

Tako veselje je nastalo ob plotu, da so se nekateri valjali po travi, Vučkov Tinek je pa vpil: »Kaj pa si ti potem?«

»Nič! Drugi cecek sem poiskal, pa sem cecal naprej.«

Reberčev Šandor se je zakrohotal s fanti, kakor da se to ne bi njega tikalo. Šandor je bil najstarejši med njimi, vendar on sam ni čutil te razlike, kakor je to čutil drobiž ob plotu na travi.

* Klobuk.

Reberčev Šandor je imel na bradi znamenje. Ko je bil še mlad, je padel na odsekano koruzišče. Lase je imel že rečke. Stopal je pač v dobo, ki človeka v bistvu spremeni in mu da svoj pečat. Šandor pa se je še kotalil med mladežem, uganjal z njimi otročarije ter jim pravil povesti iz svojega življenja.

Fantje so se pomirili. Nekateri so si sukali cigarete. Šandor pa se je hrupno zasmel, kakor da bi se česa spomnil.

»Zdaj pa še tisto, Šandor, kako si šel k Bedernjaku kopat gorice.«

»Kako, gorice si mu šel kopat?« se je delal neumnega Vučkov Tinek. Potegnil je iz cigarete, pogledal vznak in pihal dim proti zvezdam. Oni, ki so ležali v travi, so se primaknili v polkrog, ki je oklepal Šandorja. Tu in tam je kateri med pogovorom zabrundal: »Na predpasniku mi sediš,« ali »s čikom si me osmodil.« Nekdo je zavriskal, da je odmevalo od hiš.

»Ta je daljša,« je rekel Šandor smeje.

»Naj bo! Samo pripoveduj,« so silili v njega dečki.

Šandor se je odkašljal: »Lani je bilo. Jaz sem še spal, pa me pride naša Mariča na hlev budit. 'Ajdi, Šandor, že te čakajo', je rekla in šla. Prebudil sem se, se malo umil, vzel motiko in sem šel k Salajkovi hiši. Tam so že čakali: Bedernjak, Ošlaj, Ficko, Jaklin in Čontala. Vsi z motikami, s cekri, le Ficko je imel rdečo culo nataknjeno na motiko. Stari Bedernjak so izpljunili bago** v grabo, da se je trava zazibala, nato so mi pa rekli: 'No Šandor, z božjo pomočjo! Si se prekrižal, ko si vstal?' 'Sem', sem rekel. Bedernjak so vrgli križ na cesto, vzdihnili še enkrat, z božjo pomočjo, pa smo šli po Opleteraj proti Čerensovcem. Megla je bila na njivah, petelini so že peli.

Pridemo mimo cerkve. Lutar so igrali na orgle, plebanuš pa so peli: veronia sekulov.*** Bedernjak so si predjali palasko**** iz desne v levo roko, se odkrili in držali klobuk v rokah, dokler so slišali plebanuša.

Pridemo do Mure. — Ja, to sem pozabil povedati, da nismo od doma pa do Mure smeli ničesar govoriti.«

»Zakaj ne?« se je oglasil Vučko.

»Tiho bodi,« so drugi dečki vzrasli. »Saj bo povedal.«

»Če kopači do Mure kaj govore, niso gorice rodne. Bog ne daj, da bi Bedernjak slišali le eno besedo.

Pridemo do Mure. Dominko je še spal. Bedernjak poklonkajo po oknu na koči: 'Nu, vstani Dominko, brodar, vozi nas čez vodo.' Dominko je vstal. Imel je še oči in usta otečene od spanja. Brki so mu stali eden gori, drugi

** Ožvečen tobak.

*** Per omnia secula seculorum.

**** Čutarica.

doli. Odvezal je brod in nas peljal čez Muro. Voda je bila črna. Kadilo se je iz nje. Ko smo prestopili na medjimursko stran, smo spregovorili. „Nu, z božjo pomočjo, zdaj govorite“, so nam rekli Bedernjak. Mi smo govorili in šli v hrib. Sonce je bilo že nad Štrigovo, ko smo začeli kopati. Kopali smo. Bedernjak so imeli rdeč, zabuhel nos in kalne oči. Dišalo je iz njih vino. Stali so pred nami, žulili v ustih tobak in črno pljuvali. Jaz sem vsekal parkrat, potem pa je v zemlji naredilo: »brusk« in trs je odletel iz zemlje. Bedernjak skočijo k meni, poberejo trs in ga obračajo v roki, kakor da bi iz kupice pokušali novo vino. „Joj, z božjo pomočjo“, so vzdihnil, nato pa so zamahnili s trsom po moji glavi. Tokrat je drugikrat naredilo: »Brusk«.

Fantje so se zasmejali. Nekateri so že pokadili cigarete, objemali so si kolena in sledili Šandorju.

»Potem smo kopali naprej. Vsak je imel dva reda trsov. Vsi drugi so dobro kopali, pri meni je pa spet naredilo v zemlji: »brusk« in je spet odletel trs. Zdaj ga pa Bedernjak niti ogledovali niso. Zamahnili so dvakrat po moji glavi.

Do poldne je bil potem mir. Dobro sem kopal. Nobenega trsa nisem več izkopal. Ko je zazvonilo poldne, so se Bedernjak odkrili, se pokrižali in molili. Tudi mi smo molili. Po končani molitvi so se Bedernjak obrnili in zagodrnjali: „z božjo pomočjo, gremo jest“. Šli smo gori k pivnici. Posedli smo. Vsak je jemal najprej to kar je prinesel s seboj. Bili smo pogojeni na svojo hrano, a pijačo opoldne bodo dali Bedernjak. Bedernjak so šli v pivnico in prinesli v nategi peneče se vino. Ko je prišla kupica do mene, so se Bedernjak obrnili in odšli v pivnico. Vsi so me gledali, če jaz ne bom dobil. Bedernjak pa so prišli in so prinesli zame rumeno pijačo. Siknili so jo iz natege v kozarec. Pokusil sem jo. Bil je jabolčnik. Izpljunil sem ter vzal motiko, pobral sem svoje stvari in sem šel čez hribe domov. Slišal sem še, kako so Bedernjak za mano godrnjali: „Šandor gre, z božjo pomočjo“.

Tu in tam je še padla pikra na račun Rebrčevega Šandorja, ki bi pripovedoval vso noč, če bi ga hoteli poslušati.

Zvezde so se približale zemlji, trgale so se z neba in kot kresnice švigale po vsemirju. Bila je že pozna noč, ko so vstajali s trave in se otepali smeti. Šandor je stal med njimi, kakor oče. Močan, širok je bil in za glavo višji od drugih.

»So ti kaj plačali Bedernjak za tisto dopoldne, Šandor?« je rekel Ščrbičev, ko so se že razhajali.

»Ne,« je rekel Šandor in stopil k Ščrbičevemu, če bi ga hotel še poslušati. A fantje so bili zaspani.

»Pojdi Šandor, če greš domov,« mu je rekel zaspano Vučko.

»Pa drugič, no,« je rekel Šandor Ščrbičevemu in tekel za Vučkovim, ki je šel proti domu.

Šandor in Tinek trepetlika sta bila soseda. Rebrčeva hiša je stala čisto pod Jelševjem. Kopinovišče je prepletalo drevesa, in zobovec je rasel ter delal prijeten hlad v močvirnatem gozdu, kjer je dišalo po preperelem lesu in surovem listju.

Kolnik je peljal iz vasi v Jelševje prav pri Vučkovi in Rebrčevi hiši. Na levi je bila Rebrčeva hiša, na desni Vučkova.

Sonce se je upiralo v dvorišče in na podstenje. Krave so preživljale v senci pod jelšami, kure so brskale po močvirnati zemlji po kolniku pa je vpil kupinar: »ou, ou« in se prepiral z ženskami.

»Dajte, če kaj imate, ženske nazarenske!«

Vučkov Tinek je stekel, ko je to slišal, po lestvi na podstrežje. Pred Vučkovo hišo je bila Rebrčeva, za njo so pa bili svinjski hlevi in gnojišče, kamor je gledala Vučkova hiša. Tinek je splezal po lestvi na svisli in čakal kupinara. Slišal je, kako je kupinar pri vsaki hiši vpil »ou, ou, če kaj imate, dajte!«

Pri Rebrčevih so se dveri na pojeti počasi odpirale. Šandor jih je tiho odprl. Z obema rokama je držal klobuk pred seboj in narahlo šel mimo svinjskih hlevov k ograji. Tu je skrit v kotu pri plotu čakal. Vsak drugi ali tretji dan se je to ponavljalo. Šandor je kradel doma jajca in jih prodajal.

Tinek trepetlika je rinil nos v špranje pri lesenih svisljih, da mu ne bi ušla kakšna beseda. Šandor se je stiskal k hlevom in skrival glavo nad slamnato streho. Kupinar je prihajal po kolniku bliže. Ko je prišel do mesta, kjer ga je čakal Šandor, je utihnil.

Šandor mu je podržal čez ograjo klobuk. Na obrazu se mu je videlo, da se mu mudi. Kupinar je jemal z obema rokama iz klobuka jajca in jih deval v klonjo. Šandor si je poveznil klobuk na glavo in se delal, kakor da se ne bi nič zgodilo.

Kupinar mu je odštél denar. Ko sta končala s kupčijo, se je Šandor nagnil na plot in bil videti silno zadovoljen.

»Bi ti kaj pripovedoval?« je vprašal vesel kupinara, ko drugega ni vedel.

»Ne, boš drugič, Šandor,« je rekel kupinar, zadel klonjo na hrbet in se obrnil nazaj v vas. Šandor pa je vesel odšel skozi pojeeto.

Tinek je plezal s svislji, počasi je stopal od klina do klina.

»Šandor krade in prodaja. Če prodaja, mora imeti denar.«

Tinek je čistil hlev, pa je o tem premišljeval. Krave so se branile muh z repi in pobirale pod jaslimi travo, ki jim je padala od lestve.

Poldne še ni zvonilo. Sonce je stalo nad hišami. Pripekalo je. Voz, na katerem je bila brana, plug in sedežna deska čez kolnice, je stal sredi dvorišča. Tinek ga je potegnil na gumno v senco in le mislil o tem, da mora imeti Šandor denar.

Med poldnem, ko je imel Tinek za trenutek čas, je šel k Rebrčevim. Stopil je čez prelaz za Rebrčevo hišo, tiho šel mimo svinjskih hlevov do

pojete. Pri Rebrčevih ni bilo nikogar na dvorišču. Šandor je tudi polagal kravam. Tinek je slišal kako so šumele s travo.

Obstal je in prisluškoval. Ničesar. Tiho je stopal po podstenju ob steni. Počasi je bližal glavo k oknu. Sredi hleva je stal Šandor. Rokave je imel podvihane in brazgotina na bradi se mu je razločno videla. Z velikimi, debelimi prsti je držal lončenega prešiča in ga obračal, da so cingljali v njem kovanci.

Šandor je stopil na senjak, se prijel za drog in zrinil lončeno živalico za tram ter jo skrtil za pajčevinami. Nato je vzel lopato in začel čistiti hlev. Strgal je po črnih podnicah in zavlpl nad kravo: »Ne, humi, šeka!«

Spet se je pripognil in čistil hlev. Zatopljen je bil v globoke misli, ker ni opazil Tineka, ki je stopil na prag, držeč roke v žepih in opazujoč Šandorja. Mokri sledovi velikih, okroglih prstov so se poznali povsod, kjer je Šandor stopil z veliko nogo.

»No, Šandor, izmetavaš?« ga je vprašal Tinek.

Naslonil se je in si začel obračati žepe in stresati tobak iz umazanih žepov. Stresal si ga je v prgišče in zbiral zakajeni tobak.

»Ja,« je rekel Šandor. Smehljaj se je v svoji dobrodušnosti in takoj prislonil lopato ob zid. Po obrazu je imel posušen pot, le brazgotina na bradi je bila vzbočena in lepo čista.

Tinek si je sukal cigareto iz časopisnega papirja. Zgrizel ga je in oslinil ob robu, pobožal in vtaknil v usta.

»Sediva tu na senjeku,« je rekel Šandor. Dobro se je počutil, da je prišel Tinek.

»Škoda, da ne kadiš,« je rekel Tinek in sedel na senjek. »Ti bi imel cigarete, ker imaš denar.«

Za trenutek je bil Šandor v zadregi. Zaneslo mu je oči k prašiču za tram. Potem pa je nekaj zamomljal in nagubal čelo. Pihal je skozi nos in usta.

Tinek je hudomušno zrl na Šandorja. Kolobarji dima so se delali sredi hleva, Šandor pa ni vedel, kaj bi ukrenil. Tinek je bil tako blizu njegove skrivnosti.

Sonce je pri vratih segrevalo tla, ki so bila nastlana s slamo in zeleno zmečkano travo. Muhe so preletavale hlev, sedale na krave, ki so mahale z repi in jedle.

Šandor se je spustil s senjeka, šel k jaslim in popravil po nepotrebnem travo. Prijel je spet lopato in začel čistiti hlev. Tinek pa je zasukal pogovor spet drugam.

»Zvečer greš v vas?« — »Grem. Ti greš?« Šandor se je zravnal.

»Snoči so se ti smejali, boš zvečer spet kaj pravil?« — »Bom.«

Tinek trepetlika je šel domov. Krave mu še niso bile site in mati ga je klicala h kosilu. Z lahkoto je preskočil prelaz na Rebrčevem plotu, kjer je prodajal Šandor jajca.

(Dalje)

EN VEČER PER BARONI ZOISI

OD BRATKA KREFTA

Ta drugi fragment iz »Krajnskih komedijantov«.

OSMI NASTOP.

Linhart inu ta poprejšni.

Linhart (pride noter): Naj oprostijo, kir sim se nekoliko zamudil (se zelu začudi, kader grofa zagleda). O, gospod grof so tudi tukej!

Grof: Enu velko začudenje za vas, koker se vidi.

Linhartovka (moži): Tu ni blo lepu, de ste me na plesi samo pustili.

Zois: Jest sim kriv, gnadliva!

Mrak: Zdej bi pak lohka šli v ta velki salon. Zdej smo vsi!

Suzana: Al vže zupet očete pit? General Laudon se bo v vašem vinu utopil, če ga boste toku slavila!

Grof: Bravissimo, signorina!

Linhart (Zoisu na tihem): Koku se je moglo to zgoditi?

Zois: Al je ona ena ferbešna lisica al je pak kdu vmes!

Suzana: O, koku lep klavir imajo gospod baron!

Zois: Al res?

Bartollini: Inu dober ton ima!

Lucija: Jest vže pela per njem.

Japel: Al bi nam signorina ne ota eno zapeti?

Grof: Je vže pozno! Mora šparati svoj glas za teater.

Lucija: To je res! Mlade pevkinje se morajo zelu ahtati. Vunder če očejo, lohka jest enu zapojem, jest nimam juter nič.

Mrak (Pilleri): Bog na obari!

Signora: Toku nevarnu pak spet ni!

Desselbrunner: Al ne bi vunder eno kaplo serknili?

Zois: Nar pervo enu malu serknemo, potler nam pak signorina zapoje.
(Nekatiri zelu za tu silijo.)

Lucija: Jest bi le en turški kofetek pila.

Japel: Jest ne smem nič. Je vže prek polnoči!

Linhart: Zakej smo torej semkaj peršli?

Grof: Nar bole bo, de gremo damu! Signorina, doli vas čaka moja kočija.

Zois: O, gospod grof, toku se pak nismo zmenili!

Japel: No, pak popijmo malu kave, signorina nam enu zapoje, potler pak gremu damu.

Mrak: Jest ne vejm, kam se vam toku mudi!

Linhartovka: Gospod baron more tudi v postelo!

Makovic: Saj je dovel. Vže dva dni norimo, de skoraj cela Lublana po glavah hodi. (Zois) Oni se pak naj nikari z njihovim zdravlem ne jegrajo!

Zois: Dones ne bodite moj arcat, dones bodite moj perjatelj! Hej, Matiček!

Mrak: Ženske kar naj kofetek pijejo, za nas, gospod baron, naj zašafajo pak kaj močniga! (Matiček pride).

Zois: Se bo zgodilo! Matiček, vinu inu kafe! Micka naj poskoči!

Matiček: Koker blisk bo šlo, gnadlivi gospod! (gre vun.)

Zois: Gospod grof naj bo toku perjazen, de nam še malu družbo dela!

Grof: Jest sim vže zelu zmatran!
Piller: Naj no malu dol sedejo!
Desselbrunner: Jest jim tale fotel zelu rad pervošim. (Mu ponuja en lep fotel. Tu dela za tiga volo, kir dobru vej, de se grof doli sestri ne sme zavolo svojih ta novih židanih hlač, ke bi mu sicer počile.)
Grof (se brani): Kader sim v družbi dam, jest ne sedim.
Linhart: To se vidi kavalira!
Piller (zaupno Desselbrunneri): Jest ne vej, zakej ga nazej deržimo!
Desselbrunner: De bi ga zlode! (Matiček inu Micka perneseta vinu inu kozarce.)
Zois (katiri se je nekej s signorino menil): Toku, prosim, naj se poslužijo! Signorina, al boste en kozarec?
Suzana: Bom. Na vaše zdravle, signor baron!
Grof: Inu na moje?
Suzana: Sem necoj vže pila!
Japel: Jest bom pil le v mislih! Na zdravle vsem skupaj!
Linhart: Pijmo na zdravle gospoda barona inu gospodične Maranesi! Na zdravle! (Možki precej ubogajo, samu ženske se en malu kislu derže, kir se jim tu nič kaj ne dopade.)
Zois (ko terči s Suzano): Jest sim mislil, de bo necoj drugači, koker je!
Suzana: Jest tudi! Na zdravle! (Pijeta.)
Grof: Tudi jest bi rad terčil z vami, predražestna signorina!
Suzana: Na zdravle!
Grof: Zdajca! Vunder vas necoj več ne spustim! (Pije.)
Suzana (se smeje): Jest sim vun spila! Vsi morejo do konca! Kuraža vela!
Lucija: Če bi gospod grof tudi nam kaj sladkiga povedali, koker so vam, bi tudi mi koražo imeli!
Zois: Tok do dna! (vsi spijejo.)
Japel: Zdej pak petje!
Suzana: Precej, drugači se bo gospod baron nad mano hudil, gospod grof pak se vže zdej toku kislu derži koker... come se dice...
Linhart: Koker de bi bil pelin inu ne vina pil!
Grof: Meni se zdi, de so eni bobotači inu jezičniki med nami! (Se čuti, de ni nič kaj per voli.)
Suzana: Al so oni dones našpičeni! Prego, signor direttore! Zdej mi je toplo. Gospod baron, vaše vinu! Haha! Udarite na to žvergoliše, de bodo Laudon inu Turki slišali! Niente! Ta nova arija, katira še jim ni znana!
Japel: O, nekaj noviga!
Zois: Prego, signorina!
Suzana (poje):

Fantji! En lep cvet je ta,	Vam bi jo rada predala!
kar kol lubezen da.	Ne bo velik koštala.
Iz mojga malga verta	Lubi fantji! Kupite
ena roža brez terna:	za en repar al dva!
pa še ni prov odperta,	Frišku naprej stopite,
en dober duh ima!	dober kup vam se da!

Japel (si briše solze inu naprej stopi): Do serca sim se genil vašimu petju, signorina! Naša luba krajnšina vednu bol zmaguje inu v naši deželi naprej stopa kakor preslavni Laudon v turško zemlo!

- Suzana: Velika zasluga di signor baron! On tradutore moja arija!
- Zois: Grazie mille, gentila signorina! (se spogleda z Linhartom, katiri je v resnici to arijo skupaj spravil, kir jo je Zois per njem zašafal.)
- Grof: Naš gospod baron vže zna dopasti! S krajnskimi arijami delate en furore v komediji! Kaj bi šele blo, ke bi v šprahi generala Laudona zapeli!
- Suzana: Scuste, meine liebe conte! La lingua tedesca e multo difficile!
- Bartollini: Si, si!
- Grof: Vejm. To je jezik ene žlahtne gospode, krajnšina-mon Dieu, ist aber die Sprache des gemeinen Volkes. (Vsi ta pravi Krajnci so zelu užaleni. Zatu hite grofu odgovoriti.)
- Japel: Vsi jeziki so od boga postavljeni, gospod grof!
- Linhart: Ke bi ne blo tiga gmajn folka, bi se žlahtniki ne mogli po francosko gvanitati.
- Zois (hitru, de zabriše Linhartove hude besede): Jest lubim to špraho, kir je špraha moje lube matere! Naša velka skerb je inu ostane, de jo na noge spravimo inu toku imenitno sturimo, de bo tudi v bukvah vse lepote, kunšti inu vučenosti tiga svejta vun povedati mogla. Pole ne bo več beseda tiga gmajn folka, katiri nam služiti more, temuč beseda taistega velkega duha, katiri vse luđi tiga svejta v enu lepši življenje perpelati more. (Nekatiri glasnu perterjujejo, grof pak se namerduje.)
- Makovic: Al to ni le jezik naše krajnske deže, hudimana, al on ima brate inu sestre gori na Rusovskem, koder moskovitarji vedrijo, polskem, pemskem, serbskem! Ojej, tiga je ničolk!
- Japel: Če vsi skupaj stopimo, je to ena vojska, de cel svejt v svoj malin spravimo inu ga zmelemo, ke bi toku kervoserdni inu kervoločni bili, koker so ta drugi!
- Grof: Ojej, reverendissime, ste serčni koker en žolnir! Bomo Laudoni en list poslali, de je v Lublani en tehant, katiri bi moral eno sablo inu žolnirski klobuk nositi.
- Mrak: Al mislite, de na Krajnskem le ovce inu koze gor rasejo?
- Piller: O, saj se najde med nami tudi kakošen kozorog s špičastimi rogi!
- Linhart: Če ni drugači, jogra, katiri slabo cila, na ojstre špice natakne inu čez skale doli verže!
- Grof: Glih to je znamenje eniga gmajn folka, katiri drugači naprej priti ne more koker skozi kozoroge! En žlahtnik pak se ne more doli med roglato inu divjo kerdelo ponizati, tudi se ne more z njimi perglihati, zakaj on nima rogov, temuč enu čast inu nobleso! (Se mu vže vidi, de se serdi, ke se toku vajn zaletavajo.)
- Linhart: Bog vže vej, katiri kozi rog krati! (Grof je vže poskočil, vunder se še nazaj derži.)
- Linhartovka: Linhart! (je k njem stopila in mu nekaj govori.)
- Zois (katirimu tudi to besedovajne, katiro je vže skorej ena prepirenga, ni po voli): Jest mislim, de smo se začeli za jalovo kozo kregati!
- Grof: Saj nisim zastopil, kir sim en grof inu ne morem zastopiti perglih ene gmajn špraha!
- Japel: Bi ne blu slabu, če bi se je zastopiti naučili!
- Zois: Al bog z vami, kaj vam je pak ratalu! Prosim en mal tolerance!
- Linhart: Le tu bi še djal. Mi se ne mislimo k gmajn folki doli spušati,

de bi tam ostali, temuč ga očmo gori k sebi spraviti, ga skozi navuke bol žlahtniga sturiti.

Zois: Naj odpustijo, gospod grof, kir vsi toku za krajnšino gorimo. Sej tudi vi perznate, de se taista iz ust naše prežlahtne primadone, katiro tudi vi v časti deržite inu spoštujete, lubka skazuje.

Grof: Jest bi ne bil ta pravi kavalir, ke bi nekaj lepiga za lepu ne deržal.

Japel: Lejte, gospod grof, sine ira et studio! Te lepe naše krajnske dežele žlahtni sin ste, pak se še zmiram krajnšini zuperpostavlate. Al to ni lepu! E, ke bi se v vsakim jeziki toku lepu pejlu koker se v krajnšini, ampak se ne. Kar signorino prašajte!

Suzana: Si, si, signor conte! In lingua carniolica se canta bello! (Zapoje.)

Fantji! En lep cvet je ta,
kakol lubezen da!

Ste slišali? Tedesko ik nik singen kan. Gospod grof meni ta arija preložil na tedesko, al jest ne morem pet!

Puršen! Al vas di libe pf-pflikt,
ist mit blumen gešminkt! (cela družba se smeje.)

Zois: Geschmückt, signorina, pflückt inu geschmückt!

Grof: Jest sim slabu preložil. Ist mit Dornen bedrückt!

Zois: Macht alt unf jung verrückt! (Smeh. Micka inu Matiček kafe perneseta.)

Suzana: Cosa?

Lucija: Kaj ste rekla?

Japel: Po krajnsko bi se leto kajpak še lepši reklo:

Karkol lubezen stri,
mladu no staru znori! (Krajnci so zupet veseli.)

Zois: Zastopite?

Suzana: Ojej, zastopim, zastopim! To mi včeraj povedala signor Linhart!

Linhartovka (ajfra): Tok toku! Ene lepe reči vas vuči moj mož!

Suzana: O, lepe, lepe! Vunder je on drugači zelu resen inu brihten!

V njegova glava tolku vučenosti, de je ženske sploh zastopiti ne moremo. Il est adorable! (Linharti je narodnu za volo žene.)

Grof: O, kaj slišimo!

Linhart: Merci, mademoiselle, se très charmante! Vunder ni res!

Zois: Koku je rudeč ratal!

Linhartovka: Sej je lohka!

Grof: Kdurkoli se ne more hvaliti z eno toku lepo vučenco!

Suzana: Al je šlo težku od serca, gospod grof!

Zois: Tudi signorina bi ne mogla najti bolšiga vučenika! Razen gospoda tehanta, to se vej!

Suzana: O, tudi vi dober vučenik! Nekatire stvari bol vejste koker signor Linhart. On tak poetesco, vi pak...

Zois: Očete reči — poetissimo!

Suzana: Jest vam dolžna za dopadenje v Lubiana!

Lucija: Al ne bi otlj tudi meni ena arija perložiti? Jest bi toku rada pela!

- Zois: Ke bi ne blo toku ferdamanu težku!
- Linhartovka: Perkupite se mojmi moži koker signorina! Per vas se ne bo za gospoda barona skrtil koker per nji.
- Mrak (Pilleri): Al jo slišiš, koku ajfra!
- Zois: Zdaj ste naju pak izdali, gospa!
- Linhart (perkriva svojo nejevolu): Sem vže mislil, de se le za plese inu gvante skerbite, zdej vidim, de tudi za moje delo. To je lepu!
- Grof: Al vam tudi s pesmimi na serce piha?
- Linhartovka: O, doma skorej nič ne govori.
- Suzana: Vi una sraka, signor, baron!
- Zois: Kaj bi mogli lepši zapeti koker eno pesem od gospoda Linharta, desilih se gospodi grofi zdi so gemein. Tudi moj perjatelj gospod tehant bi vam mogel na pomoč perskočiti, zakaj on ima en cel koš ta okroglih popevčic.
- Japel: Ovbe, tiga nikar ne govorite!
- Mrak: Prečastiti špara svojo modrico za preuzvišeniga nadškofa, katirimu nič posvejtno ni tuje.
- Garzarollijevka: Naš preuzvišeni je en žlahten gospod!
- Zois: Kaj bi tu! On je un grand seigneur inu glih to mu dela velku čast, desilih naš Linhart misli, de ni dobru z njim skupaj župe jesti.
- Japel: Vsi smo ludje!
- Grof: Tale pak ni janzenistična!
- Desselbrunner: Tudi frajgajstovska ne!
- Piller: Žlahtniška pak še menj!
- Suzana: Gospod grof ima zupet vroč jezik!
- Mrak: To je perložnost, de zupet pijemo in de si jezike pogasimo. Matiček, nalivaj. Zois: Pijmo na zdravle naše lube očine dežele, katiro iz celiga serca lubimo!
- Makovic: Al še ne bomo jejnali! Gospod baron, vaša podagra... (Zois z roko mahne.)
- Japel: Naj je bog nigdar ne zabi inu ne zapusti ne pred Turki ne pred kakošnimi drugimi zuperniki!
- Grof (katiri je v sredino stopil): Jest pijem to kupico na zdravle našiga cesara Jožefa (vsi gori vstanejo), katiri nam toku modru regira, de se nam ni treba obeniga bati. Pijem na zdravle Laudona in njega vojske inu per tem cil inu konci ne pozabim piti na zdravle naših lepih dam, skozi katire nam je koker skuzi to zlato kaplo življenje lepši pernašati mogoče. Na zdravle! (Vsi pijo. Dame so očarane.)
- Lucija: Oh, koku lepu, za kušnit lepu!
- Suzana: Jest ne vedila, de tudi vi toku lepu po krajnsku govoriti znate.
- Lucija: Prego, napišite ena arija meni!
- Grof: Če bi mi signorina ota v krajnšini lekcije dajati, mogoči!
- Suzana: Kaj se vej! Lekcijo za lekcijo!
- Zois: Jest se bojim, de bi taiste lekcije bile brez gramatica carniolica! (Zupet smeh.)
- Grof: O, saj morem jest nekaj skupaj spraviti tudi brez vaše krajnske gramatike! Necoj smo se vže dosti kregali inu špetirali! Jest nič ne rečem. Res je, de se krajnšina v eni kratki ariji lepu čuje, al to je tudi vse, kar se z njo v komediji sturiti more. Mi vsi očemo našo deželo gori povišati inu našem cesarstvu pokazati, de smo tudi na Krajnskim

veliki patrioti. Saj ste vidili nekaj v komediji, koku smo se postavili. Vunder to še ni vse. Al mi še moremo več sturiti! Za tiga volo očem jest eno novo jegro o krali Sobieskem gori postaviti, per katiri vošim, de bi vsa ta nar imenitniši Lublana poleg bila. Seveda bomo jegrali v Laudonovem jeziki, katiri je ta prvi jezik te dežele inu skuzi katiriga je samu mogoče eno celo jegro na teatri gori postaviti. (Vsi gledajo grofa, le baron mežika Linharti, katiri je en mal nemiren viditi. Tudi Japel nekej tuhta.)

Zois: Zelu lepu!

Linhartovka: Nas je vže zraven povabu.

Grof: Jest vabim tudi gospoda barona inu gospoda Linharta, de nam z njihovim znanjem na pomoč perskočita!

Linhart: Ne vejm, koku bi se glihali!

Japel: E, škoda, de ni v krajnšini! Jest sim pred leti »Artaxerxa« od Metastasiusa preložil...

Grof: Jest mislim, de se taista lepu bere, vunder v komediji govoriti se ne more. Se mi tudi zdi, de bi bilo smešnu v krajnšini eno tragedijo slišati, katira se med krali godi!

Zois: Pak poskusimo enu veselo jegro!

Makovic: Ej, to bi blo nekaj! Ampak kaj, ke per nas le vsak za svoje vleče!

Zois: Bomo pak vkup stopili!

Garzarollijevka: Jest sim koj zraven.

Zois: Jest vže dolgu gospoda Linharta k temu pergovarjam, al on samu oblubla...

Linhart: Nič ne oblubljam, jest vže imam! (pervleče iz aržeta ene papire ino eno bukviso.) To je ena luštna komedija, katiro sem enkrat na Dunaji vidil. Zdej sim jo v krajnšino pre naredil inu si terdno naprej vzal, de jo na teater postavim! Jest mislim, de se bomo z njo lohka v teatri poštnu postavili in de se bo vsem dopadla, zakaj je res hudu za smejat! (Vsi so začudeni. Kaj takiga nekaj niso perčakovali.)

Zois (njem se kar serce smeje): Al tu je nekaj! Al vejste, kaj tu pomeni? Jest sim zadovolen z vami, gospod Linhart! (mu roko da). Kdu bi si mislil? Pak bo le res: kar se vleče, ne odteče!

Japel: Je vže res, vunder je meni zelu žol, de ni tragedija!

Zois: V teh časih nucamo nekaj veseliga, luštniga!

Grof: Kakošni ludje pak nastopajo?

Linhart: Kmetiški inu žlahtniki!

Desselbrunner: To bo nekaj za Krajnce!

Linhart: Jest je nisim čistu preložil, jest sim jo tudi med naše ludi postavil inu jim naše imena obesil.

Zois: Kje se pak godi?

Linhart: Nekje per Lublani!

Garzarollijevka: Dejte, hitru povejte, o čem pak gre (Vsi se zanimajo inu persluhnejo.)

Linhart: Zgodba je kratka, vunder zelu špasna! En žlahtni gospod Tulpenheim zapeluje enu kmetiško dekelco, Micko imenovano. On jo oče le dobiti inu potle samu pustiti, kir se kani z eno žlahtno vdovo Sternfeldovko oženiti. Taista pak izvej za njegove gerdobije inu začne skupaj z očetam od dekelce inu njenim kmetiškim fantam toku zvito-

repići, de ga na konci skuzi eno toku špasno vižo okoli pernesejo, de s svojim perjatlam Monkofam inu šribaram Glažkam v enem hudem, vunder zaslužnim špoti oditi more.

Zois: To je pak res ena luštna jegra!
Mrak: Jest koj perstopim. Al bi bil, postavim, za župana?
Zois: Bravo!

Linhart: Lohka!

Piller: Inu jest za Anžeta, če je kaj tič!

Linhart: Inu še kakošen!

Garzarollijevka: Al bi jest tudi mogla jegrati?

Linhart: Jest mislim, de bi vi bili za Šternfeldovko, moja žena pak, katira bi toku rada jegrala, de se je vže gospodi grofi ponudila, bi pak bila za Micko. Je ena hudu podvučna peršona, kir žlahtnike štima inu jim na prvo besedo verje.

Grof: Zdej vže vejm, zakej se gospod Linhart zajno toku poteguje. Meni se zdi, de je po Parizi zavojnalo! Jest ne vejm, če bo kaj iz tiga! Meni se ne dopade!

Makovic: Al nisim rekel? Spotikvanje se je vže začelu!

Japel: Tudi meni se cela reč ne dopade. To ni ta prava jegra, kader gre samu za ene gmajn lubezenske norčije inu zuperništvu zuper žlahtnike. Al bi ne blo lepši nekaj visokumiselniga, žlahtnu podvučniga, klasičniga, na mejstu ene take sumlive glume? To je pak moj »Artexerxes« vže čistu nekaj drugiga! Samu en mal muštra, de boste lohka perglihali!

Tronska beseda od krajla Artakserksa.

O folk, tebi se jest ofram!
Sim oča tvoj ne krajl! Ti obtu pak
deca mi bod' ne podložnik! Obari mi
moj tron, jest pak tvojo kerv
no glorižo inu vse, kar z miram, z daram
al z vojskó si si perdobil, ti peršparam!
Sterdi se naj skoz serca naša
zvestoba moja no lubezn vaša!
Uzda krajlevšine
moje cartana bo! Vunder zakon z ajfram
bom spelaval vun. Za slehernim de bregam
vsak žihr bo, andohtlivo jest persegam.

(Nekatiri mu živu perterjujejo, on pak se zadovolnu inu samudopadnu na en stol doli sede.)

Grof: Bravo, illustrissime! Vže tu je nekaj drugiga!

Zois: Jest vam gratuliram. Al zakaj nam vže tiga niste prej povedali?

Japel: Jest sim en ponižen človek inu ne obešam vsiga koj na velki zvon!

Zois: Al jo imate vže končanu?

Japel: Oh, ne! Sej to je tistu!

Zois: Škoda! Men je zelu žol!

Japel: Jest sim lohka hitru per konc! Samu kaplana Vodnika, sej ga poznate, taisti katiri tudi pejsmi vkup zлага, bi en mal na pomoč vzal, de bi bol hitru šlo!

Linhart: Al on je v Ribenci!

- Japel: Sej pride dostkrat k men! Al ste vi vže čistu končali?
- Linhart: Čistu!
- Japel: Škoda! E, gospod Linhart, ke bi vsaj vaša komedija v verzih vkup zložena bila!
- Linhart: Kdu bo novu vinu v stare mehove vlival!
- Zois: Tu imate zupet prov.
- Grof: Jest mislim, de se ena komedija v teh slabih časih sploh ne spodobi! Boli bo, če vsi skupaj »Krala Sobieskiga« jegramo.
- Japel: Al pak na »Artaxexa« počakejmo!
- Zois: Jest morem perznat, de mi je jegra od gospoda Linharta zelu po voli. Enu malu veselja inu špasa nam tudi ne bo škodovalu. Jest mislim, de bi bilu narlepši, če bi gospod grof, katerega smo necej zupet perložnost imeli v teatri občudovati, tudi eno peršono v tej krajnski jegri gori vzel. Lejte, v nemškim jeziki smo vže nekaj jeger vidili v krajnsini pak še obene.
- Linhartovka: To bi blo nekaj!
- Suzana: Če me ima gospod grof kaj v časti, bo to sturil.
- Japel (sam v sebi govori): Oh, zakej ni tragedija v verzih! To bi blo toku lepu!
- Grof: Sej ni take peršone v tej jegri, de bi jo jest jegrati mogel.
- Linhart: Koku, de ne! Jest sim vas vže prejle prositi otel, de bi vi Tulpenheima nase vzeli? (Vsi napetu gledaju) To je en fejst gospod z lepimi, nobel manirami, govori koker bi rožce sadil...
- Grof: Jest de bi Tulpenhajma, taistiga zapelivca inu hodljavca?
- Linhart: Oben drug bi žlahtnika ne mogel lepši perkazati koker vi...
- Grof (se reztogoti): Obenkrat! To je ena nova vaša nesramnost! Bolši bi blo za vas, de bi rajši tisto peticijo gori postavili, koker de cajt vun mečete z enimi takimi jegrami, katire žlahtnikam čast kradejo. A to je ena taka ferbešnost inu malomiselnost, de je ne morem več prenašati. Al vejste, de sim jest cenzor za jegre inu de se ekselencia prezident tiga derži, kar jest svetujem? Mislim, de sim vam zdej dovel rekal! (Doli sede. Vsi so tihi, obeden ne vej, kaj naj sturi, kir je en tak špetir ratal).
- Zois: Jest mislim, gospod grof, de ste našiga gospoda Linharta folš zastopili.
- Linhart: Jest mislim... (Linhartovka inu Zois mu ne pustita do besede.)
- Zois: Menim, de to ni bila vaša zadna beseda! (Grof sedi čistu per gmah inu obeniga ne pogleda.)
- Desselbrunner: Naj nikar ne zamerijo! Jest se sam meldam, de očem Tulpenheima jegrati, samu naj se gospod grof toku ne jezi! Jest ga bom jegral!
- Zois: Nu, vidite, gospod grof! Jutri, ko boste zupet prišli mojih kamnov pregledovat inu gori pisat, ne boste več toku mislili.
- Grof (gori vstane): Jest se vam zahvalim... (tedaj zamerka, de so mu prejle, ko je serdit doli sedel, ta nove hlače iz Pariza počile. Naglu zupet na stol doli sede, koker de mu je slabu ratalu) Pokličite Matička! (Skoraj vsi perskočijo inu se okoli njega zberejo).
- Japel: Bog pomagej, kaj se je zgodilo?
- Zois: Al vam je slabu?

- Grof: Matiček naj pernese moj plajš!
 Suzana: Al imate slabu serce?
 Grof: Ne, ne... te ferdamane hlače! (Cela družba se komej od smeha nazaj derži, vunder nekatirim uide.)
 Zois: Toku ste nas prestrašili!
 Japel: Dokler ni hujšiga, še mene ni treba poleg.
 Suzana: Zdej vam vsaj ne bo treba v kočiji stat! (Matiček pernese plajš inu ga grofi ogerne. Dame inu nekatiri so stran stopili.)
 Grof (skuzi zobe inu za se): Ta zlodjeva jegra! Inu glih pred damami! Ich werde ihm schon zeigen! (Cela družba se po malem damu spravlati začne.)

IZ KAJKAVSKE ZBIRKE „OGNJI I ROŽE“

IVAN GORAN — KOVAČIĆ

MARTINOVA BRADA

<i>Stari oča Martin</i>	<i>Baš o stotem letu</i>
<i>Bil je veseljak —</i>	<i>Oči je zaprl,</i>
<i>Do sto let je živel,</i>	<i>Na postelj se prožil,</i>
<i>Vavek zdrav i jak.</i>	<i>Z bradó se prostrl</i>
<i>Z bradó se je gizdal</i>	<i>— Ko z belém pokrovom —</i>
<i>Beló ko oblak.</i>	<i>I tiho je vmrl.</i>

*Potlje sake noči
 Dok misec svetí,
 Na grobu je světlo
 Pod kem Martin spi —
 Velido da brada
 To mu se belí...*

ČRNI OBLAKI

*Črni oblaki: prnjàvi siromaki,
 So gladni žita, žejni vinské loze.
 Črni oblaki: bogàti siromaki —
 Kè siromaško bogastvo so: soze.*

*Črni oblaki! — kunó ji seljaki,
 Pa projdó spat za breg kade ni vroče.
 Črni oblaki! — prosijo seljaki;
 I pride jen po jen i š njimi joče.*

VESELA CERKVA

Na bregu cerkva jena,
Stara par vekôv,
Stoji vre zapuščena, —
Šišmišov puna, sov.

Njeja je niska vrata
Pred smrt zaprl baron —
Ni vre golôbov jata
Razganjal smehom zvon.

Se ajngele i svete
Je imat v reštu tel —
A majstor v lica, f krete
Veselje im je del:

V glavnemu je oltaru
Antón, svet pustinjak —
F pobóžnem stoji žaru,
Ko grabancijaš — dijak.

Z jenó nogó je skočil,
Lepo se nasmejâl —
S palico se podbočil,
Da ne bi dole pal.

Do njega je Mikûla,
V roka mu zlatni ščap,
Na glavé bela kula —
A brada mu ko slap.

I sveti Petr f kotu
Dignil velik ključ:
Ko da mu gdo na potu,
Pa tel bi š njim se tuč.

Tam fratr jed'n stari
Zatanca je, junak,
Ko da za greh ne mari
Je kuto dignil v zrak.

I ajngeli drvèni
Krilam dajó mah —
Skačó, preljubljeni,
Ni ji Boga strah.

I kada trak od sonca
Čez okno f cerkvo gre, —
Veselju nima konca —
To jako lepo je.

A Mojsiju na kipu
Od jada zras'l rog:
Vu tem se smešnem hipu
Nasmejâl stari Bog...

— O, dobri, sveti ljudi,
Stišnjèni vu svoj kot —
Ljudské ste čisto čudi,
Rojèni baš za pot.

Ja znam, da vi bi teli
V lepi beli svet,
Da tožne razveseli
Vaš óbraz, smešni kret.

Vavek bi putovâli,
Tiràli ljude f smeh —;
V birtije malo stali —
I ne bi bil to greh.

MUZIKALNA PRIZADEVANJA HRVATSKEGA KMETSKEGA KULTURNEGA GIBANJA

DRAGOTIN CVETKO

Vsak nacionalni ali slojevni sistem hoče zajeti določen ljudski krog in ga čim bolj navezati nase. Takšno stremljenje je tudi povsem umljivo zavoljo smotrov, ki jih nek sistem zasleduje; saj mu je prvi in glavni namen oblikovati določeno človeško skupino v smislu svojih ideoloških smernic, da bo mogel uresničiti svoje cilje. Brez nje morejo obstajati tudi najpopolnejše ideologije, ki pa ostanejo toliko časa gola, življenjski nepomembna teorija, dokler si jih ne prilasti in ne začne praktično uporabljati človek. Načelno trenutno ni važno, ali in v kakšni meri so te ideologije tudi kvalitativne ter ali so stremljenja posameznih sistemov zares pozitivno osnovana ali ne. Vsekakor postavlja vsak sistem določen program, ki pa utegne biti sam po sebi premalo stvaren, da bi zadoščal za svoje ostvarjenje, ljudstvu pa utegne biti premalo vabljev, da bi potegnil za seboj toliko pripadnikov, kolikor jih za čim uspešnejše uresničenje svojih načrtov potrebuje. Oba omenjena razloga zahtevata, da se določen program poslužuje kot pomožnega sredstva še drugih stranskih programov, izbranih tako, kakor je najprimernejše njegovemu bistvu samemu ali pa psihični bistvenosti ljudi, ki jih želi pritegniti v svoje območje. Tak stranski program je lahko n. pr. nacionalno-kulturni ali gospodarski, ali tudi oboje. Kateri izmed njiju je v ospredju, zavisi od njegove značilnosti in aktualnosti v uporabi določenega sistema. Razvidno je torej, da je za vsak idejni program ne gledé na smer, čas, prostor in kvaliteto psihološki moment izredne važnosti. Kako neko ideologijo približati ljudstvu, kako potegniti za seboj čim večjo maso, kako uspešno zaploditi neke smernice, — to mora najbolj zanimati one, ki so si naredili nalogo razširjanja in uveljavljanja političnega, nacionalnega, socialnega ali kulturnega programa. Če pa hočejo začeti pravilno, morajo poznati predvsem duševno strukturo ljudi, ki jih nameravajo uporabiti za razširjanje določenega programa in ki so jim namenili svoje smerno gibanje. Praktično se to pravi, da morajo vedeti, kaj ljudstvo najbolj zanima, kateri problem mu je najbližji in za kaj je najbolj občutljivo, nujno povezanost problema z vsakokratno sodobnostjo in slično. Postavljati programe brez zveze z življenjem in s človekom, bi bilo isto kakor staviti gradove v oblake. Zato je pač več kot jasno, da mora biti vsak družbeni program odgovarjajoč in psihološki stvarno ter pravilno osnovan, da bo mogel uspevati in uspeti. Dejstvo nujnosti psihološke osnovanosti je bilo v zgodovini že nešteto krat preizkušeno. Vendar nam ni potrebno posegati v preteklost, ker imamo v ta namen primerov dovolj v sedanosti. Kar pogledimo različna smerna evropska gibanja, ki se poslužujejo za doseganje svojih političnih ciljev čistih nacionalnih ali nacionalno-kulturnih kulis, ki spretno izrabljajo najbolj tenkočutne instinkte mase in ki se naslanjajo na historično zakoreninjeno namišljeno miselnost o poslanstvu svojih narodov, pa nam bo takoj jasno, kaj se pravi psihološki fundirati ta ali oni politični program. V splošnem gledano je vseeno, kakšnih vrednot se poslužuje neko gibanje za uresničevanje svojih stremljenj. Če pa to vprašanje motrimo s kvalitativnega vidika, pa vidimo, da za končni učinek vendar le ni postranskega pomena niti kvaliteta uporabljenih sred-

stev, niti kvaliteta programa, ki posega po omenjenih sredstvih. Tako ne moremo v vsaki možnosti soglašati niti s priljubljenim načelom o cilju, ki posvečuje sredstvo, niti z morebitnim načelom o sredstvu, ki bi posvečevalo cilj, zlasti, ker je ta druga metoda praktično nesmiselna enako kot prehajanje preko kvalitete k nekvaliteti. Vsaj načelno namreč naglašamo potrebnost organske povezanosti sredstva in cilja ter zahtevamo kvaliteto osnove za kvaliteto smotra, če naj bo poslednji resnično pozitiven in trajnejši po vrednosti. V praksi sicer nakazanega soglasja mnogokrat ni, kar pa nikakor ne zmanjšuje niti ne ovrača pravilnosti omenjene trditve. Saj je razumljivo, da stavba, med katere sestavnimi deli ne bi bilo organske povezanosti in kvalitativne enakovrednosti, ne more biti trpežna in ne more trajati dalje časa. In ta stavba je lahko kakršna koli v duhovnem ali materialnem svetu; za način njene gradnje veljajo vedno in povsod ista pravila.

Če torej neko smerno gibanje za dosego lastnih ciljev uporablja različna sredstva, je važno, ali so ta z glavnim smotrom bodisi v posrednem ali neposrednem odnosu, in pa, ali je ta odnos tudi kvalitativno sorazmeren. Od teh dveh činiteljev je odvisna večja ali manjša pozitivnost učinka, kar za katero koli gibanje, ki mu je v mislih korist naroda ali kakšne druge omejene človeške skupine, ne more biti manj važno od smotra samega. Vsako gibanje torej prevzema po svojem delovanju odgovornost, da bo v vseh ozirih koristilo in da bo slonelo na pozitivnih vrednotah, ki jih ne bo zlorabljalo, temveč se jih bo posluževalo s plemenitimi nameni. V tem primeru ni več važno, ali so sredstva nacionalne, gospodarske, politične, socialne ali kakšne druge vrednote.

Čim je doseženo kvalitativno in organsko soglasje sredstva in smotra, je namreč pozitivnost gibanja zajamčena. V nasprotnem primeru seveda o pozitivnosti več ne moremo govoriti, temveč moramo pojav ocenjevati njegovi strukturi primerno.

Prikazani temelji so najboljše izhodišče za razpravljanje o važnejših smernih gibanjih, če hočemo razumeti njihov sestav, bistvenost, pomen in vrednost. Zlasti velja to za gibanja, ki jim je objekt nad vse pomemben in občutljiv subjekt — narod. In zdi se mi, da bodo omenjeni vidiki najprimernejši tudi za razumevanje muzikalnih prizadevanj hrvatskega kmetškega kulturnega gibanja v okviru Seljačke sloge.

Ideja hrvatskega kmetškega kulturnega gibanja se je rodila in je dobila svoj razmah v odlično zasnovanem hrvatskem kmetškem pokretu, čigar politične smotre zastopa Hrvatska seljačka stranka (HSS), prosvetne in socialne pa z njo organski neposredno spojena Seljačka sloga (SS), katere pravila pravijo v § 2, da je »svrha društva prosvjetnim in dobrotvornim djelovanjem unapređivati i širiti seljačku kulturu«. Predsednik SS Rudolf Herceg pravi, da je SS »kulturno-socialna organizacija hrvatskih seljaka — sa svrhom, da u njoj seljaci sami zajednički i složno život osiguravaju, olakšavaju i poljepšavaju«. Delokrog SS je s tem točno omejen, ločen od političnih ciljev, v kolikor je popolna ločitev glede na razmerje med HSS in SS kajpada mogoča, in je usmerjen v smislu dviganja kulturnosti hrvatskega naroda. Pravkar omenjeni avtor naglašata tudi, da je »hrvatska seljačka kultura sve ono, što hrvatsko seljačstvo čini sebi za olakšanje, poboljšanje i poljepšavanje života«. Ta zelo široki

pojem hrvatske kmetske kulture moramo razumeti tako, da je v bistvu sestav vseh narodnih kulturnih vrednot, ki so vzrastle iz duhovne samobitnosti hrvatskega človeka in naroda ter mu stalno služijo za gibljivost njegovega višjega, od vsakodnevnega dela in skrbi odmaknjenega življenja. S tega vidika šele dobi zahteva, da bodi vse, kar spada v okvir kmetske kulture, kmetski proizvod, odraz kmetskega duha in vse iz domačega, na vasi nastalega materiala, svoj pravi smisel in razlago. Kmetska kultura je namreč ideologom SS izključno le samo to, kar je produkt kmetske miselnosti in čustvenosti ter je brez vsakega, tudi najmanjšega tujega vpliva. Kmetsko kulturo morejo tvoriti le narodne prvine, ki morejo biti najvernejši odraz duhovne ustrojenosti hrvatskega narodnega človeka, kakršnega propoveduje SS kot edino pravilno lik hrvatske narodne zajednice.

V spoznanju, da se kmetska kultura najjasneje manifestira v narodni noši, narodni pesmi in narodnih običajih, ter v prepričanju, da bo s tem najbolje izpolnila svoje smotre, je SS začela prirejati posebne revije (preglede, tekme) kmetske kulture, pri katerih so prvotno nastopala hrvatska kmetska pevska društva, ki so se kasneje pretvorila v veje SS. Na takšnih revijah se izvajajo stare narodne popevke in prikazujejo narodni plesi ter običaji. Revije so pokrajinske in glavne. Pokrajinske so v vseh večjih mestih in se organizirajo tako, da se jih udeležijo podružnice SS iz bližnje okolice ter se pomerijo njihovi pevski zbori, pri čemer se razodeva duševna sorodnost folklorja, višina izvajanja in potrebnost skupnega delovanja. Tisti pevski zbori, ki se na takšni pokrajinski reviji odlikujejo kot najpristnejši in najvernejši prikazovalci kulture svoje vasi in vsega kraja, so nato pozvani na veliko glavno revijo hrvatske kmetske kulture, ki je od leta 1935 dalje letno vsaj enkrat v Zagrebu na rojstnemu dnevu Antona in Stjepana Radića (11. junija) najbližjo nedeljo. Glavno revijo pripravljajo strokovnjaki (univ. prof. Milovan Gavazzi, asistent Branimir Bratanić, skladatelj Zlatko Špoljar in prof. Ante Martinović — pod vodstvom R. Hercega), katerih naloga je skrb za kar najpopolnejšo pristnost izvajanja. Pokrajinskih revij, ki so tudi skrbno pripravljene, je torej vsako leto mnogo, dočim je število glavnih revij omejeno, ker hočejo biti poslednje izbor najboljšega, kar premore hrvatska kmetska — narodna kultura.

Hrvati pravijo omenjenim revijam ali pregledom »smotre«. Bratanić poudarja, da se vsaka prireditev ne more tako nazivati, kajti »na smotri treba da se motre, vide i čuju samo čiste narodne popievke, plesovi, svirke, nošnje i običaji, t. j. samo ono, što doista spada u našu narodnu kulturu«. Revije ne smejo biti zabave, ampak morajo delovati »snagom i ljepotom onoga, što je stotinama godina stvarala i stvorila narodna duša«. Zato tudi umetno ustvarjene vrednote individualnega značaja ne spadajo med narodne vrednote. Da se očuva na eni strani pristnost, na drugi strani pa preciznost izvajanja, se morajo priprave za revije ravnati po točno začrtanih načelih. Tako n. pr. smejo poedini zbori peti samo pesmi iz tistega kraja, odkoder so. Med pristnimi starinskimi pesmimi se navajajo predvsem težačke, ivanjske, kraljičke, dodolske in prporuške. Pesmi je treba zapisati in peti točno tako, kakor se na vasi govori in poje; vsako filološko (v smislu knjižnega jezika) ali muzikalno izpreminjanje, s katerim so tudi naši starejši zapisovalci kvarili folkloro, je prepovedano. Prav tako se

mora na reviji obdržati enaka oblika izvajanja kot doma, na vasi: brez zborovodje, brez not, brez posebnega učenja. Brez zborovodje še posebej zato, ker se utegne z njim izpremeniti način kolektivnega izražanja; brez not zato, ker često motivike v našem poltonskem sestavu niti zapisati ne moremo, če pa jo zapišemo, je vernost zapiska ponajvečkrat zelo problematična; brez posebnega učenja zato, ker pogosto z njim nehote preide zbor bodisi v olupšavanje, bodisi v mehanizacijo, ali se utegne kako drugače oddaljiti od prave podobe originala. Strokovni voditelji revij so tako upoštevali vse značilnosti, ki morejo prispevati h kvalitativni vrednosti izvajanj. Isto, kar velja za pesmi, pa velja tudi za plese in narodne noše, ki morajo biti izdelane doma in z izključno domačimi sredstvi. Značilno prikazuje vpliv mesta na hrvatsko vas tudi opomba, naj izvajalci narodnih običajev ne nosijo čevljev, marveč narodno obutev (opanke ali čizme). Vsi ti ukrepi so dokaz resnosti prizadevanj ter gredo v potankosti celo tako daleč, da prepovedujejo klanjanje po ploskanju občinstva, češ, to je »običaj gradskih glumaca i — cigana...«. Njihove osnovne idejne smernice so toliko stvarne, da nujno vodijo k vestnemu in točnemu delu ter k uspehu, zlasti še, če so povezane s toliko energijo, ambicijo in prav fanatičnim veseljem, kakor je to opažati na hrvatski vasi.

Zanimalo nas bo, kakšna je glavna revija praktično in bom zato prikazal organizacijski potek »smotre«, ki se je vršila 28. avgusta 1938. Zjutraj ob sedmih so pevci nastopili pred strokovnjaki, da se medsebojno spoznajo, da slišijo drug drugega in da vidijo različnost noš, pesmi, petja in običajev posameznih krajev. Ob desetih so nastopili prvič javno pred poroto, ki je prisostvovala s predsednikom Mačkom na čelu, pred strokovnjaki za narodoznanstvo, glasbo, ples, književnost in slikarstvo, pred novinarji, zastopniki važnejših hrvatskih kulturnih in prosvetnih društev, pred kmeti, meščani in mnogimi tujci. Ob petih popoldne pa so izvajali svoj spored pred najširšim občinstvom iz meščanskega in delavskega sloja. Na ta način so organizirane vse velike, podobno, čeprav v manjšem obsegu, pokrajinske smotre. Vsakokrat nastopajo zbori, ki dotlej še niso nastopili. Tako je n. pr. na omenjeni reviji nastopilo 29 različnih zborov, na reviji dne 13. junija 1937 pa 25, lansko leto na prvi 11. junija 27, na drugi 24. septembra 17 in letos 16. junija 11 zborov. Vsak zbor zapoje dve do tri narodne pesmi in svojega območja in po navodilih, ki sem jih omenil že prej; strokovno vodstvo izloči vsak zbor, ki bi zahtevam ne ustrezal. Širola navaja v svoji študiji »Smotre hrvatske seljačke kulture s osobitim obzirom na njihovo značenje za napredak hrvatske muzikologije« točne podatke o značaju in številu izvajanih del. Na petih velikih revijah (do vključno lanskega leta) je nastopilo 151 zborov podružnic SS, izvedenih pa je bilo 387 del iz hrvatskega glasbenega folklorja: 209 lirskih, 1 epsko, 1 svirka, 67 obrednih popevk, običajev in obredov pa 12; lirskih, ki tvorijo najbogatejši del hrvatskega glasbenega folklorja, je največ. Deloma brez spremljave, deloma pa s spremljanjem petja ali svirke, oziroma petja in svirke je bilo predvajanih na teh revijah 97 plesov. Izmed 67 obrednih popevk je bilo 28 svatovskih, 11 ivanjskih, 4 jurjevske, 1 spasovska, 1 petrovska, 2 božični, 15 žetelačkih in 6 ostalih. Takšna statistika je nele zanimiva, ampak tudi znanstveno muzikološki važna, ker podrobno prikazuje vrednote domačega glasbenega folklorja. Zbori, ki so nastopali, so bili iz najrazličnejših vasi Hrvatske,

severozapadne Bosne in Dalmacije. Sporedi so bili po svoji sestavi pestri; privabljali so ogromne množice poslušalcev in gledalcev ter so vzbudili priznanje tako pri občinstvu kakor pri kritiki. Seveda se delo v tem smislu neprestano nadaljuje ter dobiva vedno bolj popolne oblike. (Dalje)

LETO 1515
JOŽE PAHOR

„... Od tod samó krvavi punt poznamo ...” (Prešeren.)

Medtem ko se je zgodovinsko razdobje celjskih grofov skušalo pri nas izrabiti v namene, ki jih ta fevdalski rod ni poznal, se slovenski kmečki upori do najnovejšega časa niso temeljiteje raziskovali. Mnogo naših zgodovinarjev je pisalo o njih, vendar so večinoma tuji znanstveniki preiskovali arhivne vire o dogodkih, ki so kot malokaj v teku stoletij razgibali slovensko ljudstvo. Kmečki upori so proti koncu srednjega in skozi ves novi vek sicer evropski pojav, a so bili pri nas kljub socialnemu značaju tudi narodno dejanje, enostavno zaradi sestave slovenske družbe, ki je obstajala po ogromni večini iz kmečkega sloja, h kateremu lahko prištejemo nekaj obrtništva in mestnega proletariata. Naš kmet se je upiral gospodarskemu redu, ki mu je bil nosilec fevdalni gospod tujega rodu. Med njima ni bilo ne krvne ne kulturne skupnosti, živela sta vsak svoje življenje, ki je šlo toliko bolj narazen, kolikor bolj je zemljiški gospod stremel za neomejenim izkoriščanjem tlačana. Globoka nasprotja z izkoriščevalci so morala širiti in utrjati zavest krvne pripadnosti med slovenskimi kmeti.

Največji upor slovenskih kmetov, ki je po obsežnosti in nevarnosti presegal vse druge, je bil leta 1515. Hrvatsko-slovenski upor l. 1573. se ne da primerjati z njim, daš ga naši zgodovinarji mnogo podrobneje obravnavajo, ker so viri o njem natančnejši in je s tragiko upora združena tragika njegovih najvidnejših voditeljev Gubca, Gregoriča in drugih. Upor l. 1515 ni segal na Hrvatsko, ni imel izrazitih vodilnih osebnosti, razširil pa se je po večjem delu slovenskega ozemlja in je trajal mnogo delj. Oba sta se pripravljala več let — uporniške pojave l. 1513. in 1514. moremo imeti za del istega gibanja — vendar je bil vseslovenski upor l. 1515. spontanejši izraz nevzdržnih razmer kmečkega ljudstva sredi vojne dobe kot pa Gubčev upor, ki so ga spočetka podžigala nasprotja med nižjim in višjim plemstvom na Hrvatskem. Tudi je imel slovenski upor mnogo več uspehov, da se je fevdalcem šele polagoma posrečilo zlomiti njegovo silo. Iz dejstva, da se je v kratkem razširil čez tri slovenske dežele, sklepamo, da je bil dobro organiziran, čeprav ne vemo — v nasprotju z l. 1573. — ničesar o kakšnem načrtu, ki bi se po njem razvijal. Upor je vzplamtel s tako silo, da fevdalci spočetka niso imeli nikakršne moči proti njemu. Tudi to priča, da so bile neke roke, ki so ga vodile.

Med prvimi raziskovalci velikega slovenskega upora l. 1515., ki je delal tudi po arhivnih virih, je bil A. Dimitz, avtor dela »Geschichte Krains«. Vendar je njegova slika kaj medla in površna. Zimmermann, ki je v svojem obširnem delu »Geschichte des grossen Bauernkrieges« pisal tudi o slovenskem kmečkem uporu že mnogo pred Dimitzem, je preglednejši in

ima več socialnega razumevanja za dogodke. Tudi narodnostni moment ga ne moti, da ne bi priznal človeške upravičenosti te vstaje, medtem ko se G. Franz, ki je izdal po arhivnih virih eno najnovejših knjig (*Der deutsche Bauernkrieg*, 1933), zgraža nad »slovansko divjostjo«, ki so jo baje pokazali kmetje leta 1515.

Najboljše delo o našem kmečkem uporu l. 1515. je razprava Fr. M. Mayerja »Der innerösterreichische Bauernkrieg des Jahres 1515.«, objavljena v »Arhivu za avstrijsko zgodovino« l. 1884. Pisec si je sam ogledal različno arhivno gradivo, med drugim tudi tako, ki se prej še ni uporabilo, na pr. »Instruktionen« in »Landesberichte« v ljubljanskem deželnem arhivu (zdaj Narodni muzej), tako, da smo si o poteku upora precej na jasnem. Vendar je preteklo nad pol stoletja, da je B. Grafenauer nadaljeval raziskovanja tam, kjer jih je Fr. M. Mayer končal. V razpravi o poteku vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. na Spod. Štajerskem, priobčeni v »Časopisu za zgodovino in narodopisje«, XXXIV, 3—4, skuša ugotoviti nekatere nejasnosti in prihaja do zaključkov, ki nasprotujejo nekaterim dosedanjim trditvam; posebno spodbija možnost bitke pri Brežicah konec septembra, o kateri ni zanesljivega vira. Škoda, da celotnega arhivnega gradiva, ki je v Ljubljani, Celovcu in Gradcu (morda tudi še drugod), še ni preučeval naš znanstvenik, ki bi drugače gledal na stvari kot tujci. Danes taka naloga ni lahka. Tudi je vprašanje, koliko arhivnih virov še imamo. Fr. M. Mayer je dobil za svojo razpravo zgodovinske listine kranjskih deželnih stanov v Gradcu, da jih je prepisal. V ljubljanskem »Narodnem muzeju« pred nekaj leti ni bilo najti svežnjev št. 92 in 127, ki ju Dimitz navaja med viri za kmečki upor l. 1515., medtem ko se dobe listine upora l. 1573., in je iz njih podatkov razviden pomen, ki ga ima dokumentarna priča.¹⁾ Dasi časovna razdalja med vseslovenskim in hrvatsko-slovenskim uporom (1515 do 1573), ni velika, je prvi upor nesorazmerno malo preiskan, čeprav je bil znatno večji od drugega in je, sodeč po ozemlju, kjer je bil najhujši, vsaj delno vplival nanj s svojo tradicijo.

Pri raziskovanju upora l. 1515. se nam vsiljuje več vprašanj. Že l. 1478. so se bili uprli slovenski kmetje v Zilski dolini. Ta punt je razgnal prihod Turkov. Manj vemo o uporih l. 1490. v Škofji Loki, Železnikih in Selcih ter l. 1495. v Gornjem gradu. Obakrat je šlo za tlačane duhovske gospo-ske, oba upora sta bila krajevnega pomena. Tudi v letih 1503., 1513. in 1514. je bilo upornih pojavov na Slovenskem. Zakaj je prav l. 1515. upor tako silovit?

Ob koncu srednjega veka se je razmahnil zgodnji kapitalizem, posebno v srednji Evropi, naglo se je razvilo rudarstvo²⁾ in ž njim vred obrtnost in trgovina. Gospodarski razvoj v nove smeri je preraščal fevdalno gospodarstvo, neproduktivno plemstvo se je vedno težje vzdrževalo v razvoju in je nakladalo tlačanom vedno večja bremena. Družba se je cepila vse ostreje, pritisk na spodnje plasti je bil leto za letom trši. Dasi se je že sproščal individualizem, ki ga je pospeševala tudi renesansa, dasi se je mlado me-

¹⁾ Kako je bilo včasih s katalogiziranjem gradiva v muzeju, pojasnjuje nekoliko knjižica »Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani«, poglavje »Knjižnica in arhiv«.

²⁾ Fugger in Welser lastnika montanistične industrije.

ščanstvo samozavestno razvijalo, je tlačan pešal in izgubljal še zadnje pravice. Kmečka samouprava, ki jo je vodila srenja, je bila zatrta, plemstvo ni več sklicevalo tlačanov, da bi čuli, kaj in pod kakšnimi pogoji se jim daje vsako leto v najem, urbarji, ki so prej vezali kmeta in zemljiškega gospoda, se niso več upoštevali. Mali, navadni človek, »uboga gmajna«, v tem času že pravno ni nič več pomenil, kaj šele politično! Tlačanom enako brezpraven je bil po mestih obrtniški pomočnik in delavec, ki ju je potlačil gospodarski in upravni monopol mestnih patricijev.

Pri nas je bilo ljudstvo še dokaj na slabšem. Turški napadi so pustošili slovensko zemljo, posebno Dolenjsko, leta 1508. se je začela benečanska vojna, ki se je vlekla dolgo desetletje. Vodila se je brez načrta, z golim namenom, da se ropa in pleni, srednjeveško, požirala je ogromno denarja. Boji so segali do Postojne, trgovske ceste v Trst in v Benetke so bile presekanе, opešala je trgovina z Italijo, z Reko, s Hrvatsko, prizadeti niso bili le trgovci, ampak tudi kmetje, ki jim je zemljiški gospod sploh prepovedoval prodajo pridelkov, pa naj so jih imeli še tako v izobilju. In končno: bili so vojni časi in tlačan ni bil varen ne podnevi ne ponoči, da ga ne odženejo na bojišče. Gmotno izkoriščan brez mere in meje, da nima — kakor ugotavlja v konjiških pritožbah — miru niti pri jedi in mu ostaja zapuščeno lastno zemljišče; pravno brez varstva, podrejen rimskemu pravu, ki je imelo dolžnika za sužnja in ki je bilo tu kakor nalašč za sleparjenje nepismenega človeka, ter osebno nesvoboden, priklenjen na zemljo kot delovna žival, je imel tlačan samo še en izhod: organizirati se in po vzoru švicarskih kmetov doseči osnovne človeške pravice.

A tu je zadel ob nepreahodno steno. Kdor je hotel vzdržati krivični, vedno trši gospodarski red z namenom, da bo vedno bolj izkoriščal sloj, ki so se mu življenjski pogoji stalno slabšali, je moral uporabljati skrajna strahovalna sredstva. Zato vidimo, da so fevdalni gospodje vsak najmanjši uporniški pojav zatrli v kali, vsako najnezatnejše zbiranje tlačanskih sil brez usmiljenja zadušili v krvi. Fevdalec ni imel nikogar nad seboj, ko je šlo za tlačana; bil je država v državi, zakonodajalec v malem. Proti upornim kmetom se je združilo vse, kar je imelo kaj moči kljub različnim medsebojnim interesom. Združevalni poskusi tlačanske raje so bili silno težki, največkrat nemogoči. Zato se je podtalno gibanje upornikov skrivalo celo za svojevrstnimi obredi, da se je zavarovalo pred krvavimi posledicami. Velika, močna organizacija nemških kmečkih puntarjev »Bundschuh« ima celo v nazivu skrit svoj pomen. Njen voditelj, organizatorni genij Joß (Jodocus) Fritz, ki so ga spoznavali somišljeniki po posebnem srebrnem prstanu in po črnem materinskem znamenju na desni roki, se je skrival za namestnika, da se je organizacija ohranila in okrepila. »Bundschuh« pada v dobo, ko je zorela gospodarska preobrazba srednjeveške družbe v srednji Evropi in dosega največjo moč tik pred vseslovenskim kmečkim uporom. Gibanje je bilo široko, njegov cilj je bila odprava oblasti, odprava vseh dajatev, osvoboditev tlačanov, skupnost gozdov, pašnikov in vodá. Prevzelo je zahteve, ki jih je imelo že husitsko gibanje in so se označevale z »božjo pravičnostjo«, zahteve, ki pomenijo politični, socialni in religiozni radikalizem. Navlek trajnemu organiziranju je bil »Bundschuh« leta 1514. odkrit in nekateri njegovi voditelji pobiti. Kako široko je zveza razpredla korenine, dokazuje dejstvo, da je njeno delo povsod prevzemala nova organizacija »ubogi Konrat« (revež, ki si ne ve sveta!).

Kakor je prihajal zgodnji nemški kapitalizem k nam čez koroške in štajerske rudnike, tako je prihajala ž njim tudi družbena kriza. V istih letih, ko se je »Bundschuh« vidno gibal, 1503., 1513. in 1514., imamo tudi na Slovenskem uporniške pojave: obstajala je torej neka zveza med uporniškim gibanjem pri nemških in slovenskih kmetih. Slovenija je imela tedaj živahne stike celo s srednjo Nemško, o socialnih gibanjih pa je znano, da zajemajo pripadnike enakih gospodarskih razmer, ne le pripadnike iste narodnosti. To dokazuje tudi istočasna Doževa vstaja na Ogrskem (l. 1514.).

Malo vemo, kdo so bili voditelji vseslovenskega upora. Najčešče imenovani Klander je bil eden izmed voditeljev na Gorenjskem. Poleg njega se navajata še Cucek (viri pišejo Zuzuk) in »golšavi krojač« iz Radovljice. Vendar se tem trem nikjer ne pripisujejo večja dejanja, iz česar lahko sodimo, da so bili bolj krajevnega pomena. Tudi Fr. M. Mayer, ki je sam preiskoval arhivne vire, ugotavlja, da začetnikov (»Ursacher«) upora ne poznamo. To bi govorilo, da je bila tudi pri nas organizacija »uboge gmajne« skrajno previdna in tajna. Dasi bi bili fevdalci radi razkrili voditelje gibanja, se jim to spričo stanovitnosti kmetov v splošnem ni posrečilo. Kolikor so jih zalotili, ko je upor pokazal, kdo stoji krdelom na čelu, so pobili na mestu. Ne vemo, ali je bilo med voditelji kmečkih upornikov na Slovenskem tudi izobražencev. Značilno za petnajsto in šestnajsto stoletje je, da sta imeli mnogo inteligenčnega proletariata. Gotovo je bilo tudi pri nas šepetalcev prevrata, ki so delali s tiskom, ne da bi bila prišla njih prava imena v javnost. Širjenje protestantstva kmalu po razdobju velikih kmečkih uporov v srednji Evropi kaže, da so nove misli prihajale k nam iz ozemelj, ki so bila idejno močno razgibana. Prav širjenje protestantstva priča tudi, da smo že imeli plast svojih razumnikov, čeprav je bila tenka.

Ali je imelo kmečko gibanje kak globlji idejni program? Klic po »stari pravdi« je pomenil v resnici klic v preteklost, v dobo, ko bremena kmetov še niso bila tako neznosna. Bil je pa tudi začetek borbe — pravi M. Kos v »Zgodovini Slovencev« — ki ni bila zgolj lokalni upor za stare urbarske pravice, marveč je imela v načrtu ostvaritev neke vrste kmečke demokracije pod vrhovnim vodstvom cesarjev. Poleg tlačanov je stalo proti fevdalcem tudi meščanstvo, ki se je borilo v prvi vrsti proti predpravicam zemljiških gospodov. Ti so si lastili prodajo kmečkih pridelkov ter so prepovedovali na svojem ozemlju prosto obrt in trgovino. Razvoj meščanske obrti in trgovine je stremel za tem, da razžene fevdalne vezi, doseže gospodarsko svobodo in razširi ozemlje iz tesnih fevdalnih mejic v državno, nacionalno. V tem je bistvo spopada med eno in drugo družbeno plastjo in pomeni v resnici dva gospodarska reda, ki sta si skrajno nasprotna. Končni cilj tlačanov in meščanov je bil skupen: odstraniti fevdalni red. Kmetje so ga skušali uničiti tisti trenutek, ko so začeli rušiti gradove. Kakšen naj bi bil novi red, nista vedela točno ne meščan ne kmet. Meščanski ideologi so gradili načrt nove zgradbe šele postopno, sproti, in sicer na podlagi razvoja samega, ki ga je zvesto spremljala napredujoča tehnika. Novi gospodarski red se je razvijal le polagoma; dasi je nosil s seboj mnogo človekoljubnih gesel, jih končno ni uresničil. (Dalje)

K SPOREDOM LETOŠNJE KONCERTNE IN OPERNE SEZONE

PAVEL ŠIVIC

Glasba je svojevrstna umetnost. Od drugih umetnosti jo loči niz lastnosti, ki jih kaže zgodovinski razvoj glasbe in ki jih potrjujejo novejša estetska raziskavanja. Te lastnosti posegajo odločujoče v vse panoge glasbenega udejstvovanja in jih je treba upoštevati tudi pri presoji glasbenega reproduciranja in skladateljevanja.

Na tem mestu je bilo že izdatneje govora o posebno važni vlogi reproducenta-posredovalca. Kdor sam čita roman, more imeti večji užitek, kot če mu ga čita leposlovec; slikarjeva razlaga bistveno ne polepša slikarskega izdelka. Ob golem pregledovanju notne podobe pa nima pravilnega užitka niti oni, ki premore redko sposobnost, da si jo more predstavljati sproti v zvokih. Šele izvajalec — glasbenik — v posesti potrebnih večšin in sposobnosti omogoča glasbeni užitek z izvajanjem skladbe.

Druga posebnost glasbe je tesno sodelovanje med skladateljem in reproducentom o priliki izvajanja umetnine. To sodelovanje liči na soustvarjanje in je prav za prav ponovno ustvarjanje. Iz suhe notne osnove izvajalec zopet ustvarja ono, kar se je v skladatelju porajalo, kar je v njem zvenelo, kar je iz svojega glasbenega doživljanja črpal, ko je delal na notni koncepciji. Zanimivo pri tem je dejstvo, da je izvajalcu na razmeroma lahek način in brez potrebe po skladateljski nadarjenosti dostopno podajanje celo tistega prvobitnega, minucioznega življenja v poteku skladbe, ki družii zvoke v večje celote, vsebinske in oblikovne zamisli in dogajanja. Tehnika na pr.: klavirske igre — da dovolj hitro pridobiti. Še sluh in smisel za glasbo sta važnejša predpogoja za usposobljenost izvajanja. Torej je ne le velika dovzetnost človekova za glasbo in užitek, ki ga glasba nudi, temveč tudi lahko dostopno ponazarjanje skladb eden izmed vzrokov, da je glasba tako razširjena.

Za prvovrstno ponazarjanje skladb pa je treba več kot omenjene lastnosti. Z »zunanjima« sposobnostima, kot sta to tehnika in manualna spretnost in ki jih mora imeti umetnik-koncertant v največji meri, morajo sodelovati tudi tako zvane »notranje« zmožnosti: bogata lestvica najraznovrstnejšega doživljanja, ki usposablja izvajalca, da registrira vse skladateljeve čustvene odtenke, pa umsko obvladavanje vsega, kar spada k poznavanju glasbenih oblik in slogov tja do izčiščenega okusa in izkustva. Koncertant je navezan na izredno bogato glasbeno literaturo raznih časov in slogov, ne le na to, kar mu slučajno »leži«. Njegov repertoar je zelo mnogoličen, izvajana dela so nešteto krat že zelo odmaknjena od današnjega in polpreteklega pojmovanja glasbene tvornosti. Tem skladbam ne prideš do dna brez poznavanja njihovih posebnosti, se pravi: zgolj s tehniko in povprečno muzikalnostjo.

Bogati zaključek letošnje glasbene sezone nam je dal 15. aprila koncert R. Soëtensa, dobro znanega in priljubljenega francoskega violinista. Uvrstil se je z letošnjim nastopom med najboljše pri nas nastopajoče umetnike. Dočim mu je na pr.: zagrebška kritika pred desetimi leti prisodila le »akademičnost« v podajanju, nas je Soëtens letos obdaril z zrelo in obenem zanešeno igro. Znamenito Bachovo »Ciaccono« v d-molu je tolmačil z re-

snim in polnim tonom, oblikovno čvrstim podajanjem in odtehtanim stopnjevanjem ter napravil na poslušalce z njo veličasten vtis. Franckova sonata je bila prežeta poetskih utripov, Škerjanc in Debussy sta izstopala iz ostalega sporeda.

Ne ustvarja ponovno umetnine le glasbenik-reproducent. Tudi skladatelj sam je pri igranju lastnih del v istem položaju. Kajti sicer si ne bi mogli razlagati, zakaj marsikateri umetnik-izvajalec bolje podaja skladbo kot pa njen tehnično dobro izvežbani avtor sam. Vsekakor je reproduciranje lastnih del vedno zanimivo. Kajti skladatelj je najbolj zraščten z značajem in izrazom svojega dela. Če bi pri reproduciranju grešil celo proti tema bistvenima in najznačilnejšima lastnostima kljub tehnični izvežbanosti, bi to pomenilo, da ne obvlada izraznih sredstev niti njegovo ustvarjanje ni toliko izčiščeno, da bi znal nadzirati med skladateljevanjem učinek tistega, kar hoče v tonih izraziti. Celu pristnost glasbenega doživljanja bi mu smeli odrekati. Sofijski skladatelj Pančo Vladigerov je bil zastopan na koncertu ljubljanske filharmonije 22. aprila. Kot spreten, temperamenten in k virtuoznosti nagnjen pianist se je lotil svojega klavirskega koncerta, dočim je dr. Švara dirigiral Vladigerova simfonsko, z narodnimi motivi prepleteno skladbo »Vardar«. Skladatelj je kot pianist podčrtal tipične lastnosti svoje glasbe v obče (v mislih imam tudi njegovo opero »Car Kalojan«, ki smo jo v Ljubljani čuli). Živahnost, improviziranost in harmonska barvitost odlikujejo hitre stavke, mehkužna sentimentalnost označuje počasne. V splošnem je glasba Vladigerova spoj zapadnjaške čustvenosti in želje po bizarnosti z vzhodnjaškim, predvsem bolgarskim, zamotanim ritmom. Novih potov ta glasba ne nakazuje. Učinkuje predvsem po neprisiljenem toku in živahnosti, ker niti ne dolgočasi, niti ne razglablja. — S skrbno izpeljano, vsem novotarijam se izogibajočo skladbo »Scherzo za godalni orkester« je bil na istem koncertu zastopan kapelnik Bernard. Koncert je zaključila IV. simfonija P. I. Čajkovskega. Z njo vred smo čuli v letošnji sezoni — obenem 100letnici Čajkovskega — poslednje tri mojstrove simfonije, operi »Onegina«, »Jolanto« in balet »Hrestač«. Ne morem priti preko tega dejstva, radi katerega letos nismo doživel v interpretaciji ljublj. filharmonije niti enega velikega dela drugih slovanskih ali neslovanskih avtorjev. To se mi zdi napaka pri sestavi sporedov, ki se da opravičiti le tako, da našo filharmonijo stane vsak koncertni nastop mnogo materialnih žrtev. Zato se mora zadovoljiti z notnim materialom, ki je na razpolago, žal tudi z omejenim številom skušenj in z deli, ki jih glasbeniki poznajo in ki tudi občinstvo privlačijo.

Toda okus občinstva postaja enostranski. Ene in iste vrste glasba brez klasike in najnovejših glasbenih pojavov je večinoma obvladala vse letošnje sporede. V poslednjih mesecih je nudil le koncert sopranistke gđe. Kušejeve s sodelovanjem podpisanega tri pesmi (Osterca, Leskovic in Šivica) in dve klavirski skladbi Martinů-a, katerih koncepcijo smemo prištevati — pri vsej različnosti izraza — v vrsto tistih skladb, ki kažejo osvoboditev od starejših spon. — Dokaz, kako se občinstvo da zavesti v enostransko poslušanje in uživanje, je njegovo hladno zadržanje do Saint-Saënsove II. simfonije v a-molu, izvajane na jubilarinem koncertu »Orkestralnega društva Glasbene Matice v Ljubljani« 8. aprila. Mozartovsko vedro in okretno delo francoskega romantika nas presaja v dobo, ko romantičnost ni bila istovetna s čustveno zamaknjenostjo

in razbrzdanostjo brez čvrste oblike. Gibčna in prozorna instrumentacija, fini, čeprav ne globoki domisleki in bister glasbeni izraz odlikujejo to simfonijo. Pri občinstvu, ki je čulo letos sama dela pozne romantike tja do izrastkov impresionizma, skladba ni doživela pričakovanega uspeha. — Prispevek k domačim koncertnim sporedom je bila predigra k Fauré-jevi operi »Penelopa«. Pokazala je marsikatero mojstrovost posebnost v glasbeni zasnovi in izrazu, ki označuje tudi Škerjančevo ustvarjanje in skladateljsko rast. Fauré je pri nas premalo upoštevan francoski mojster! — Skladatelj Škerjanc, ki je sam vodil koncert kot dirigent, je bil zastopan s suito za godalni orkester v 8 stavkih. Menda se ne motim, če domnevam, da so ti posrečeni utrinki nastali v izredno naglem času. V kratkih, nezamotanih, muzikalno zaokroženih glasbenih stavkih prehaja skladatelj iz resnega v žalostno nastrojenje, iz nagajivega izraza v maestoso, iz plesnega ritma v poetičen zanos. Suita zvočno izkorišča godala in v liričnih odstavkih najbolj zavzame. — Namesto Rahmaninovega koncerta za klavir in orkester v c-molu, ki ga je sviral po še ne prestani bolezni g. I. Noč, bi si bili želeli kaj primernejšega v okviru omenjenega sporeda.

Glasba je »najgloblja« ali najbolj »notranja« umetnost, često čitamo in čujemo. Da te pridevke pravilno razumemo, si moramo biti v svesti sledečega: Glasba se sicer družil z ostalimi umetnostmi in znanost jo more v sredstvih izpopolnjevati. Čas, svetovni nazor, kulturno pojmovanje itd. vplivajo nanjo. Toda pravih pripomočkov, kot si jih najde literatura v jeziku ali slikarstvo v naravi, za glasbo nimamo. »Glasba se je v trenutku, ko je postala umetnost, ločila od narave. Svet, ki jo obdaja, ji ne nudi nikakšnih vzorov. Njen gradbeni material je pridobljen zgolj na duhovnem polju.« (K. Storck, »Zgodovina glasbe.«) Razumljivo je torej, da je skladatelj najbolj od vseh umetnikov (morda mu je v tem le lirik-poet soroden) navezan na svojo duševnost brez vnanjih vzorov, ko ustvarja odtis, notno sliko svojih glasbenih doživetij. Zato bi dejal, da je vsaka skladba, v kolikor ni spekulativno skrupucalo, upoštevanja vredna kot verna slika ustvarjalčeve duševnosti. Če more in mora sploh kaka objektivnost družiti glasbene tvorce, potem bi moralo spoštovanje pred vsakim resnim delom vršiti to nalogo. S tem seveda ni rečeno, da so vsi pristni plodovi glasbenega ustvarjanja enako vredni. In tu se je uveljavilo načelo, da gre med dvema deloma, ki sta dosledni v uporabi sredstev glasbene govornice in ki si držita ravnotežje po moči vsebinskega izraza, prednost neizbežno sodobnejšemu. Muzikolog in glasbeni kritik, ki pozna glasbeno zgodovino in načela estetike, mora zato nujno z duhom časa. Kajti njegova naloga je vrednotiti po teh načelih, spoznavajoč več kot zgolj sredstva in obliko umetnine, glasbena dela brez pristranosti in averzije do kakih smeri. Od skladatelja ne moremo zahtevati, da se odreče fanatizmu. Sicer bi zanikaval svojo lastno ustvarjalnost in obenem pokopal vero v vrednost svojega izražanja. Ne tako muzikolog. Predavanje bolgarskega muzikologa g. K a m b u r o v a dne 24. aprila nas je v tem pogledu le deloma zadovoljilo.

Ker je glasba tako neodvisna od ostalega duhovnega sveta in narave, je njen razvoj kljub najrazličnejšim slogovnim ekstremom vseh časov zelo sklenjen. Zgodovinska raziskavanja so dognala, da nobena novost v njej ni nastopila hipoma. (Le nam se je zdelo tako pri najnovejših stremljenjih, ker sta nas ločili kolikor toliko provincialna zaostalost in svetovna vojna od tistih pojavov, ki so skladno pripravljali dozdevno prekucijo v današnjem

glasbenem svetu. Pri tem mislim na živo in zelo razpredeno glasbeno delavnost pri nas Slovencih in odklanjam zmotno naziranje tistih, ki trdijo, da je vse dobro — in drugih, da je vse slabo — kar zveni »moderno«. — Ne moremo pa pri opazovanju glasbenega razvoja preko dejstva, da je glasba zelo navezana na čas in kraj. Kako kratek čas nazaj segajo spore, ki jih občinstvo brez pridržka sprejema? In še od tiste nepregledne množice dobrih skladateljev poslednjih 150 — 200 let je ostalo le nekaj najgenialnejših na sporedu. Vsi drugi zaslužni možje, ki so tem pripravljali pota in katerih dela radi dovršenosti često še danes nevedé pripisujemo znanim glasbenim velikanom, so zapadli večinoma pozabi. Umikajo se novejšim imenom. To dejstvo je nepopravljivo za dobo daleč za nami. Glasbeni razvoj dela mnogim izrednim glasbenim talentom preteklosti krivico. Manj opravičljiv pa je ta pojav takrat, kadar se vkrade v mlado kulturo. Koncert ge. Lovšeto ve 10. maja je ponovno navajal pesmi dr. G. Kreka in s tem osebnost tega predvsem vokalnega skladatelja pomaknil zaslužen v ospredje. Majda Lovše-Duganova je izrazito zapela nekaj hrvatskih pesmi, med katerimi je posebno ugajala v narodnem duhu, toda umetniško dognana Širolova »Teško drugu bez druga«. Do kolike mere so se posamezni hrvaški skladatelji že ločili od golega posnemanja narodnih pesmi — slikanja narave, je bilo v zdravi in pravilni interpretaciji pevke dobro razvidno. Kot solist je na večeru sodeloval prof. Dugan ml.

Nazadnje je še zanimivo zgoraj povedanemu nekam protislovno dejstvo glasbenega razvoja. Protivno vsem akustičnim fizikalno dognanim pojavom se dovzetnost ušesa za zvoke in njih zaporednost menja. Čim se uho privadi na novejše, zastari prejšnje in postaja manj zanimivo. To neizpodbitno dejstvo terja upoštevanje. Uho, privajeno novejšemu izrazu, si želi temu primerne zadovoljitve. Švarova opera »Kleopatra« je našla ugoden odziv pri občinstvu. Najsi je pri tem imela veliko vlogo napeta, realistično prikazana snov libreta ali reprezentativna izvedba: Švara je umel glasbo razpresti brez dolgočasnih, mrtvih mest in z njo pogoditi značaj dejanja, predvsem razliko med nemirnim slavohlepjem Cezarja in Kleopatre v prvem delu ter ljubezensko zamaknjenost Antonija in Kleopatre v drugem. Njegova glasbena govorica je postala čistejša, jasnejša in s tem izrazitejša. »Kleopatra« pomeni višek dosedanje slovenske operne tvornosti in je do neke mere odtehtala pomanjkanje slogovno sličnih del na letošnjih koncertnih sporedih. — Opera kot odrska tvorba je dandanes postala problem. Najugodnejši modernisti-glasbeniki so se sami oddaljili od te vrste sodelovanja med dramo in glasbo, v kolikor je niso sploh opustili. V splošnem prevladujejo trije pojavi: prvi se kaže v tem, da se skladatelji uklonijo libretistični obdelavi po starejšem vzorcu. Temu se je uklonil tudi dr. Švara, ki si je sam sestavil realistično, zgodovinsko dejanje in libreto, kar pa ima za posledico znatno popuščanje v izrabljanju ekstremnih sredstev in temu primerne izraza v glasbi. Drugi pojav se kaže v novih sceničnih poskusih v zvezi z glasbo (Stravinskij: Oedipus, Křenek: Jonny, Berg: Vocek itd.), dočim predstavlja tretji umik v narodno opero s prevladujočo folkloro. — Švari je nudil prvi del »Kleopatre«, obvladan od nemirnega duha Cezarjevega, njegovega raznolikih dogodkov polnega življenja v zvezi z demonsko zapeljivko možnosti dovolj, da uveljavi svojo trezno, zvokovnih in linearnih zapletov polno glasbeno govorico. V drugem delu postaja njegova glasba toplejša, zmernejša v gibanju in rabi trdih disonanc, kar ustreza nastro-

jenju dejanja. Skladatelj se ni ognil tradicionalnim prizorom, kot je na primer Cezarjev triumf. Učinkujejo šablonsko, toda ne zgrešijo vtisa pri občinstvu in zaokrožijo realistični prikaz, kakršnega si je avtor izbral. Švara je sam vodil glasbeni del vprizoritve in je skupno z režiserjem Debevцем in sopranistko Heybalovo v glavni vlogi uspel, doseči za svoje pomembno delo prodoren uspeh.

Glasbena sezona 1939-40 je pokazala porast solističnih, instrumentalnih in orkestralnih koncertov nasproti zgolj zborovskim. Omeniti je treba na tem mestu, da je aprila polagalo pevsko društvo Krakovo-Trnovo račun o svojem delu. Na cerkvenem koncertu »Ljubljanskega Zvona« v maju mesecu je sodeloval z resnim prizadevanjem in večšo igro kot solo-organist g. Rančigaj. Akademija v prid »zimski pomoči« (26. aprila!) je s svojim raznolikim sporedom privabila polno občinstva v Unionsko dvorano. Izvrsten je bil obisk produkcije glasbene akademije in glasbene srednje šole; na eni izmed njih je doživela ugodno izvedbo Dvořakova kantata »Stabat Mater« (dirigent dr. Švara).

Priljubljena Bizetova opera »Carmen« je v skrbno pripravljenih izvedbah ogrela poslušalstvo s svojimi mičnimi melodijami in vžigajočim ritmom. Številna gostovanja v opernem gledališču (Gjungjenac, Leventova, Karlovčeva, Laboševa, Gostič) so dala publiki priliko, primerjati pevske spretnosti in zrelosti že izvežbanih pevcev-umetnikov med seboj. Pevska tekma neizšolanah glasov konec junija pa je pokazala ogromno zanimanje tako po številu prijavljenih tekmovalcev kot po množici prisotnega občinstva.

Razveseljiv pojav letošnje glasbene sezone je obenem porast koncertnih in opernih obiskovalcev. Večina prireditev je bila bolj kot kdaj poprej obiskana. Zdi se, kot da se naš človek v teh resnih časih tesneje oprijema vsega kulturnega življenja, porojenega iz lastnega prizadevanja. Podkrepljena zavest, kolike vrednosti je to kulturno življenje, je morda vendarle svetel utrinek v današnjih, kulturi neprijaznih okolnostih.

POGLAVJA IZ FILOZOFIJE

(Po M. Mitinu.)

VLADO KERSNIK

» — — — tam, kjer preneha spekulacija, t. j. na pragu realnega življenja, tam se začne realna pozitivna znanost, ki prikazuje praktično dejavnost in praktični razvojni proces ljudi. Izginjajo fraze o zavesti, njihovo mesto pa mora zasesti realno znanje. Ko se začne s prikazovanjem resničnosti, izgubi samostojna filozofija svoj *raison d'être*. Na njeno mesto more stopiti v najboljšem primeru sumiranje najbolj splošnih rezultatov, ki so abstrakcije zgodovinskega razvoja ljudi.« (Arhiv Marxa in Engelsa)

Materialnost sveta in oblike obstajanja materije

Osnovno modroslovno vprašanje je vprašanje o odnosu med objektom in subjektom, med zunanjim svetom, naravo in mišljenjem, med materijo in duhom. To je vprašanje, katera izmed teh dveh prvin sveta in narode je

prvotna, absolutna, ki traja od vekomaj in večno, in katera je sekundarna, odvisna od prve in se poraja kot posebna oblika razvojnega procesa primarne. Z drugimi besedami povedano bi se to vprašanje glasilo: ali je svet materialen ali pa je duhovnega porekla?

Toda: ali objekt, priroda, oziroma ves sklop pojavov, ki jih imenujemo zunanji svet, sploh obstoji? Ali ni vsega tega ustvarila le naša domišljija? Ne glede na to, da je moral biti človek, ki je prvi postavil tako vprašanje, že precej degeneriran, ločen od življenja, ali pa 'je na duši nosil kak greh in da bi se otresel vesti, si je zadal to vprašanje in ga rešil v svojo (recimo razredno) korist, torej ne glede na vse to moramo najprej dokazati, da materialni svet sploh obstoji.

Najnatančnejši in hkrati najpravilnejši odgovor nam daje človekova družbena praksa. Če n. pr. zavoziš z biciklom v kakšen mejnik, se pri tem eventualno raniš in morda še umreš na posledicah rane, pač pa ne bo mogel nihče več trditi, da si se potolkel in pobil na mejniku, ki je bil samo tvoja izmišljotina, ampak na kamnu, ki je popolnoma neodvisen od tebe in stoji še zdaj tam, čeprav tvoja fantazija ne deluje več.

Prav na isti način je tudi človekova družbena praksa dokaz za objektivni obstoj sveta, ki je neodvisen od naše zavesti — duha. Dejstvo, da se človek v svojem družbenem življenju vsak trenutek srečava z zunanjim svetom, ki ga dojemata preko svojih čutnih organov; dejstvo, da stoji ta svet pred človekom kot neposlušna in često sovražna sila, s katero se mora človek krvavo boriti, tudi za ceno življenja; in slednjič dejstvo, da mora človek ne samo odstranjevati zunanje zapreke, ampak da jih tudi mora znati, umeti odstranjevati, vse to so dokazi, da zunanji svet resnično obstoji in da obstaja neodvisno, preko in mimo našega mišljenja. To pomeni, da je zunanji svet, t. j. priroda, t. j. materija primarna, zavest pa da je sekundarna, odvisna od materije. Svet je potemtakem materialen, ni duhovnega porekla, pač pa je zavest materialnega porekla.

Kaj pa je materija?

Pri odgovoru je treba razlikovati filozofsko pojmovanje materije in prirodoznanstveno pojmovanje materije. Filozof preučuje materijo, kakor se dotika zavesti, spoznavanja, mišljenja, kratko in malo subjekta. Pod filozofskim pojmom materije razumevamo vse, »kar deluje na naše čutne organe, kar vzbuja občutke; materija je objektivna realnost, ki jo sprejemamo preko občutkov.« (V. I. U. — podčrtal Vl. K.) To materijo, ki obstaja izven nas in neodvisno od nas, torej sprejemamo s svojimi čutili in se v naši zavesti odraža, zrcali.

Prirodoslovec pa premišljuje o tem, kakšen je ta objektivni svet pod zornim kotom sodobnih fizikalnih znanosti. Filozof raziskuje odnos med snovjo in zavestjo, med subjektom in objektom; prirodoznanstvenik pa raziskuje ustroj snovi in karakter njene fizikalne strukture.

Materija je vse, kar je, in vse, kar je, so le različne oblike materije. Potemtakem je tudi subjekt snov, potemtakem je tudi zavest nekaj materialnega. Že zgoraj smo spoznali, da je zavest nekaj sekundarnega, da je snovnega porekla. Zdaj lahko to misel toliko razširimo, da rečemo, da je zavest lastnost visoko organizirane snovi. Ta visoko organizirana snov so človeški možgani. Razločevati snov od zavesti, oziroma zoperstavljeni drugemu ima smisel le tedaj, kadar se zavedamo enot-

nosti snovi, kadar nam je jasno pred očmi, da je subjekt spoznavajoča, objektivni svet pa spoznavna materija, toda da kljub temu tvorita ti dve nasprotji dialektično enoto, ki se ji pravi snov sploh. Spoznavajoča materija je le ena izmed neštevilnih razvojnih oblik snovi, in je sama sebi, prav tako kakor ostali zunanji svet, predmet spoznavanja, t. j. del spoznavne materije. Zaradi te univerzalnosti materije kot dialektične celote in »neuniverzalnosti« spoznavne materije, kot delca, kot oblike snovi v sploh, morejo biti naša spoznanja le relativno resnična: z njimi ne moremo objeti vse snovi v njeni celoti; toda o tem kasneje.

Ko so konec prejšnjega stoletja odkrili elektrone itd., je med filozofi in »filozofstvujučimi« fiziki odjeknil klic: »Snov izginja!« — Toda: »Materija izginja — pomeni, da je izginila tista meja, do katere smo do sedaj spoznali snov, naše spoznavanje gre globlje; izginjajo taka svojstva materije, ki so prej bila videti absolutna, nespremenljiva, prvonačelna (inercija, nepredirnost, masa itd.) in ki so se zdaj izkazala, da so relativna, lastna le nekaterim oblikam snovi.« (V. I. U. — podčrtal Vl. K.) Prirodoznanstvena dognanja o lastnostih snovi se menjajo, njih vsebina, osnovna filozofska formula o objektivnosti in absolutnosti materije se pa ne menja, je prav tako objektivna in večna, kakor je objektivna in absolutna snov sama. Vsebina ostane, menjajo se le njene oblike. Zakaj? Zato, ker je »edina ‚lastnost‘ materije to, da obstaja kot objektivna realnost in to nezavisno od naše zavesti.« (V. I. U. — podčrtal Vl. K.) S tem pa seveda ni rečeno, da materija nima vseh do sedaj znanih fizikalnih svojstev. Snov vse te lastnosti ima, toda priznavati kopo mehaničnih lastnosti, ki jih ima, še ne pomeni priznavati materijo. Priznavati materijo ne pomeni priznavati, da mora biti nujno težka, da mora imeti mehanično maso itd. Snov nima samo teh lastnosti, ki so lastne in značilne samo za nekatere oblike snovi.

Kakor človek na svoj način živi, na neki poseben način obstaja, funkcionira, tako ima tudi materija svoj način obstajanja. Ta način je gibanje. »Materija brez gibanja je prav tak nesmisel, kakor gibanje brez materije,« »gibanje je eksistenčna oblika materije.« (Engels). Svet je »gibajoča se materija, svet je materialno gibanje.« Materija je samo v gibanju materija, t. j. snov je samo v gibanju večna in objektivna realnost. Tudi človeka si ne moremo zamišljati izven njegovega svojskega načina obstajanja, izven tega načina ni več človek, samo in izključno v tem načinu more človek obstajati. Gibanje pri snovi je to, kar pri človeku delo, hrana, misel. Ne smemo pa si gibanja snovi predstavljati mehanično, kot enostavno premeščanje snovnih delcev. »— — gibanje snovi je prav tako toplota in svetloba, električna in magnetska napetost, oksidacija in redukcija, življenje in slednjič zavest.« (Engels) V tem neprestanem in raznolikem gibanju materija neprestano, večno traja, prav tako kakor se večno, nenehno vrti. Materialno gibanje je samogibanje; materija je večna, eksistira kot gibanje, je primarna, zategadelj je ni mogel nihče pognati v gibanje, ampak se giba sama od sebe, ker bi sicer niti obstajati ne mogla. To potrjuje tudi fizikalni nauk o nenehnem gibanju elektronov. Vprašanje, kdo je materijo prvi zagibal, vprašanje o prvem sunku, je prav tako jalovo in nesmiselno, kakor vprašanje, ali bomo na sodni dan vstali oblečeni ali nagi.

Torej ni, ni bilo in ne more biti nikakršnega absolutnega mirovanja, kakor ne more nastopiti doba, ko bi materija začasno izginila. V absolutnem

»nemirovanju« materije pa moremo opaziti relativna mirovanja. Relativno, delno mirovanje je eden izmed momentov samogibanja snovi, je delni slučaj gibanja, kakor je pri človeku spanje relativno mirovanje v sklopu človekovega življenja, ki je absolutno gibanje. Še več! »Možnost relativnega mirovanja teles, možnost ravnovesij je bistveni pogoj diferenciranja materije in torej tudi življenja.« (Engels)

Ne moremo pa govoriti o materiji na splošno niti ne o gibanju na splošno, ampak moramo imeti pred očmi vedno njihove konkretne oblike. Poznamo samo različne oblike materije in gibanja. »Besedi gibanje in snov, to so samo kratice, s katerimi označujemo po splošnih lastnostih različne konkretno čutne stvari.« (Engels) Če govorimo o človeku, si ne predstavljamo človeka na splošno, ampak popolnoma stvarnega človeka, kot odraz celokupnosti družbenih odnosov, kot zgodovinsko in razvojno konkretno stvar. Ne filigransko konkretno, ampak družbeno in zgodovinsko konkretno. Materije in gibanja si ne predstavljamo pod drevesom in goro, ampak v njihih vrednostnih različnostih. Materijo si moramo predstavljati v njenem konkretnem gibanju, gibanje pa v njegovi konkretni materialnosti.

Gibajoča se materija obstaja v času in prostoru. Že gibanje samo zahteva ti dve obliki materialnega obstajanja. Prostor in čas sta neločljiva od snovi, sta njeni eksistenčni obliki. Če rečemo, da snov obstaja v prostoru, s tem ne mislimo na nekak nesnoven prostor, prazen prostor, ki ga napolnjuje snov. Materija sama je prostorna in trajajoča, snovni svet je tak svet, ki mu je notranje lastna prostornost. Prostor in čas nista nekaj nesnovnega, nista subjektivni obliki naših občutkov, ampak sta objektivna in ne obstajata izven materije, kakor tudi materija ne obstaja izven njih. »Osni obliki vsakega bivanja sta čas in prostor, in bivanje izven časa je prav takšen nesmisel, kakor čas izven bivanja.« (Engels) »Če priznavamo obstoj objektivne resničnosti, t. j. gibajočo se materijo, ki je neodvisna od nas« moramo »priznati tudi objektivno realnost časa in prostora.« (V. I. U.)

Toliko v odgovor onim zmotam, katere trdijo, da sta čas in prostor popolnoma naša subjektivna fabrikata, češ da nam naše predstave ne dajejo točnega računa o svetu, in da sta tako čas in prostor samo obliki, ki si jih je ustvaril človek v procesu odražanja sveta.

»V svetu ni ničesar razen gibajoče se materije, in gibajoča se materija se ne more drugače gibati kakor v času in prostoru. Človeške predstave o času in prostoru so relativne, toda iz teh relativnih predstav je možno sestaviti absolutno resnico, te relativne predstave gredo v svojem razvoju po liniji absolutne resnice, približujejo se ji. Spremenljivost človeških predstav o času in prostoru prav tako malo oporeka objektivni resničnosti enega in drugega, kakor spremenljivost znanstvenih dognanj o strukturi in obliki snovnega gibanja ne oporeka objektivni resničnosti zunanjega sveta.« (V. I. U.) Če obstajata čas in prostor v naših pojmih, tedaj morata tudi objektivno obstajati, ker nam dajejo naše predstave objektivno (ne absolutno) pravilno sliko sveta, kajti »človek bi se ne mogel biološko sporazumeti s sredino, če bi mu njegovi občutki ne dajali objektivno pravilne predstave o njej.« (V. I. U.)

Zavest je lastnost na poseben način organizirane materije; poudarjam: je lastnost materije in sicer materije, ki se je v svojem naravnem razvoju na poseben način organizirala. Taka materija so možgani višjih živalskih vrst; zato bi mogli reči, da je zavest lastnost na določen način organiziranih fizičnih bitij. Zavest je neizbežno vezana na možgane, na materijo. Znanost nam še ni dala in nam tudi ne more dati dokaza, da obstaja kje zavest ločeno od snovi. Ni zavesti — duha — brez misleče substance; misleča materija so pa možgani. Kamen moreš dvigniti, vreči ali razbiti, toda kamen se tega ne bo zavedal. Kamnu, rastlinam in nižjim živalim ni dana sposobnost dojemati procese, ki se odigravajo v njih in okoli njih, ni jim dana zavest. »Zavedati se« je šele lastnost višjih živalskih vrst. Samo določeno organizirani materiji — višje organiziranemu živčnemu sistemu je dano dojemati in v sebi odražati, zaznavati vse, kar se godi v njem in okoli njega, t. j. izražati procese, ki se dogajajo v živčevju na tak poseben način, da so dostopni misleči substanci. Dostopni namreč tako, da se morejo spremeniti v zavest. Objektivne procese, ki se vrše v živčnih središčih, spremlja njihov notranji izraz, spremlja jih njihov subjektivni izraz, in to je zavest. To, kar je samo po sebi objektivni materialni proces, je za »omogućanjeno« bitje hkrati subjektivni, duševni akt. Zavest in občutenje sta lastnost gibajoče se materije; sta posebno svojstvo, odražati fiziološki proces, ki se vrši v možganih, sta lastnost, ki je tesno, neločljivo zvezana z objektivnim živčnim procesom, vendar je pa ne smemo zamenjavati s tem procesom. Občutek in misel nista isto kot fiziološki proces, ki se vrši v naših možganih, z njim sta neločljivo zvezana, sta njegov notranji, subjektivni izraz. Misel ni težka, tudi se ne cedi iz možgan kakor mast iz pečenke. Okroglost tudi nima nobene teže, čeprav sta okroglost in teža lastnost enega in istega telesa. Teža možgan in zavest sta prav tako samo različni lastnosti ene in iste materije. Z zavestjo nikakor ne moremo opraviti tako, da se omejimo na proučevanje objektivnega fiziološkega procesa, ki se vrši v možganih. Zavest pri možganih je isto kot detonacija pri eksploziji.

Zavest je eden izmed življenjskih pojavov materije, in sicer materije na določeni razvojni stopnji, je lastnost tiste materije, ki se javlja na visoki stopnji prirodne evolucije. Zavest ni od vekomaj. Zavest ni lastna vsaki materiji. Zavest je posledica razvoja, ki ga je doživljala materija. Nižje stopnje živalske zavesti so vezane na razvoj živčevja. Nadaljnji razvoj, t. j. prehod od živali k človeku, pa je vezan na razvoj družbenega dela, se pojavi kot njegova posledica in se z njim razvija. »Proces človekove socialno kulturne rasti gre normalno takrat, kadar roke uče glavo, nato pametnejša glava uči roke, a umne roke zopet in močnejše pospešujejo razvoj možganov.« (Gorkij) Prav tako pravi Gorkij, da so delovni procesi tista sila, ki so spremenili vertikalno žival v človeka. Človekovo rojstvo ni vezano toliko na anatomske spremembe, marveč je sociološko duševni akt. Človekova zavest se je stalno razvijala in spreminjala pod težo družbenega življenja, predvsem pod težo materialne proizvodnje. Naša zavest je odraz življenja, v katerem živimo. »Moj odnos do moje sredine je moja zavest.« (Arhiv Marxa in Engelsa) Zavest ni

nobena abstraktna zavest, ampak popolnoma stvaren odnos do sredine, v kateri človek živi.

Vzporedno z razvojem zavesti in misli je nastajal jezik. Brez jezika ni misli in brez misli ni jezika. Jezik je materialen izraz misli, je navzven obrnjena misel, je zunanji izraz notranjega dejstva. Kakor je za očesni živčni center potrebno oko, da moremo gledati, tako je za zavest potreben jezik, da moremo misliti. In narobe. »Jezik nastane, podobno kot zavest, iz potrebe po stiku z drugimi ljudmi.« (Arhiv Marxa in Engelsa). Ta potreba ima korenine globoko v družbenem življenju, v družbenem delu.

Že v prejšnjem poglavju smo videli, da si kakor dve nasprotji stojita druga proti drugi dve prvini dialektične enote, in sicer spoznavna in spoznavajoča materija. Spoznavajoča materija spoznava spoznavno materijo. Zavest spoznava zunanji svet. Zunanji svet izziva naše predstave in občutke ter se v njih odraža. Naše predstave in naši pojmi o objektivnem svetu so kopije, odrazi, fotografije tega sveta. Predstave in pojmi ne nastajajo sami od sebe, ampak jih povzročajo dražljaji. Te zunanje dražljaje ne smemo jemati mehanično. Zunanji dražljaj ni samo, če te kdo z iglo zbode. Zunanji dražljaji so ves sklop življenjskih pojavov, ki jih vidiš okoli sebe in občutiš v sebi. Vidiš in občutiš jih zato, ker delujejo na tvoje čutne organe; ker te dražijo.

Človek spoznava svet, t. j. objektivno in absolutno resnico v spoznavnem procesu. Spoznavni proces je zapleten proces, v katerem se še nam neznanu pojavi — stvari za sebe, Ding an sich — odražajo v naši zavesti in postanejo tako stvari za nas, Ding für uns. Idealno — t. j. naši občutki in naše predstave, — je samo »prevedeno in predelano materialno« (Marks). V teku spoznavnega gibanja naših možganov postaja odraz zunanjega sveta v naših občutkih in mislih vse globlji in globlji. Občutki in mišljenje, ki so zrcalna slika zunanjega sveta, nas na ta način s tem zunanjim svetom vežejo, nam ga približujejo. Misli in občutki nas ne oddaljujejo od sveta, kakor je trdil Kant, marveč nas svetu približujejo, ker so pravilne kopije tega sveta; toda o tem kasneje.

»Odraž, odražanje prirode v človekovi misli ne smemo mrtvo pojmovati, ne abstraktno, ne brez gibanja, ne brez protislovij, marveč v večnem gibanju, nastajanju in razpletanju protislovij.« (V. I. U.) Proces odražanja ne smemo jemati v ozkem empiričnem smislu. Odraž sveta niso samo neposredna občutenja zunanjih dražljajev, ampak so tudi odgovori na te dražljaje. Ne smemo pozabiti na subjektivno aktivnost. Človek ni samo mrtev stvar, v katerega se zunanji svet zaletava in ki mirno jemlje na znanje te karambole. Človek na ta zaletavanje odgovarja, kakor odgovarja prožna palica, ki jo hočeš upogniti. Ta odgovor ima svojo notranjo stran — misli, in svojo zunanjo stran — družbeno prakso. (O človekovi družbeni praksi homo govorili v sledečih poglavjih.)

Svet se ne odraža samo neposredno v naših občutkih in predstavah. Podobno sveta si ustvarjamo tudi s svojimi mislimi, z abstraktnimi pojmi. »Spoznanje je po človeku izdelan odraz prirode. Toda to ni enostavno in polno odražanje, ni neposredno, ampak je proces cele vrste abstrakcij, formuliranj, oblikovanj pojmov, zakonov itd.« (V. I. U.) Proces spoznavanja in gibanja od občutka k misli se vrši skokoma, kakor se sploh ves človeški in prirodni razvoj vrši skokoma. Ta skokoviti prehod je posledica protislovij, posledica edinstva dveh takih nasprotij, kakor sta občutek in misel.

Občutek, predstava daje neposreden odraz občutenega predmeta. Pojem in ideja nista neposreden odraz predmeta, marveč sta z njim zvezana preko občutkov. Pri prehodu od videnega predmeta do pojma ali ideje se zavest od predmeta na videz oddaljuje. Clovek bi rekel, da sta občutek in predstava bližja predmetu kakor pa pojem in ideja. Toda misel objame predmet v celoti, v njegovem gibanju in v njegovih zvezah z ostalimi pojavi. Misel globlje prodre v predmet. Občutek odraža obrise, oblike predmeta, misel pa razvozla vprašanje, kaj se za to konkretno čutno obliko skriva, kje je njen vzrok. Misel, ki je abstrakcija, nas vodi stran od predmeta, toda to samo zaradi tega, da bi nas privedla čim bližje k njemu.

Ogelni kamen našega spoznavanja je občutek? Kaj pa je sploh občutek? Občutek je predvsem posledica delovanja materije na naše čutne organe. Občutek je preoblikovanje energije zunanjega dražljaja v fakt zavesti, v subjektivni odraz in podobo sveta. Kakšen pa je tedaj odnos med občutkom kot kopijo in med resničnostjo kot originalom? To je vprašanje, nad katerim so se skrhalo peresa takih glav, kot je Plehanov, in pred katerim je odpovedal večji del materialističnih filozofov prejšnjega stoletja. Zato se bomo temu vprašanju najlaže približali s primerom, ki jo je dal eden največjih zastopnikov napredne misli, ko je pisal o barvi in svetlobi.

Barva je posledica delovanja fizikalnega telesa t. j. svetlobnega vala na našo mrežnico. Barva ni nič subjektivnega, ni nikakršen privid človekovih možgan. Objektivna vrednost svetlobnega vala se odraža v subjektivni obliki, v obliki občutka. »Če je barva občutek samo v zvezi z mrežnico, (kakor vas sili priznati prirodoslovec) tedaj pomeni to, da izzivajo na mrežnico padajoči svetlobni žarki občutek barve. Pomeni, da obstoji izven nas in neodvisno od nas in naše zavesti gibanje materije, postavim valovi etra, valovi določene dolžine in določene hitrosti, ki delujejo na mrežnico in tako povzročajo v človeku občutek te ali one barve. Tako namreč gleda prirodoznanstvo na te stvari. Občutke različnih barv razlaga prirodoslovje z različno dolžino svetlobnih valov, ki obstajajo izven človekove mrežnice, izven človeka in neodvisno od njega. — — : materija deluje na naše čutne organe in izziva občutke. Občutek zavisi od možganov, živcev mrežnice itd., t. j. od materije, ki je na poseben način organizirana. Obstajanje materije ne zavisi od občutkov. Materija je prvotna. Občutek, misel, zavest so visoki produkti na poseben način organizirane materije. — Barva je rezultat delovanja fizikalnega telesa na mrežnico. Občutek je rezultat delovanja materije na naše čutne organe.« (V. I. U. — podčrtal Vl. K.) — V tem citatu so zgoščene vse osnovne misli našega dosedanjega razpravljanja.

Odras, to je kopija, je pravilna fotografija resničnosti. Toda ali je res pravilna? Ali nima morda prav Kant, ko trdi, da je med stvarmi za sebe in med našimi predstavami o njih nepremostljiv prepad? Stojimo pred vprašanjem, ali nam naši čutni organi, t. j. sredstva spoznavanja, verno služijo, ali nam dajejo točen račun o zunanjem svetu? Naša vsakdanja srečanja nam popolnoma jasno dokazujejo, da so naše oči izredno močne in točne fotografske leče, da se moremo nanje popolnoma zanesti. Na svojih pet čutov se moremo popolnoma zanesti in nam povsem zadoščajo za spoznavanje sveta. Na trdnem temelju zanesljivih podatkov, ki nam jih dajejo naši občutki o zunanjem svetu, si moremo graditi podobo sveta, pravilno podobo absolutne in objektivne resnice. Do te pravilne podobe se dokop-

ljemo v razvojnem procesu, v procesu družbene prakse. Vendar pa nam spoznanje ne daje dovršene absolutne podobe, proces spoznavanja gre preko relativnih resnic k absolutni. »Reka resnice teče po prekopih zmot.« (Tagore.)

Ni mejá naši sposobnosti, spoznavati in spoznati svet, vendar pa so vsakokrat dane in začrtane zgodovinske meje našemu približevanju materiji, absolutni resnici. »Meje našega približevanja so zgodovinsko pogojene, ni pa pogojeno obstajanje te resnice, ni pogojeno dejstvo, da se mi tej resnici približujemo. Zgodovinsko so pogojeni obrisi naše podobe, ni pa pogojeno dejstvo, da ta podoba predstavlja objektivno obstajajoč model.« (V. I. U.) (Dalje)

DVOGOVOR O UMETNOSTI IN NARAVI

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Dva prijatelja, slikar in pesnik — imenujmo ju v čast strogega in ironičnega pisca »Operette morali« Amelio in Tristan — se sprehajata počasi, kakor pač dopušča Tristanova bolezen, po zaraščajočih se stezah starega, zapuščenega parka. Le-ta se z ene strani prislanja na beli monumentalni grad iz sedemnajstega stoletja, zdaj takisto že neobstanovan in do malega zapuščen, z druge strani pa prehaja v polja, na katerih leži boljšeča tišina. Tista tišina, ki v nji poka zoreče klasje in kakor razgreto, trepetajoče ozračje slepi varljive poglede s plamenečimi maki. Je vroče popoldne kasnejšega poletja.

AMELIO: Da, prav imaš. Treba je napraviti po tvojem parku raziskovalske poti, ločevati in proučevati poedine vrste, umeti se zamisliti v namen in stil posameznih njegovih zakotij. Ta park je kakor veliko jezero, ki je razcepljeno v mnogo razjedenih zalivov in vsak izmed njih ima drugačen značaj: tu voda melanholično drema v bičju, tam so njeni kodri odprti sleherni sapi in se zdi, kakor bi jo dražila in prav izzivala; zopet drugje izdajsko krožijo njeni spodnji tokovi, medtem ko gladina varuje njihovo skrivnost in lažnivo kaže mir. Da, kakor so šli čez tvoj park časi in ljudje s svojimi hrepenenji, kapricami, modami in žal tudi s potrebami in nujnostmi, so se odražale v njem takisto njihove podobe in tu še vedno drhte s svojim oslabljenim odmevom: Narava jih ni še zabrisala, zakaj Človek tod še neugnano bedi. Tule, na tem delu na primer — in pokazal je z roko na travnati plateau pred gradom — je misel kakor pomirljivo prizorišče za pogled z okna, in te platane v ozadju, ki se po njih vzpenjajo jerihonske rože in pasje zelišče, kažejo tisto ukročeno in kultivirano naravo, ki daje kulise Poussinovim podobam; platane nosijo svoje krošnje z nekako zavestno melanholijo, kakor bi čakale na junakinjo iz Racinovih žaloiger, da bi umrla pod njimi od žela zaman zanikavane in zatajevane zločinske strasti.

TRISTAN: In zopet ondi, za tistim pobočjem v globeli, se posnema sproščena in zares podeželska narava Rousseauovih Charmettes z brezovimi in jelkovimi gozdički, odkoder veje spomladi najslajši vonj kukavice, in s širokimi travnatimi čistiniami, kjer še tli sončna iskra, ko drugod že hladita

tema in senca; tam se steze čudno ovijajo in »imajo nekaj opotekajočega, kakor hoja nezaposlenega človeka, ko tava na sprehodu« v Novi Heloisi.

AMELIO: Da, tu je zares čudno mehko in tesnobno. Človek je odšel, v njegovih izmučenih živcih je izzvenela bolelost, njegova toplota je izhlapela, a tu je žalost ostala in bo strašila še dolgo.

TRISTAN: Rajši reci: bo strašila vedno, dokler bo kje človek, ki ume to občutiti, dokler bo kje misleč duh, ki ume tehtati s tehtnico svojega izkustva in svoje bolesti trud, ki se tu trati in briše. Zakaj to, po čemer hodiš, niso kupi suhega listja, namreč plasti mrtve misli in mrtve volje in iz njih vstaja tesnobnejši in bridkejši vonj, kakor iz jesenskega listja; niti ni treba, da bi jih prej razril z nehotenim gibom ravnodušne ali nepozorne palice. Melanholija, resnična melanholija, ta vzvišena kraljevska žalost, je samo tam, kjer je bil poprej življenjski stil in stremljenje po njem in kjer se sedaj briše njegova sled — zakaj takšna sled se vedno briše s cunjami in žal z roko kakšne dekle. Da, narava je nekaj vsesokoz negativnega in protimiselnega; ne zoperstavlja se ji zaman vse življenje slehern dobro organiziran človek. Če ne ve, pa vsaj sluti, da je narava samo zakrinkana smrt, uničevanje, razkroj in poguba. Če sedeš zvečer k toplemu ognjišču, pod ljubeznivo in modro luč svetilke, s knjigo v roki — in zame je tak trenutek višek dneva, četudi ne bi bilo divjih faustovskih nagibov, ki bi bili morali prej zadremati — v takem hipu se morda niti ne zaveš, da je v tvojih dveh, treh že navajenih gestah zaprta vsa podcenjevana zmaga nad naravo. Zmaga tisočletij in desetisočletij, ki jo je bilo treba dobojevati korak za korakom, ne ped za pedjo; kajti če bi bilo po volji narave, bi zdaj spal v najboljšem primeru zagrnen v mah ali v listje svoje topo živalsko spanje. Tam, kjer ji najbolj zmagovito kljubuješ in gradiš zoper njo najvišji jez — tam vznika umetnost; ondi, kjer zmaguje ona nad mrtvim trudom, pa melanholija. Ponos enega in tragika drugega čustva naj bi bila edina hrana plemenitih duš: tečaj in nasprotni tečaj, in drug naj se kreše ob drugem! Treba je bilo šele neumljive perverzности človeka devetnajstega stoletja, vsega njegovega samomorilnega naturalizma, da vzljubi to, kar mu je kvar in poguba, da koketira s svojo smrtjo in se sentimentalno igračka s tem, kar ubija; da z njeno zaslepljeno roko prenaša v umetnost razvrat in razkroj in si domišlja, da ustvarja tam, kjer v resnici samo ruši stvaritve nekdanje sile in lepote. Če pa hočeš, ti dam zadoščenje, ko priznavam, da so tudi te oskrunjene in pohabljene stvaritve dojemljive in po svoje še vedno lepe, najsi je njih lepota zamegljena z žalostjo razvrednotevanja.

AMELIO: Po takem se mi zdi, da častiš devetnajsto stoletje s skoraj že apokaliptičnim ogorčenjem, ki ga prav zares ni vredno: to j u s t e m i l i e u — stoletje ni bilo nadpovprečno ne v dobrem in ne v zlem. Najsi bi te še tolikaj dražilo, vendar menim, da to previdno napredno stoletje ni delalo nič drugega, nego nadaljevalo delo prejšnjih dob; če je kaj razkrajalo, je to samo zbog tega, ker je bilo dedno sprejelo zarodke razkroja, ki so se v njem kajpak dalje razvijali. Narava je prodrla v umetnostno tvorbo — govorim za sedaj samo o slikarstvu — že takoj v njenem začetku, skoraj v hipu, ko se je čopič prvič pomočil v olje; sam material in samo orodje je vodilo umetnika koj v začetku k iluzionističnemu posnemanju in k igram z optičnimi prevarami. V samem začetku slikanja v olju, pri Janu van Eycku, pri Pierru della Francesca, pri Giorgionu je naturalizem že kar dovršen.

TRISTAN: Bodi, da, dopuščam ti še več: naturalizem najdeš že v gotiki, vendar gre za to, kakšnega; narava se tam resda vnaša v umetnost, toda umetnost je trden, zaprt, odsekan svet hierarhije form; narava se resda vpleta v umetnost, vendar samo kot primer vnanjega vseмирja in potem ko je bila v knjigi božji prepesnjena v črko. Narava je tam samo spremljava človeškemu duhu, ki je našel svojo metodo v sebi; če ondi že poje, jo slišiš zgolj v presledkih in samo zato, da bi izmerila globino molka umetnosti, ki se iz nje sicer dvigajo pojoče konstelacije. Dandanes pa zajema umetnost iz narave celo svojo metodo, kajti zdi se, da se je Duh odrekel svoji stvarjalni predpravi. Pri nobenem izmed velikih mojstrov, ki si jih bil imenoval, ni bilo tega; tam je narava zgolj ozadje, samo neka temna stena, temá, ki vabi, a tudi preti, medtem ko je figura človeško telo, v arhitekturi svoje forme in po melodiji svoje linije samo središče in sama določnost. Tam ni narave kot edinega, vse obvladujočega kraljestva in sfere; čeprav govori tudi tam, pa samo odgovarja na človekova vprašanja in odgovarja zgolj z odmevom misli. Dandanes narava vprašuje in človek ji odgovarja v njenem jeziku — se pravi, samo ponavlja njena vprašanja. Izgubljen je višji medij, ki je vezal in pravično zajemal oba činitelja: Bog. Samo v njem je mogoče ljubiti in samo v njem pravilno soditi in vrednotiti; samo v njem lahko daš vsakemu, kar mu gre, ne da bi izgubil svoje; samo v njem se je mogoče v pravnem smislu veseliti narave in se je bati tako, kakor je prav.

AMELIO: Ne vem, ali si v tem na pravi poti, toda toliko je res, da je staro umetnost inspirirala bojazen pred prostorom, svetlobo in naravo in da niso stari namenoma in zavestno posnemali narave, ker so ustvarjali po svojih notranjih duhovnih metodah svetove, ki so jih stavili poleg narave in zoper njo. Treba je videti stari grški hram — da ne rečem egiptski hram — ali stari rimski dom, če hočeš razumeti, da so bile to svojevrstne trdnjave duha, ko se je bil odvrnil od vnanjega sveta in mu postavil svoje pregraje. Res je takisto, da z razvojem umetnosti pronicava vanjo čedalje več narave; težišče se premika v posnemanju naravnega, se pravi, v opazovanje, ki se kar moči metodično pripodablja naravni trpnosti; človeški duh se tu vede kar se največ da pasivno in dopušča, da vpliva nanj kar največ vnanjega sveta.

Stari Grki so imeli polno predsodkov in vraž o prostoru: to mesto jim je bilo blagodejno, ono je prinašalo nesrečo in neuspeh. Treba je bilo večstoletnega dela grške geometrije, da jih je ovrgla in dokazala, da je prostor povsod isti in da v njem ni mest, ki bi bila kakor koli drugačna in privilegirana v dobrem ali zlem namenu; narobe, da je sleherni mesto podrejeno istim splošnim zakonom. Zamišljam si, da je podobno delo izvršila v svojem razvoju upodablajoča umetnost: premagala je človekovo bojazen pred naravo in njegovo omahovanje v odnošajih do nje; učila ga je, da jo je doumeval najprej kot prizorišče svojih dejanj in potlej naravnost kot njih pomočnico. »Natur und Kunst, sie scheinen sich zu fliehen und haben sich, eh' man es denkt, gefunden.«

TRISTAN: Prezrl si globok in bistven razložek, ki je med umetnostjo in znanostjo. Znanost skrbi za splošne reči in mora premagovati čisto osebne elemente, razpoložensko muhavost, nejevoljo, predsodke, bojazni, nadeje — imenuj to kakorsibodi že; umetnosti pa gre prav za spoznanje posameznih reči kot takih, za intuitivno spoznanje in ob koncu koncev

za dejanje, — a dejanje kaj dobro prenaša enostranost, ki jo lahko imenujemo z znanstvenega zrelišča vražo ali predsodek zelencev. Da, ta enostranost je do neke mere prav pogoj umetnosti. Dejanje je in bo ostalo vsekdar nekaj iracionalnega, nelogičnega, nepredvidljivega in nepreračunljivega. In propadanje umetnosti vidim prav v tem, da je brez potrebe in v svoj kvar sprejela znanstveno funkcijo, tako, postavimo, v naturalističnem romanu ali v impresionističnem slikarstvu. Povsod tu uporabljajo za umetnost samo nekatera sociološka ali optična pravila; s tako — *lucus a non lucendo* — neosebno in splošno metodo »ustvarjajo« dela, ki imajo čim manj znakov stvariteljevega značaja in so zbog tega siromašnejša od prenekaterenga znanstvenega dela. Vaše — se pravi: vas modernih — osvajanje narave ima zame malce ironičen prikus: ali je narava osvojila vas ali pa ste vi osvojili naravo? Kdo vodi in kdo se daje voditi? To je vprašanje. Pesniki, ki so si izmed vseh umetnikov nemara edini tudi v devetnajstem stoletju ohranili razumevanje za temeljne odnošaje in bistvene razmere tvornosti, so videli to vprašanje kot nekaj nadčloveškega ali bolje: izvenčloveškega in nečloveškega, kot ironično, do malega satansko silo. Le-ta skrbi bolj za lačnega leva, kakor za človeka, ki ga mučijo uganke in vprašanja o vzrokih trpljenja — tako nam jo je vsaj predstavil Leopardi v dvogovoru o Naravi in Islandcu. Nedaleč od njega je Turgenjev s svojo strogo, togotno ženo, ki ne premišljuje o človeku in njegovi usodi, marveč o tem, kako bi se dala povečati moč bolhine mišice. In Vigny je za vedno odvrnil od nje ponosno žalostno glavo prevaranega ljubimca in strmoglavljenega cesarja. »Et je dis à mes yeux qui lui trouvaient des charmes: Ailleurs tous vos regards, ailleurs toutes vos larmes! Aimez se que jamais on ne verra deux fois.« Da, ljubite, česar dvakrat ne ugledate: minljivega, tragičnega človeka, ki se ne ponavlja in ki po njem narava hitreje zabriše sled, kakor zarase trava brazdo na polju.

AMELIO: Ne maram staviti nasproti tvojim citatom drugih, morda čisto nasprotnih. Koristneje se mi zdi, če si natanko določimo smisel, kako naj pojmujeemo naravo, kaj naj vidimo v nji in kako naj to vidimo. Opustil sem mehanično gledanje, ki so mi ga lahko vsak hip ovrгла dejstva in ki je predvsem onemogočalo mojo estetiko; če mi je narava mogla dati življenje in inspiracijo, tedaj ju je bila morala najprej imeti. In če se danes zagledam vanjo, vidim povsod smoter, povsod hrepenenje rasti preko sebe, vidim moč potence in funkcije, voljo ki si za svoje uresničenje podreja organe; odkrivam povsod težnjo stvari, da se izrazijo, napetost v smer izražanja, boj za izraz in še več: gon luči in resnice, mere in teže. Če se pred menoj dviga grič, si ne morem kaj, da ne bi mislil na zarodek in začetek sleherne arhitekture, na prvi poizkus mogile ali piramide; drevo mi je že vtelesnjena ritmična in melodična misel, nekaj, kar s svojo rastjo uresničuje kos boja za pozavestnjenost in kar rešuje smisel pobočja, doline ali tal. S svojo umetnostjo moram kajpak do kraja domisliti in občutiti, zgostiti in zgrniti njene namene; artikulirati tam, kjer beketa ali jeclja, pomagati ji in zbrati v četvorni črevelj to, kar je bila razkropila in razlila v četvorno miljo — toda prve podnete, gesla in inspiracije bi hotel osluhniti vedno samo z njo, že zaradi mirne vesti.

TRISTAN: In vendar jim boš prisluhnil le v samem sebi. Zakaj ti počlovečiš in storiš za človeka sprejemljivo nekaj, česar bistvo se izgublja v popolni temi. Samemu sebi lastno misel, svojo metodo življenjske de-

javnosti projiciraš v neznano in nespoznavno vnanjost, ustvarjaš si fantom, ki živi od tvoje lastne krvi, skušaš se pogovarjati s skalami in pozabljaš, da je njih odgovor samo odmev tvojih vprašanj.

AMELIO: Morda; toda če mi narava nudi priliko, da se ob nji zasanjam, če mi omogoča in olajšuje prevaro in si izposoja mojo iluzijo, mar ne izvršuje že s tem nalogo inspiratorke? Ali ne daje vreti moji krvi, ali mi ne biča živcev, ne vzburja srca, ne napenja volje in mišic? Ne morem ti opisati opojnosti, ki se me loteva daleč od mest, v gozdovih in na planinah ali na obrežju velikih vod, kamor ne zaide noga mestnega človeka. Že zavest čiste in popolne samote ima zame nekaj čutno vznemirljivega, kar me pomladi in podivja; v meni se prebude organi, ki jim ni imena in ki o njih nič ne vem v mestu ali med ljudmi, — še več: v katere sploh ne verujem, če nisem v samoti ali ko mi mine ekstaza. Žile mi polni temna saturnska pijanost in glava se mi vrti od sopare pijače, ki so jo morda kdaj pili bogovi ali iz katere so vstali kakor iz rojstne kopeli mladi planeti in konstelacije. Čutim, da se vračam v predzgodovinski, mlajši, čutnejši in temnejši svet; v primeri z njim je današnje življenje zgolj zasmrajena mlaka. In samo v tem, kar izvem iz tako prerobenega svojega bitja, kar ujamem iz te vročične nevihte, kar vržem na platno iz te razkvašenosti, samo to — tako čutim — je j a z, pravi j a z, tisti j a z, ki mi je zračen globoko pod kožo, j a z, ki je dvojniki in somnabul mojega normalnega, velemestnega, družabnega in državljanskega bitja. In ko mine vročnica, ko neha ekstaza, se čutim siromašnega, bolnega, izčrpanega, plitkega in odvečnega kakor pozabljena cunja. Samo za hip sem bil organ nadosebne, brezimene sile; moč je minila, napekost popustila, veter se je podel in to, kar sedaj visi na žrdi, je samo raztrgana, brezdušna, mučna in nesmiselna cunja.

TRISTAN: In zopet se motiš! Tudi tvoja saturnska opojnost je kulturno, rafinirano, reflektirano stanje. Ni si ga mogoče misliti prej kakor v našem času, v dobi velemestne civilizacije; šele ta je čez mero razdražila nekatere človeške in umetniške organizme in jih vrgla v tak krč in v tako blaznost, ta je povzročila stanje, kakor si mi ga pravkar opisoval in ki bi ga najrajši imenoval sentimentalnost à rebours, ne glede na to, da je v očeh drugih maenadstvo ali dionizičnost. Tudi to je stil, samo drugačen kakor je tradicionalni kulturni stil; je tvorba sensibiliteti, umetno izzvani pretres, ki mora nastati pred vsakim tvornim dejanjem; tudi to je metoda v službi namena in svrhe, vendar je mogoča šele tam, kjer je tradicija nagrmadila dovolj nepoškodljivih temeljev in dobrin, ki jih lahko ti in tebi podobni za trenutek ogražate s svojim hazarderstvom, ne morete pa jih razmetati in pomandirati; na srečo so že onkraj dosega vaših eksperimentov. Že stoje kulturni temelji, ki vam nehvaležnežem omogočajo vaše ekstempore in ki zaradi kontrasta nemara dajejo vašim osebam in vaši umetnosti neko zanimivost; obenem pa jih tudi store nerodovitne za celotni ritem. In gorje si ga tistim, ki si kupujejo pozornost in zanimanje z nevarnostjo za celoto!

AMELIO: Že vidim, da se ne bova sporazumela. Toda, čakaj, še to: ostala mi je trohica upanja. Spominjam se, da si se tudi ti skliceval v svojih pismih na naravo; da, tudi ti, kakor si mi bil sam pisal, črpaš iz nje vzgledov in vzorov za svojo umetnost! »Kakšen pouk«, berem ondi, »je opazovanje sramežljive in zmerne lepote v naravi! S kakšno trdno pravilnostjo odcveta grmovje v mojem parku, drugo za drugim; najprej glog, nato čremsa, potlej španski bezeg, dalje jasin in robida; zdi se, kakor da narava ne bi hotela

mešati raznih vrst vonja in zazveneti drugega tona, dokler ne izzveni prvi. Naj bi nam bila v tem pogledu vzor; odvadimo se naglega dela, naučimo se odlašanja, predvsem pa :ne iščimo prisiljenih efektov in gradacije.« Zapomnil sem si te besede, ker so me zadele, kakor bi bile pisane nalašč in samo zame. Glej, tudi tebi prihajajo trenutki, ko veruješ v namero narave in dopuščaš, da te navdahne njena modrost.

TRISTAN: Modrost, da, to si dobro povedal, ne pa blaznost. Zakaj ne pozabi, prosim, da gre v mojem primeru za naravo, ki je res kultivirana in počlovečena, za tisto, ki živi od teh nekaj črevljev rodovitne prsti, v katero so se izpremenile kosti vseh človeških prednikov na naši zvezdi.

O FRANCETU BEVKU

Ob njegovi petdesetletnici

ANDREJ BUDAL

Še pomembnejše so Bevkove povesti. Izdajajo jih založništva, ki jim je glavna skrb dobro in zdravo čtivo za široke ljudske sloje, od kmetskega in delavskega do meščanskega. Brez Bevka bi bila Goriška Matica često obsojena, da ponatiskuje dela starejših pisateljev. Bevkovemu peresu se je zahvaliti, da je »Luč« lahko objavila vrsto novih povesti iz domačega življenja. Več njegovih povesti je izšlo pri Vodnikovi družbi v Ljubljani in pri Mohorjevi družbi v Celju. Tako se je nabralo okrog dvajset ne samo ljudskih, temveč umetniško precej dovršenih povesti, s katerimi se je območje te pripovedne zvrsti snovno in oblikovno razširilo. Po živahnosti dejanja in zanimivosti zapletka in razpletka se te knjige lahko merijo z najboljšimi povestmi prejšnjega rodu, od Stritarja in Jurčiča do Kersnika in Detele; razen tega je starejša umetnost v njih izpopolnjena z dušeslovno analizo, ki proučuje tajne vzmeti ljudskega dogajanja vse tja do poslednjih, komaj zaznavnih gub podzavesti. Nekatero, zlasti vojne in povojne povesti, so obenem trajni, zgovorni dokumenti dobe, v kateri so nastale.

»Muka gospe Vere« (1925 in 1929) razmotava življenjski voz, ki ga skromnemu uradniku in njegovi ženi zadrigne obrekljiva družba. Mož in žena se v mreži ljubosumja izprevržeta v dve človeški hijeni in se razbesnita do krvavih obračunov. Posebno pažnjo je pisatelj posvetil razvoju dušne razrvanosti, ki bi se brez hudobnega sodelovanja družbe morda ne bila sprožila v podirajoči plaz. »Julijan Sever« (1926 in 1930) je raven križev pot skozi lepe kraje Slovenije in Italije na oni svet in istočasno odmiranje sušičnega mladeniča dvema v jedru sebičnima ljubeznima, materini in dekletovi. »Jakec in njegova ljubezen« (1927) bi lahko bila »Micka in njena nezvestoba«, ker je predobri Jakec razmeroma pasiven in prihajajo vzgibi za razvoj dejanja predvsem iz Mickine nepreračunljive krvi, iz njenih kalnih sanj o nedosegljivi sreči; njen zakon z Jakcem je le zasilno zavetišče, iz katerega zbeži pred njegovim neznosnim odpuščanjem, da si pod ledom poišče kazen za svoj greh. S »Hišo v strugi« (1927) je zgrabil Bevk prgišče težkega povojnega dogajanja v cerkljanskih hribih, koder so poželjive tuje roke nesveto tipale v našo grudo in v našo kri, marsikaj izneverile in izpodkopale, puščale pankrte za dediče in tirale gospodarje v pogubo.

V lep vrhunec se Bevkova povest požene s »Kresno nočjo« (1927 in 1935). To je pol romantična, pol realistična zgodba o ljubezni do rodne grude, z močno poudarjenim protestom zoper tuje nasilje in zoper obče človeško krivičnost. Juretov obup, ko mu Svetko onečastijo, simbolno kaže boleost našega življa, ki mu tuja objest gazi najdražje. Kolektivna vest množice se oglašja iz krvave sodbe, ki jo vas izvrši nad očetom in sinom, in iz spomina, ovekovečenega v obeh skalah pod Pečmi. V obmorski okvir med Devinom in Trstom je zajeta ribiška zgodba »Vihar« (1928 in 1935), kjer se domači živelj dotika tujega in se ljubezen in maščevanje odigravata s silovitostjo morskoga viharja. Osnovni motiv »Krivde« (1929 in 1934), sinovo maščevanje rodbinske časti, ki jo mati pogazi, je podoben kakor v »Viharju«, a prenesen v sodobno gorsko vas in obdelan na čisto nov način. Močna samica Ana se muči ob mrtvoudnem možu in podleže podjetnemu hlapcu Droletu, ki ga sin Jože nato ubije; pred sodiščem se Ana postavi z obetajočim se materinstvom in se nato sama izobči iz družine. Zorenje Jožetovega maščevanja in Anina medejska nezlomljivost tvorita podlago za buren vrtinec gonov in strasti, ki ga Bevk razvihari do najboljšežnejših širin.

»Gospodična Irma« (1930) je slika povojne hysterije brez moralne zasidranosti in družabnega ravnotežja. »Umirajoči bog Triglav« (1930) riše z dobršno mero navdušenja za prvobitnost naših dedov ob Soči spopad med Kobaridci in Čedadci iz l. 1331. V strahotne neznanke povojne duševnosti in otopenosti vesti dreza drzna knjiga »Mrtvi se vračajo« (1930 in 1935) o Dragonji, ki je v vojni prijatelja ubil in se poročil z njegovo vdovo, pa se začne zvijati v žgočih vicah prividov. Primer Bevkovega obešenjaškega humorja je »Burkež gospoda Viterga« (1931). »Kamnarjev Jurij« (1931) je moška, manj tragična plat povojnega ozračja, kakršno veje v »Hiši v strugi« in v »Gospodični Irmi«, oprta na Nabrežino in bližnji Kras. »Žerjavi« (1932) so vipavske žene in dekleta, ki prodajajo svoje mleko in svojo kri ob Nilu, medtem ko jim domovi propadajo. »Veliki Tomaž« (1933) je drama gorske kmetske trme, ki ugonablja grunt. »Dedič« (1933) pripoveduje o fantovski Toni, ki si izbere hlapca v veri, da bo dedinja, pa ji pozen postrgavček zmeša račune; hlapec otroka usmrti, ona pa izgine v svet. »Huda ura« (1935 in 1939), »Srebrniki« (1936) in »Ubogi zlodej« (1937) predstavljajo vas kot večno zanimivo klobko ljubezenskih, krvnih in pohlepnihi strasti, ki se ob vsakem zasuku drugače, navadno motno in grozotno svetlika. »Stražni ognji« (1939) so goriški »Jurij Kozjak«, razširjen in dušeslovno poglobljen. »Pravica do življenja« (1939) podobno obdeluje prvi tolminski punt iz l. 1627.

Ta in ona Bevkova povest se po obsežnosti dejanja in številu oseb razmahuje v roman. Tako bujno in pestro snujoča domišljija res ni mogla mimo romana. Če je bila »Smrt pred hišo« (1925) le bolj krepko izražena želja po romanu, ki je iz te snovi res priklil v lepši in obširnejši obliki šele čez deset let z »Ljudmi pod Osojnikom« (1934), se je pa v »Znamenjih na nebu« res izvila Bevkovemu peresu obširna zgodovinska trilogija, ki riše v treh romanih, »Krvavi jezdec« (1927), »Škorpijoni zemlje« (1929) in »Črni bratje in sestre« (1929), tolminsko deželo kot molzno kravo, ki so jo ob zatonu trinajstega stoletja izkoriščali beneški doži, oglejski patriarhi, čedadski kapitelj, goriški grofi in več drugih tlačiteljev. Bevkovi »junaki« in »junakinje« so po večini nezgodovinske osebe, predstavniki našega življa pod nesvobodnim soncem, pomaknjeni po Bevkovi tvorni sili v zgodovinski okvir in v bližino manj zanimivih zgodovinskih oseb. Bevk dviga to obširno snov v območje svojega umetniškega oblikovanja na vzvodu zgodovinske intuicije, ki rada družji romantiko z naturalizmom in se zna od današnje dušev-

nosti previjugati skozi vekove tudi v srca in duše naših dedov ob Soči, Bači in Idrijci. Drugače kakor Pregelj se je Bevk zastrmel v muke in jade svojih davnih rojakov, ki so se z njimi utrjevali za vztrajanje v podobnih okolnostih kakor danes njih sinovi. Če prištejemo k »Znamenjem na nebu« še zgodovinski roman »Človek proti človeku«, se epopeja razširi v mogočno tetralogijo treh rodov. V zadnjem delu se Cerkljani zapletajo v spore patriarha Bertranda z upornimi furlanskimi plemiči; mladi Jerko omahuje med poganstvom in krščanstvom, ki je v tej dobi izmaličeno v krvava nasilja in pohlepno divjaštvo.

Ostali Bevkovi romani obdelujejo novodobne snovi. »V zablodah« (1929) prisluskujemo škrtanju črvov, ki razjedajo temelje zdravega meščanskega življenja z nesmiselnim hlastanjem po ljubezenskih dožitkih, po pretirani udobnosti in po visokih dobičkih. To je povojno trgovsko, poslovno in uradniško okolje, ki ustvarja plitve, površne značaje; mednje se meša nekaj bolj čudaških ko globokih. Iz velikomestne vihravosti in namišljene zaposlenosti zehata pusti dolgčas in notranja praznosta. Ker razpreda roman zelo kočljiva sodobna vprašanja, ga je kritika različno sprejela, ponekod s pridržki, a je soglašala v tem, da je Bevk v glavnih momentih in značajih dobro zadel duha svojega časa. »Vedomec« (1931) je močan kmetijski roman zverženih duš. Ko Jeler in Rok Damjana umorita, začne Roka gruditi vedomec-vest, a Jeler umirajočega Roka straži, da bi resnica ne buknila iz njega. Rok umre, a živi dalje v svoji hčeri Mreti, ki prisili Jelera v peklenki zakon s seboj. »In solnce je obstalo« (Lj. Zvon, 1931) je roman vojnih usod nekaj plemenitih in nekaj plitvih naših ljudi med Gorico, gorami, Ljubljano, Štajersko, Galicijo in Odeso. Pisateljeva duša trpi z zemljo in njenimi ljudmi. »Železna kača« (1932) je široko platno, posvečeno Skalarjevi družini in gradnji nove železnice po Baški dolini.

Snovi in motivi pričajo, da je Bevk obsegel velik del slovenskega življenja v času in prostoru in ga z resnim stremljenjem skušal viliti v oblike, dostopne najširšim plastem. Po bogastvu, širini, plodovitosti in mnogostranosti se drugi nikakor ne morejo meriti z njim. Če daje prednost svoji ožji domovini, je to čisto naravno; vendar ima tudi precej splošno slovenskih in splošno človeških snovi.

Poleg navedenih zvrsti je Bevka vsa leta mikal tudi oder. Začel je s kruto enodejanko »V globini« (Lj. Zvon, 1922). Sledil je »Kajn« (1925), ki rije v krvne razdore med domačim in tujim življenjem na zapadu. Po čudni usodi mu je občinstvo to igro izkrivilo v dramo o narodnem izdajstvu, čemur je pisatelj zaman ugovarjal. Povest »Krivda« se je na goriških in drugih odrih pojavila v dramatizirani obliki kot »Materin greh«. Ljudska igra so »Koroški tihotapci« s prizori iz bojev za Koroško brž po vojni. Meščanska komedija »Partija šaha« je lani dosegla v Mariboru in letos v Ljubljani primeren uspeh z veselimi dogodivščinami iz modernega zakonskega trikota. Otrokom je Bevk poklonil več igrice v »Bedaku Pavleku« (1925).

Mladina je pripovedniku Bevku prav tako pri srcu kakor pesniku Župančiču. Od iskrih pesmic »Pastirci pri kresu in plesu« je prešel k mladinskim povesticam, ki se po napetosti kosajo s povestmi za odrasle in prikrivajo prav pogosto tragična družinska ozadja: »Jagoda«, »Lukec in njegov škorec«, »Kozorog«, »Tovariša«, »Pastirci«, »Čarovnica Čirimbara«, »Pesterna«, »Plešimož«, »Grivarjevi otroci«, »Peter Klepec«. Dosedanjih dvanajst knjižic zagotavlja Bevku eno prvih mest v našem mladinskem slovstvu.

Poleg vsega se je njegovo pero utegnilo posvečati ob raznih prilikah še temu in onemu, kar so zahtevale vsakdanje potrebe. V goriški ječi je priredil za jubilej asiškega svetca knjižico »Brat Frančišek« (1926). Popisal je »Izlet na Špansko« (1936) in »Deset dni v Bolgariji« (1938). Sestavljal je bibliografije o slovenskih publikacijah v Italiji, priredil zbirko »Malčki in palčki« in »Mlada Zora«. Celo o »Lepem vedenju« se je razbesedil. Prevajanje ga je večkrat zaposlovalo. V ta namen si je izbiral dela, ki so v skladu z njegovim slovstvenim značajem. Iz poljščine je poslovenil Vladislava Stanislava Reymonta »Tomek Baran« in »Pravico«, roman Elize Orzeszkowe »Kmetavzar« in zbirko poljskih novel »Poljski pripovedniki«. Iz bolgarščine je presadil k nam Ivana Vazova »Hadži Ahil in druge povesti« in njegov največji roman »Pod jarmom« v dveh delih. Iz češčine imamo njegov prevod Karla Čapka »Hordubal«, iz maloruščine Ivana Franka »Pantalaha«, iz lužiške srbščine Miklavža Bjedricha »Ponesrečena zaroka in druge povesti«, iz madžarskega (po nemščini) Aleksandra Petőfija »Krvnikova vrv«, iz Johna Godyna »Naseljenci, divjaki in otroci« in celo kopo krajših prevodov po mesečnikih in v tržaški »Biblioteki«.

Če naj po pregledu tega obširnega slovstvenega dela označimo temeljne črte v Bevkovem slovstvenem liku, se nam brez dolgega iskanja vsiljujejo štiri gonilne sile njegove umetnosti: resnica, ljubezen, kruh, groza.

Življenjske resnice, tudi če ni lepa, Bevk nikdar ne zataji. Prirojena ljubezen do izpovedovanja resnice se je okrepila ob Ivanu Cankarju, ki je neusmiljeno vihtel svoj bič zoper licemerstvo, nemoralo, oportunistem in zatiranje in svetil istočasno v svoje in tuje skrite kamrice. Podobno si Bevk ni zakrival oči, ko je vojna razgalila človeštvo in razkrila njegove sramote. Vest mu ni dala, da bi bil pred katero zamižal. Naravno usmiljenje z usodami rojakov je nehote usmerilo njegovo ustvarjanje k slabotnim, izkoriščanim in tlačenim. Ljubezen do resnice mu je izvabljala brezobzirne samoizpovedi, ki so šle n. pr. v Lj. Zvonu tako daleč, da jih je moralo uredništvo jemati v zaščito pred tistimi, ki bi bili radi videli v njih nekaj drugega.

Najglobljo resnico je Bevk občutil v ljubezni. Ta mu je prinašala največ izkušenj in doživljavaev. Več ko naravno je torej, da zavzema ljubezen v vseh svojih oblikah prvo mesto. Bevkove ženske so iz mesa in krvi, božanski, človeški in vražji stvori, ki pripravljajo sebi in moškemu najvišjo blaženost, vse obilne ali skromne mere vsakdanjih sreč in srečic in v posebnih prilikah tudi kaj resničnega pekla. Tako širokih ljubezenskih nihajev kakor v Bevkovih delih smo bili pred njim bolj malo vajeni.

Tretja sila, borba za kruh in obstanek, se uveljavlja včasih sama, še rajši pa v tesni povezanosti z ljubeznijo. Tudi ona sloni na resnici, na ustroju človeške narave in povzroča dramske vrhunce v vaškem in meščanskem okolju. Ostrejšje oblike zavzame rada na kmetih, ko se razrase v pohlep po zemlji in denarju in zvrtniči ljudi v krvave zločine.

Nagnjenost h grozi je Bevku prirojena in privzgojena. Njegova domačija je polna divjih sotesk in strmin, prepadov in prividov. Na ljudi in živali prežijo smrtne nevarnosti in jih silijo v grozotne borbe z naravnimi silami. Ded in babica in drugi domači so dečku razburjali domišljijo s povestmi o strahovih, prikaznih, vicanju in tolovajstvih. Razpredanje krvnih nagonov, maščevalnosti, pretefov, napadov in nasilnih strasti vodi rado v grozo. In končno so življenje in doba in naša zgodovina res polni grozot. V Bevku se je torej nujno razvil pisatelj, ki ga označuje nagnjenje do krvavih, okrutnih in grozovitih prizorov,

podrobno in dopadljivo risanje vsakovrstnih duševnih in telesnih grozot. Nekateri mu to zamerijo, pa bo malo izdalo, ker je ta črta utemeljena v Bevkovi naravi. Če ne sili v pretiravanje in neokusnosti, kakor некоč pri laži-romantikih, bi ji bilo težko kaj prirekati.

Oblikovno so Bevkovi spisi vzor naravno preprostega sloga. Ker je v njegovih knjigah največ zastopnikov širokih slojev, kmetijskih, delavskih in meščanskih, je umljivo, da prevladuje njih izražanje. Jezik se ne poganja v prisiljene, zapletene, izumetničene oblike. Stavke je preprost, beseda jasna. Podrobno risanje goriških gora in njih življenja je vtisnilo vaškim povestim jezikovni pečat tistih narečij. Premnogi goriški izrazi so dobili po Bevkovem prizadevanju domovinsko pravico v našem književnem jeziku in so ga obogatili s svojimi prvini. Bodoči zbiratelj tega ne bo smel prezreti.

Bevkova umetnost je v polnem razmahu. Vejavec čas še ne more vejati. Slovstveni sodniki so na delu in njih sodbe so raznovrstne. Včasih se vrine pisatelj sam v njih vrste in kak starejši spis tako predela, da nastane skoraj nova umetnina. Ali nekdanjega Bevka s tem obglavi in mu nazorno pokaže, kako bi bil moral pisati pred leti? Prepustimo to muko njemu; naj sam opravi s seboj. Vsekakor je treba videti v takih predelavah plemenito težnjo po večji popolnosti. Vsekakor ima vsaka njegova knjiga toliko samobitnega na sebi, da se jasno loči od vsake druge. Omalovaževati ni mogoče nobene. Brazda je dobro vidna in je globoko zarezana.

POSEDANJE IN HITRA RAST C. I. O.

(Poglavje iz knjige „Moja Amerika“)

LOUIS ADAMIČ — VITO KRAIGHER

Posedanje in ostajanje v tovarnah seveda nista bila čisto ameriški iznajdbi in orožji. Kolikor je meni znano, se je prva zasedba v Evropi zgodila v nekem premogovniku v moji rodni Kranjski julija 1934,⁷ kateri je sledila nekaj mesecev kasneje druga v nekem poljskem rudniku. V obeh zasedbah so delavci dosegli, kar so zahtevali.

Pri tem smo namenoma izpustili sporadične in anarhične »revolucionarne« zasedbe tovarn italijanskih delavcev med leti 1919. in 1922., ki so deloma služile za izgovor, da je Mussolini prevzel oblast. Toda pravijo, da so se prva kratka posedanja dogajala v akronskih tovarnah gumija že približno leto dni pred pravkar omenjenimi v Evropi in se tudi že tako imenovala. Vsa so končala s hitro zmago delavcev. Le nekaj se jih je podaljšalo v kratko zasedbo, ki pa je tudi uspela. Pred l. 1937. se je večina posedanj v Združenih državah odigrala v Akronu, čeprav jih je bilo mnogo tudi po ostalih industrijah; v Evropi pa so posedanja, zasedbe tovarn — ki so seveda začele s posedanjem — postale ena glavnih stvarnosti socialno-političnega življenja vsaj ene države, Francije.

Zadeva s posedanji je v Akronu februarja 1936. dosegla neke vrste višek s posedanjem in zasedbo dveh največjih tovarn gumija, iz česar se je razvila dolga in ostra stavka, ki je za tedne zaprla dva obrata. O teh dogodkih so na

⁷ Gladovna stavka v Trbovljah, pri kateri so rudarji stradali v rovih (op. prev.)

široko poročali evropski delavski listi, zlasti tisti, ki jih čitajo delavci gumija; in razumljivo je, da so ta poročila deloma navdihnili veliko zasedbo tovarne gumija Semperit 22. marca v Krakowu na Poljskem. Ta je vodila v krvavo stavko — 6 mrtvih in 20 ranjenih — in je postala na široko znana v Evropi, zlasti v Franciji. Spor v Akronu je te zime končal z neke vrste dogovorom med vodstvom in na novo organizirano Ameriško zvezo delavcev gumija, toda posedanja so se nadaljevala, ker so »udarniki« rekli, da posedanja šele utrjujejo sporazum. Spomladi — da sem točen, med 27. marcem in 13. junijem — je bilo samo v obratu Goodyear znanih 19 posedanj, koliko je bilo šele drugih, ki jih ni nihče zabeležil in ne ve nihče več zanje. Ta številna posedanja v ameriški industriji gumija so še nadalje zanimala evropski delavski tisk. In najbrž se ne smemo čuditi spričo dejstva, da so bili med prvimi delavci v Franciji, ki so podprli Ljudsko fronto s posedanji in zasedbami tovarn maja 1936, ravno možje iz francoskega obrata Goodrich Company v Columbes-u v Seinskem okraju in da je bila zasedba tovarne gumija Michelin eden najtrših orehov, ki ga je Blumova vlada morala v juniju streti.

Ne nameravam trditi, da sta bila posedanje in zasedba tovarn izključno iznajdbi delavcev industrije gumija v Akronu v začetku l. 1930., kar so potem pograbili evropski delavci; trdim samo, da so jih iznašli vzajemno, instinktivno ali elementarno industrijski delavci, ki so bolj ali manj imeli pred seboj ista vprašanja.

Omenil sem italijanske »revolucionarne« zasedbe tovarn pred Mussolinijevim nastopom. Toda podobne stvari so se dogajale še pred tem v različnih koncih sveta, vštveši Ameriko, le da takrat še za to ni bilo imena. Posedanja, kakor jih bomo sedaj imenovali, so se dogajala med gradnjo mosta v Brooklinu. V začetku 20. stoletja so francoski železničarji vsak dan po petnajst minut ustavljali vlake, dokler niso bile sprejete določene zahteve. Po naključju je to povzročilo, da se je Aristide Briand, ki ni znal preprečiti teh posedanj, moral osmešen umakniti s predsedništva vlade. Malo kasneje so argentinski železničarji iznašli metodo, ki je bila sorodna posedanjem. »Delali« so točno po predpisih, kar je onemogočalo promet na železnicah, kajti, kakor so mi povedali, nobena železnica nikjer na svetu ne more obratovati, če se vsi predpisi dobesedno izvajajo. Kakor mi je pravil Arthur Keep, izdajatelj Railroader Telegraph-a (Glasa železničarjev), ki mi je dal tudi večino ostalih informacij, katere sem uporabil v tem poglavju, so ameriški železničarji že dolgo »dovoljevali« posedanja, katerih najzadnje se je izvršilo marca 1920. Tega dne je eno minuto po polnoči Shore Line Road, železniška družba za promet med Toledom in Detroitom, objavila vest, da odpravlja osemurnik in druge pravice, priznane med vojno po zvezni kontroli, nakar so vsi strojevodje, kurjači, sprevodniki in drugi uslužbenci pri vlakih odrekli nadaljnje delo, pri tem pa ostali pri poslu, dokler ni bila vest preklicana. Na koncu l. 1900 je I. W. W. iznašla že omenjeno stavko »s prekrižanimi rokami«, ki je dejansko ustrezala sodobnemu posedanju; prav tako so uvedli protikapitalistično metodo, znano kot »stavka na delu«, ki sem jo opisal v »Dinamitu«. Leta 1906. je tri tisoč članov I. W. W. ustavilo 18 elektrarn družbe General Electric v raznih delih države, vendar so akcijo zelo malo opazili, ker je deželo prav takrat razburjal velik rudarski štrajk. Nekaj zelo sorodnega zasedbi se je zgodilo v tekstilnih tovarnah družbe Amoskeag v Manchesteru, država New Hampshire, med delavskimi spori leta 1922. Vendar ni mogoče zanikati, da so delavci v Akronu razvili in iznašli posedanje in ga uvedli v socialno gospodarsko mapo Združenih držav.

L. 1936. je v Akronu redko minil teden brez enega ali dveh posedanj. Krajevni časopisi so poročali le o večjih, o tistih, ki so se razvila ali so obetala, da se bodo razvila v zasedbe in zaporo tovarn. Tipičen primer se je zgodil 17. novembra 1936., ravno ko sem se mudil v Akronu, v ogromnem obratu št. 1 Goodyear. Zavaljo nezadovoljivega izida pogajanj z ravnateljstvom radi zvišanja delavskih mezd je posedlo 18 delavcev v nekem oddelku in ustavilo delo sedem tisoč mož za poldrugi dan. Po preteku tega je družba obljubila hitro ugoditev zahtevi po povišanju. Uradniki družb, s katerimi sem govoril, so na vse kriplje skušali zaustaviti posedanja. Zanje so krivili »hujskače« in delavsko strokovno gibanje sploh. Poskušali so ustrahovati simpatizerje organizacij. Ravnateljstvo družbe Goodyear je n. pr. v nekem oddelku postavilo dva neorganizirana delavca za nadzornika in jima naročilo, da zavrneta obroče, ki jih bodo izdelali znani člani organizacij. Ko so ju delavci nekaj časa obmetavali s steklenicami za mleko, so posedli in niso hoteli delati, dokler bi ne odpoklicali nadzornikov. Uradniki družbe so nahujskali nanje 40 tovarniških čuvajev s palicami, toda neki 75letni delavec gumija, član organizacije, jih je srečal na vhodu in jih nahrulil, naj se izgubijo. Šli so in nadzornika — nečlana sta bila zamenjana.

Posedanja v Akronu so imela tudi razne druge vzroke. V zgodnji jeseni leta 1936. so barabe, ki jih je najela neka tovarna gumija, preteple S. H. Dalrymple-a, predsednika Združenih delavcev industrije gumija. Nato so delavci v tovarnah v znamenje protesta posedli in prisilili družbo, da je za en dan ustavila obrat. Ko se je drugo noč delo spet začelo, je blizu tovarne, tako, da so delavci videli, vzplamtel križ K. K. K. (Kukluksklana). To je povzročilo, da so ponovno posedli ter odposlali hitro čete »pretepačev«, da so pogasili križ.

V avtomobilski industriji se je prvo znano posedanje, imenovano »hitra stavka«, zgodilo v tovarni Auto-Lite v Toledu, kmalu po krvavi stavki l. 1934. Pravijo, da je ideja prišla iz Akrona, kajti »udarniki« iz obeh mest so imeli tesne stike. Večino teh posedanj so hitro uredili delavcem v prid.

L. 1936. so bila posedanja pogosta tudi v Detroitu in okolici, večina med njimi v neorganiziranih obratih ali vsaj v neorganiziranih oddelkih delno organiziranih obratov. Večina med njimi je bila dobro izvedena, čeprav jih niso v naprej organizirali. Nekatera so se »kratko in malo dogodila«. Tudi če so bili delavci organizirani, so imela posedanja pečat spontanosti. Videti so bila kakor instinktiven odpor proti kakim posebno hudim pogojem, prevelikemu priganjanju, prenizkim mezdam in podobnemu. Po navadi so bila organizirana med delom ali med obedom in so izražala kristalizacijo nezadovoljstva, ki se je kopičilo tedne in mesece. Vredno je zabeležiti dejstvo, da se je največ posedanj v avtomobilskih industrijah dogodilo v oddelkih karoserij, kjer je bilo delo — pleskanje, poliranje, tapeciranje, težko dviganje itd. — bolj zoprno ali naporno kakor v drugih delavnicah, mezde pa nižje.

V prvih treh tednih novembra 1936 so posedanja skoro dnevno izbruhnili v različnih oddelkih družbe Briggs Manufacturing, kjer so bili delovni pogoji še posebno slabi in neurejeni. Dve ali tri skupine varilcev so v raznih prilikah posedle radi višjih mezd in hitro dosegle povišanje. Neke noči o polnoči je posedel uravnavajoči oddelek in zahteval deset centov povišice na uro. Nato so se priključili ostali oddelki in zahtevali povišanje, dokler ni bilo okoli 15 sto delavcev udeleženih. Dosegli so povišanje, obsegajoče od 5 do 30 centov na uro.

V deloma organiziranem obratu družbe Fisher Body v Atlanti, država Georgija, so člani organizacije povzročili posedanje, da bi prisilili ravnateljstvo, da se

sestane z njihovim odborom zaradi pogajanj o povišanju mezd. Niso hoteli delati, dokler ni ravnateljstvo sprejelo odbora.

Sredi oktobra 1936. je bil obrat Chrysler v Detroitu pozorišče zanimivega posedanja, ki so ga povzročili kovinarji proti priganjanju pri delu. Družba jih je pomirila s tem, da je izločila sedem »enot« na uro in pridala po dva moža k vsakemu izmed dveh tekočih trakov v oddelku. Kasno leta 1936. so se podobna posedanja dogajala tudi v obratih Packard, Dodge in General Motors.

Dovolj zabavna in značilna stvar se je primerila v obratu Hudson na traku okovov. Nekega dne je vodstvo povečalo proizvodnjo od 140 na 160 na uro, in sicer s tem, da je okove namestilo bližje drug drugega. Može so izračunali, da predstavlja povišek dvajsetih kosov eno sedmino navadne produkcije ter so med smehom sneli vsak sedmi okov, kar je takoj neposredno znižalo proizvodnjo na prejšnjo mero. Nadzornik okovnega traka je najprej divjal, ker si pa ni mogel pomagati, je nato stvar znižal na 140. To vrsto delnih posedanj — podobne stvari so se dogajale tudi v drugih obratih — so imenovali »suvanje«. Ko sem bil v Detroitu, sem slišal govoriti, da so se uspešna »suvanja« izvršila celo v Fordovih tovarnah.

Posedanja so bila najbolj učinkovita v industrijskih veleobratih s sistemom tekočega traku, udomačila pa so se tudi v drugih industrijah. Velika stavka mornarjev 1. 1936., ki sem jo omenil v zvezi s Harryjem Bridgesom, je začela — vsaj na vzhodni obali — s posedanjem na krovih ladij, kar se je razvilo v zasedbo in dalje v veliko stavko.

V Hollywoodu je skupina odličnih girlsov posedla, ker so ravnatelji odločili, da bodo najeli girlse družbe Santa Barbara in Pasadena ob »mezdah stavkokazov«. Podpirali so jih tako znani igralci, kakor so Jack Benny, George Burns in Gracie Allen, in ravnatelji so bili prisiljeni preklicati svojo pogodbo na ljubo legitimnim odličnicam.

1. decembra 1. 1936. se je odigralo posedanje v tovarni stekla družbe Libby-Owens-Ford v Ottawi, država Illinois. Nekaj dni prej je začela zasedba tovarn družbe Midland Steel Products v Detroitu, ki je oškodovala proizvodnjo v obratih Plymouth, Chrysler in Ford.

Meni je bilo jasno, da so posedanja in zasedbe tovarn nadvse važne kot izredno pripravno sredstvo, ki ga je delavstvo uporabilo za organiziranje. Obe organizaciji, Združeni delavci industrije gumija Amerike in Združeni delavci avtomobilske industrije Amerike, se imata brez dvoma zahvaliti tem pojavom, da sta 1. 1936. tako narasli. Dve ali tri leta prej so »udarniki« industrije gumija ustanovili mnoge zvezne organizacije s pomočjo posedanj, ki so bila, kakor sem že nakazal, bolj zgovoren argument za organizacijo in kolektivne akcije kakor kakršen koli govor najboljšega delavskega voditelja. Kakor sem že povedal, so zvezne organizacije pozneje večinoma uničili »organizatorji« A. F. I., ki so bili s to nalogo poslani v Akron, in tako je bilo septembra 1935, ko je nanovo ustanovljena Zveza združenih delavcev industrije gumija imela svoj ustanovni občni zbor, v Ameriki komaj okoli 3000 organiziranih delavcev industrije gumija; neorganiziranih, izven organizacije pa mogoče 100 tisoč. Stavke meseca februarja 1936. in pa seveda številna uspešna posedanja in zasedbe spomladi so do junija povečale število organiziranih delavcev na 30 tisoč. V novembru so mi v Akronu pripovedovali, da vsako resno posedanje poveča članstvo najmanj za 500 članov. Organizatorji so včlanjali ljudi, med tem ko so »sedeli«... in s takimi vpisi je Zveza delavcev gumija narasla do začetka 1938. na 75.000 članov.

Kasno jeseni l. 1936. so posedanja imela velik pomen pri organiziranju avtomobilskih delavcev. Tu navajam poročilo in razlago o »posedanju za organiziranje« 13. novembra v podjetju št. 1 družbe Fisher Body v Flintu, država Michigan, ki mi ga je dal eden organizatorjev.

V obratu ni bilo organizacije. Flint je središče General Motors družbe in je bil nekoč dobro organiziran, a je organizacija razpadla. To in pa dejstvo, da je mesto docela pod kontrolo G. M. in polno »ogleduhov«, je organiziranje skrajno otežkočalo. Organizacijo so vzdrževali izključno s sestanki na domovih, z osebnimi stiki in s stiki z zaupniki v obratu, vendar brez pravega uspeha.

13. je bilo odpuščenih pet mož, ki so skrivaj aktivno delali za organizacijo. Ko so prišli na delo, so našli svoje knjižice pri vratarju. Ti možje so delali v oddelku karoserij, kjer je bilo zaposlenih okoli 700 delavcev... Najaktivnejši organizirani član, ki ni bil med odpuščenimi, je to pričakoval. Vzbudil je zanimanje pri drugih delavcih s tem, da je postavil straže na strateških mestih vzdolž tekočega traku.

Nekdo je povprašal predelavca po petih odpuščenih delavcih. Prišlo je do prerekanja. Nato je predelavec prijel govornika za roko in mu rekel, da tudi lahko gre, če mu ni prav. Ko je zgoraj omenjeni vodja to videl, je zaustavil predelavca in mu rekel, da bodo šli vsi, če bo šel eden, ter dal znamenje svojim zaupnikom; v eni minuti je vse delo zastalo.

Odbor je šel k ravnateljstvu, zahteval povratek onih 5 mož, odklonil obljube, da bodo sprejeti prihodnji ponedeljek, in vztrajal na tem, da morajo biti sprejeti preden oni sami poprimejo spet za delo. Ravnateljstvo je imelo težkoče z namestitvijo vseh teh mož in ta odsek je »počival« štiri in pol ure, preden so bili vsi sprejeti.

Vodja posedanja, odličen strateg, je razgibal incident do skrajnosti in ga izrabil ne samo kot sredstvo za zaščito delavcev proti krivicam, ampak tudi kot organizacijsko orožje. V prisotnosti ravnatelja je izvedel volitve med delavci o tem, ali bodo ali ne bodo začeli z delom prej, preden se petorica vrne. Vsi so soglasno izjavili, da ne bodo prej začeli z delom. Ko je bila petorica nameščena, je vsakega med njimi pozval, da je stopil na klop in v prisotnosti vseh potrdil, da se ima zahvaliti organizaciji, da je zopet dobil posel.

To posedanje je močno odmevalo po Flintu. Te noči in drugega dne je pristopilo k organizaciji 500 mož. Od takrat so nato še narasli na 1500 članov.

V skoro istem času so organizirani delavci v obratu Bendix v South Bendu, država Indiana, začeli posedanje, da bi preprečili grozečo podjetniško delavsko organizacijo. To posedanje je vzbudilo zanimanje po vsej državi in je preprečilo izvedbo grožnje.

Iz razlogov, ki sem jih že navedel ali vključil v to poglavje, so bili mnogi delavci industrije gumija in avtomobilov člani »udarnikov« kakor tudi mnogi organizatorji na terenu in nekateri nameščenci v uradih Zvez delavcev industrije gumija in avtomobilov nadvse navdušeni za besedo posedanje. Tako so mi izjavili, ko sem jih povprašal. Zdelo se mi pa je, da najvišje vodstvo teh zvez in prav tako tudi odgovorni voditelji C. I. O. gledajo nezaupljivo na stvar. Nekateri niso vedeli, kaj naj mislijo o »tej prekleti stvari«, kakor jo je neki voditelj imenoval v Akronu. Nekateri so šli celo tako daleč, da so jo pobijali, nekateri pa so gledali nanjo kot na »nevaren posel«, posebno še, če so mislili na daljše razdobje, čeprav je sedaj pomagala ustanavljati organizacije. Hkrati jim je bila ljuba in so se je bali. Nekateri so se je bali mogoče zato, ker je odvzemala rednim delavskim predstavnikom mnoge njihove avtoritete, drugi zato, ker so bila posedanja

preveč spontana in na videz slučajna. Bila so preveč anarhična. Naravnost peklensko so se poigravala z idejo kolektivnosti, ki je visela v zraku.

John Brophy, vodja C. I. O., mi je brez dvoma z odobritvijo Johna Lewisa poslal v začetku decembra 1936. sledeče skrbno, politično stališče z dovoljenjem, da ga navedem kot njegovo mnenje v nekem članku, ki sem ga napisal o posedanju za list »Nation«:

Mi ne obsojamo posedanja samega po sebi. Mislimo, da se različni načini delavske aktivnosti lahko uporabljajo za pospeševanje delavskih organizacij in ustanovitve kolektivnega reševanja. Stavke s posedanjem so lahko pod temi pogoji zelo potrebno in koristno sredstvo. Ko organizacije šele nastajajo in se razvijajo, je lahko stavka s posedanjem v nekaterih vrstah industrije v resnici zelo koristna. Ko pa so delavci organizirani in delovni pogoji urejeni s kolektivnimi pogodbami, moramo stremeti za tem, da uporabljajo delavci za upravičene pritožbe sredstva, ki jih vsebuje mezdna pogodba. Samo v takih primerih ne odobravamo stavk s posedanjem, kadar delavci ne uporabijo vseh sredstev, ki so predvidena za pritožbe v pogodbah. Po mojem mnenju nastanejo stavke s posedanjem, če podjetnik noče popolnoma zadovoljiti zahtev, ki jih vsebuje kolektivna pogodba.

Zdi se mi, da voditelji C. I. O. in njihovih zveznih članov niso še z vseh strani jasno premislili važnosti in možnosti posedanja. Nekateri so se ga bali. Zato sicer niso ravno poskušali, da bi to gibanje razbili, pač pa, da bi mu le odbili ost. V Akronu je bil predstavnik C. I. O., ki je izjavljal, da bo »discipliniral« delavce, ki so nagnjeni k temu, da uporabljajo posedanje.

Meni se je vse to zdelo nekoliko prismojeno; kajti ko sem potoval po državi in opazoval razvoj posedanj, sem videl, da je to elementarna stvar, izraz upora scodobnega industrijskega delavstva proti obstoječemu gospodarskemu sistemu, ki stremi za tem, da spremeni delavca v še manj važen stroj, kakor je tisti, pri katerem dela. Orožje je bilo brez dvoma nevarno, čutil sem pa, da so ga delavci morali uporabiti. Vzrok ni bil le v tem, da so ga nekateri levičarsko navdahnjeni voditelji »udarnikov« odkrili kot sredstvo za organiziranje, glavno je bilo, da se je delavcem zdelo razburljivo.

Jeseni l. 1936. sem v Washingtonu, Pittsburgu, Akronu in Detroitu srečal nekatere pomembne voditelje C. I. O., čeprav so takrat bili še malo znani. Opazoval sem posedanja, ko so jih uporabljali kot del organizatorične tehnike. Septembra in oktobra sem opazil, da so akcije C. I. O. zelo zadržane na ljubo predsedniku Rooseveltu, ki je bil za delavce, da ne bi otežkočili njegove kampanje za ponovno izvolitev. Novembra je gibanje C. I. O. zopet naraslo. Slišal sem, da se število članov v kovinarski organizaciji ne poveča dnevno za več kakor dva tisoč članov samo zato, ker kovinarski odbor pod vodstvom Lewisovega prijatelja Phila Murraya nima dovolj organizatorjev in pisarniških moči, da bi jih hitreje vpisoval! Kovinarska stavka je bila skoraj sklenjena stvar. Precejšen del avtomobilskih delavcev je bil ves divji na »dejanje«, s čimer so mislili stavko. Videti je bilo, da je bila napetost v industriji gumija tolikšna, da bi tam lahko kaj počilo. Stavka mornarjev je trajala. Harry Bridge je prišel na vzhod. V zvezi z nemiri poljedelskih delavcev v Kaliforniji je prišlo do pretefov in ubojev. Organizacija kovinarjev je bila silno delavna. Načeloval ji je Heywood Broun. Gibali so se višje plačani delavci. Vsa država je bila na pragu silno važnih dogodkov. Zdelo se mi je, da bo v središču dogodkov skoro gotovo stavka s posedanjem. Čutil

sem, da bo vodstvo C. I. O. vsekakor moralo poseči po tem sredstvu v boju in po metodi...

Konec novembra se je radi tega položaja razvilo v meni nekaj, kar je bilo zelo sorodno nervozi. Skoraj o ničemer drugem nisem mogel misliti. Živel sem v New Yorku. Čez dan sem vsako uro dirjal ven kupovat zadnje izdaje različnih časopisov. Zvečer pa nisem mogel spati, čeprav sem bil strašno utrujen. Čakati sem moral, dokler ni ob 22.30 izšla izdaja Timesa in Herald Tribune za prihodnji dan, nakar sem ju bral do ene ali dveh zjutraj. Ta napeta zavest o položaju, zvezana z gotovostjo o bližnjih važnih dogodkih (posebno odkar sem mislil, da bom začel pisati to knjigo) je bila silna nadloga. V začetku decembra se mi je zdelo, da sem na robu živčnega zloma. Prisiljen sem bil oditi »proč od vsega tega...« in vkrcal sem se za Guatemalo na S. S. Musa, katere lastnik je bil moj prijatelj kapitan Žorž H. Grant, ki piše med dolžnostnimi potovanji knjigo o svojih dogodiščinah. Pod Žorževim ljubeznivim nadzorstvom sem dva dni trdno spal, nato pa legel na sonce. —

Del januarja 1937. sem prebil v starodavnem propadlem mestu Antigui, ki sem ga podrobneje opisal v knjigi »Hiša v Antigui«. Zgodba je bila zame neke vrste potovanje v stare čase. Vsakdo, ki se s tem bavi, kar mora postati nekoliko filozofsko navdahnjen. Zato me je prevzelo. Kadar je nanesa prilika, sem poslušal radijska poročila iz Združenih držav; tam je bilo tedaj mnogo razburjenja. Začela se je stavka v avtomobilski industriji. Posedanje! Ali bodo kovinarji sledili? Gumi? Zdelo se mi je, da je tudi Detroit ves iz sebe. Vsa država je bila v krčih. Sunek C. I. O. je bil zares velikopotezen. Stavka mornarjev se je nadaljevala. John Lewis je postajal najvplivnejša oseba v deželi. Industrijalci so reagirali s fašističnimi poskusi. Vendar nisem bil razburjen, brez dvoma deloma zavoljo vpliva stare Antigue, ki je silno pomirljivo mesto. Dogodki v Detroitu so bili vsekakor važni, o tem ni dvoma. Posedanje je postalo to, kar sem pričakoval. C. I. O. je očitno nadalje skokoma rasla čez vse zapreke — prehitro. Vse to je bilo važno. Vendar pa ni bilo vsemogoče ne dokončno odločilno za Ameriko ali za tisto razdobje ameriškega življenja. Vse to bi našlo končno svoje mesto v zgodovini ali sliki države v celoti. Moja geografska oddaljenost od Združenih držav, dejstvo, da nisem videl senzacionalnih naslovov — najvažnejše od vsega, — moje ukvarjanje s starimi časi po Antigui, vse to mi je pomagalo, da sem imel in obdržal pravi pogled na te dogodke v Ameriki in na Ameriko kot celoto. Od časa do časa je koristno, če gledaš stvari, posebno še važne stvari, bolj od daleč.

Ko sem se pozno februarja vrnil iz Guatemale, je v Ameriki še vedno vrelo. Naslovi v časopisih so tulili vame. Vršilo se je na stotine stavk s posedanjem. V treh mesecih je C. I. O. pridobila preko 1 milijon novih članov. Delo je bilo na pohodu! Tako sijajne politične osebnosti, kakor je bil guverner Murphy v državi Michigan, so bile na tem, da se onemogočijo. Predsednik Roosevelt pa je iznesel pred deželo svoj senzacionalni predlog za drastično reformo Najvišjega sodišča. Intelktualni svet New Yorka je bil čisto vzburkan. Srečal sem ljudi, ki so videli fašizem, kako ždi za dogodki, ki so se odigrali. Delavstvo je šlo pre-daleč in prehitro ter je uporabljalo napačne in prenevarne metode in orožja. Posedanje je bilo nevarno. Ali ga niso upravljali komunisti? Zasedanje tovarn! Prav to je v Italiji pomagalo fašizmu na oblast. Kljub vsemu pa me to na neki način ni več tako strašno vznemirjalo. Bolj ali manj mi je uspelo, da sem obdržal pogled na stvari takšen, kakršnega sem si pridobil v Antigui.

Ob koncu spomladi je »epidemija posedanja« pokazala dva rezultata. Prvi je bil zelo določen: C. I. O. je pridobila preko 3 milijone članov. Ta uspeh plus

ostali činitelji v splošnem gospodarsko-političnem položaju so privedli Kovinarsko korporacijo Združenih držav do tega, da se je priključila C. I. O., ki je nato hitro organizirala večino jeklarjev in preskrbela pogodbe z več sto neodvisnimi jeklarskimi družbami.

Toda še važnejši se mi je zdel drugi, ne tako otipljivi rezultat »epidemije posedanja«. Iz njega se je rodila ideja, da mogoče delo prav tako pripada delavcem, kakor stroji, pri katerih delajo, pripadajo podjetnikom.

Težko je točno ugotoviti, kje se je ravno ta ideja prvič pojavila. Obstaja možnost, da je prišla ljudem v zavest na več krajih istočasno ali vsaj v kratkih presledkih. Na vsak način je bila konec pomladi 1937. ideja nenadoma v zraku. Stotisoči ali mogoče milijoni ameriških delavcev so imeli občutek, da imajo pravico do svojega posla. Podjetniki so seveda protestirali proti posedanjem. Pozivali so oblasti, da ukrenejo kaj proti. Oblasti pa niso v resnici ukrenile ničesar: prvič, ker niso moge ničesar storiti; drugič pa se jih ni stvar tako zelo dojmila, da bi kaj ukrenile. Tajnica za delo Perkinsova je večkrat poudarila, morda celo s prezidentovo odobritvijo, da pri posedanju ni govora o nezakonitosti. Poslaniška zbornica je odklonila, da bi raziskovala položaj, dočim je dekan neke visoke pravne šole — Leon Green z Northwesterna — napisal članek v listu *The New Republic*, v katerem posedanje zagovarja.

Konec l. 1937. je tri sto tisoč organiziranih delavcev avtomobilske industrije uradno na zborovanju proglasilo, da je posedanje končno veljavno del njihove priznane taktike. Neuradno je bilo to res še za precejšno število drugih zvez C. I. O.

Vso zadnjo polovico l. 1937. sem čutil, da je tista ideja, ki se je rodila iz posedanja, namreč, da imajo delavci pravico do svojega dela podobno lastninski pravici podjetnikov, eden najvažnejših dodatkov k razvoju ameriškega mišljenja. Ko to pišem v začetku l. 1938., o stvari ni mogoče več povedati. Vendar pa sem si še vedno dovolj gotov, da je posedanju — z mislimi in čustvi, ki jih je vzbudilo — določena velika vloga v bodočnosti Amerike.

MARX IN ENGELS O REALIZMU V UMETNOSTI

B. W. — D. J A V E R

Marx in Engels sta v svojih izjavah o slovstvu, gledališču in slikarstvu označila z neverjetno jasnostjo pravo bistvo umetnosti. V nasprotju s Heglom, ki je bil mnenja, da je »duh« že prešel »estetsko stopnjo« svojega razvoja in da je zaradi tega prava in resnična umetnost nemogoča, pa je Marx vedel, da bosta človeška kultura in umetnost doživele neverjeten polet po zlomu kapitalizma in po zgraditvi nove družbe.

Marx in Engels sta zahtevala od umetnika obsežno, realistično in življenju verno prikazovanje stvarnosti in podčrtala sta pomen velikih realistov preteklosti. Verno podajanje življenja je bila zanj najvažnejša estetska lastnost umetnosti.

Osnove Marxove in Engelsove misli o realistični umetnosti najdemo v najbolj splošni in najbolj strnjeni obliki v pismih Lassalu, Minni Kautsky in miss Harknessovi. Te dragocene izjave so še danes pomembne in aktualne. Genialne misli o realizmu v umetnosti, ki so napisane v teh pismih kar najbolj precizno in prepričevalno, te misli morajo služiti za kompas vsakemu umetniku, ki hoče ustvarjati življenjsko resnična dela.

Marx in Engels sta poudarila, da se realistični umetnik ne sme omejit na suženjsko prikazovanje podrobnosti. Umetnik potrebuje tudi ustvarjalne smelosti, življenju verna reprodukcija tipičnih značajev in tipičnih odnosov. Če ustvari umetnik tipičen značaj in če odnosi, v katerih se ta značaj giblje, nimajo prav istih tipičnih lastnosti, tedaj izgubi delo na svoji umetniški realnosti in ne more biti popolno. Značaj, ki se ne giblje v tipičnih odnosih, ne more biti tip v širokem pomenu besede.

V nekem pismu Lassalu o njegovi tragediji »Franz von Sickingen« obravnava Engels osnovno vprašanje o tragičnem sporu v zgodovinskem delu. Piše mu:

»Nikakor Vam nočem oporekati pravice, da prikažete Sickinga in Huttna, kakor da sta nameravala emancipirati kmete. S tem pa ste že imeli tragično protislovje, ker sta bila oba postavljena na eni strani med plemstvo, ki emancipacije kmeta odločno ni hotelo, in na drugi strani med kmete. Tu je po mojem tragični spor med zgodovinsko nujnim postulatoma in med praktično nemogočim uresničenjem.« S tem pa, da se Sicking bojuje namesto s cesarjem in državo samo z enim knezom je Sicking zdrknil v brezbriznost in v strahopetnost plemstva; s tem je Lassalle po Engelsovem mnenju reduciral tragični konflikt na najmanjše dimenzije. Engels opozarja na sledeče:

»Po mojem mnenju o drami, da mimo idealnega ne smemo pozabiti na realistično, ne mimo Schillerja Shakespearja, bi bila dana s pritegnitvijo takratnega tako čudovito pisanega plebejskega družbenega ozračja še popolnoma drugačna snov za poživitev drame, dano bi bilo dragoceno ozadje za nacionalno plemsko gibanje, ki se odigrava spredaj na odru in bi bilo šele tako pravilno osvetljeno. Kako čudovito značilne karakterne slike daje ta čas razpadanja fevdalnih vezi s svojimi beraškimi kralji, lačnimi vojaškimi najemniki in pustolovci vseh vrst — falstafsko ozadje, ki bi moralo v taki historični drami še bolj učinkovati kakor pa pri Shakespearju.«

Ker je Lassalle zanemaril kmečko gibanje, je napačno prikazal tudi plemsko nacionalno gibanje in je tako izgubil spred oči resnično tragično prvine v Sickingovi usodi.

Ta Engelsova misel, ki je velikega pomena za ves razvoj umetnosti, jasno potrjuje tezo, da morajo v realistični umetnini imeti tipičen značaj tudi okoliščine in ne samo junak.

Marx označuje v nekem pismu Lassallu kot glavno napako njegovega dela to, da je spremenil osebnosti v zvočnike duha njihovega časa. Marx piše: »Moral bi bil bolj shakespeareizirati. Najpomembnejša tvoja napaka pa je schillerjanstvo, spreminjanje osebnosti v navadne zvočnike, skoz katere govori duh časa.« To zoperstavljanje Shakespearja Schillerju ni slučajno. V delih kasnejše Schillerjeve dobe nastopa junak njegovega dela kot trobentač abstraktne ideje, kot človek, ki rešuje življenjska vprašanja v patetičnih govorih in ki ne ve, da so pogojena v zgodovinski zakonitosti in v življenju samem. O takih napakah piše Engels v nekem pismu Minni Kautsky: »Vedno je slabo, če pesnik s svojimi junaki ljubkuje, zdi se mi, da ste tudi vi storili deloma to napako. Elza je še nekoliko individualizirana, čeprav je že idealizirana, Arnoldova oseba pa že bolj trpi na tej napaki.«

Za Marxa in Engelsa je bila dovršenost individualizacije junaka glavna odlika realistične umetnine. Globoka, resnična, shakespearevska karakteristika človeka je v realističnem delu prvi predpogoj za ustvarjanje osebnosti, ki te zagrabi. Engels piše Lassallu: »S polno pravico nastopate proti zdaj vladajoči slabi individualizaciji, ki se izživlja na samih majhnih »kunštvovanjih« in ki je bistve-

na lastnost v pesku se izgubljajoče epigonske literature.« Vendar Engels poudarja: »Zdi pa se mi, da osebe ni mogoče označiti samo s tem, kaj, ampak tudi kako dela, zaradi tega mislim, da bi ne bilo idejni vsebini drame prav nič škodovalo, če bi bili posamezni značaji prikazani bolj drug od drugega ločeni in bolj drug drugemu nasprotni.« Marx in Engels sta bila proti tistemu lažnemu realizmu, ki označuje osebe tako, da se drži izjav junakov o samih sebi, ne pa njihovega dejanja in nehanja in ki opazuje v prvi vrsti človekove nazore ne pa njegova dela.

V neločljivi zvezi z realizmom postavlja Engels vprašanje tendence v literaturi. Ob različnih primerih iz literature (Aeschylus, Aristophanes, Dante, Cervantes, ruski in norveški pisatelji) je Engels povedal izredno važne misli: »... tendenca mora izvirati iz same situacije in dogajanja, ne da bi bilo treba pri tem nanjo posebej opozarjati in pesniku ni treba, da prinaša bralcu bodočo zgodovinsko rešitev konfliktov, ki jih prikazuje. Socialistični tendenčni roman, piše Engels, izpolni svojo nalogo, če umetnik »z zvestim prikazovanjem resničnih odnosov ruši o teh odnosih vladajoče iluzije in če razbija optimizem meščanskega sveta.«

Engels govori tudi o realizmu, ki se pojavlja celo neglede na pisateljevo prepričanje.

Eden največjih realističnih umetnikov, Balzac, je bil po svojem političnem prepričanju legitimist, vse njegove simpatije so veljale razredu, ki je bil obsojen na propad. Toda kljub temu ni bila njegova satira nikdar ostrejša kakor takrat, ko je govoril o tem razredu. Republikanski junaki, o katerih govori s tako neprikrito simpatijo, so bili njegovi politični nasprotniki. Balzac »je bil prisiljen pisati proti svojim razrednim simpatijam in političnim predsodkom, videl je neizbežnost propada njemu ljubih plemičev in jih je prikazoval kot ljudi, ki ne zaslužijo boljše usode; videl je ljudi bodočnosti tam, kjer jih je bilo v tistem času moči videti.« In to je imel Engels za »največji triumf realizma.«

Marx in Engels sta poudarila veliko pomembnost umetnosti v zvezi s spoznavanjem. Tako je pisal Engels, da se je v Balzacovih delih »celo o gospodarstvih podrobnostih (n. pr. o novi, porevolucijski razdelitvi realne in osebne lastnine) več naučil, kakor pa od vseh poklicnih zgodovinarjev, gospodarstvenikov in statistikov tistega časa.« Tudi Marx je govoril o angleških realističnih 19. stoletja, ki so odkrili svetu več politične in socialne stvarnosti kakor pa vsi politiki, publicisti in moralisti.

PETER ILJIČ ČAJKOVSKI

(Ob stoletnici rojstva.)

ERNST HELD — D. JAVER

Bolj kakor kdaj zvene v teh tednih v Sovjetski deželi kompozicije Čajkovskega. Sovjetskim ljudem so njegove skladbe zaradi neizumetničenega preprostega muzikalnega jezika blizu. Toda to še ne bi zadostovalo, da bi jih tako vzljubile delovne množice. V muziki Čajkovskega sta utelešeni človekova veličina in notranje bogastvo. Iz nje govori vera v ljudi, ljubezen do življenja, vera v bodočnost. Ta muzika spomni človeka na njegova najboljša čustva. Njen veliki etos in njen humanizem jo približujeta človeku socialistične dobe.

Prej so mnogo govorili o »elegičnem« in o pesimističnem Čajkovskem. S tem so ga pristransko in napačno presojali. Delo Čajkovskega ni brez protislovij; ta pa niso zasidrana samo v osebnosti Čajkovskega, temveč so bila značilna za psihologijo nekaterih slojev predrevolucijske ruske inteligence. Poleg tragike in pesimizma je za mnoga dela Čajkovskega značilen tudi zdrav optimizem in upanje na lepši jutrišnji dan.

Čajkovski je komponiral svoja dela v skoraj popolni samoti. Osamljenost Čajkovskega so često razlagali kot njegov strah pred ljudmi. Toda njegova osamljenost je bila osamljenost širokega kroga tedanje meščanske in malomeščanske inteligence, ki se v Rusiji zadnje polovice preteklega stoletja ni mogla srečno počutiti. Čajkovski ni mogel prenašati zlaganosti meščanske družbe. Sam si ni bil vedno svest vzrokov svoje samote: »Če sem s tujci sam, ne morem biti nikdar takšen, kakršen sem, ker je moja narava neuravnovešena in izredno neenotna. Kakor hitro nisem samo sam, temveč med tujimi in novimi ljudmi, tedaj nastopam — zame skoraj neopazno — v vlogi ljubeznivega, nežnega in skromnega človeka, ki je, kakor se zdi, izredno vesel nad novim znanstvom in ki nagonsko stremi k temu, da bi na vsak način očaral. Večinoma to tudi uspe, ampak samo z največjim trudom, ki je zvezan z gnusom nad lastno neodkritosrčnostjo. Hotel bi reči: Naj vas vrag odnese, pa govorim ljubeznivosti. Često me tako zanese, da se v vlogo vživim in da sam težko razločim, kdaj govori resnični in kdaj zlagani jaz.«

Čajkovski je ljubil življenje, videl pa je popolnoma natanko njegove senčne strani. Sivi ruski stvarnosti caristične dobe je hotel ubežati s svojimi številnimi potovanji v inozemstvo. A vendar je strastno ljubil rusko naravo in ruskega človeka. Samo neizrečeno je trpel nad praznoto in votlostjo življenja, v kakršnem je živela takrat družba v ruskih glavnih mestih. »Kakšna sreča, biti umetnik. V mračni dobi, ki jo preživljamo, more edino umetnost odvrniti pozornost od težke resničnosti. Glazba me zavaruje pred vsemi mučnimi vprašanji, ki nas teže. To je morebiti egoistično, toda vsak služi javnemu blagru na svoj način in umetnost je po mojem mnenju nujna potreba človeštva. Samo v muziki znam služiti bližnjikovemu blagru.«

Tudi njegova številna potovanja v inozemstvo mu niso pomogla razjasniti glavna svetovno nazorska vprašanja. Čajkovski ni verjel v liberalne utvare. Navzgor stremečega delavskega gibanja ni mogel opaziti. Na žgoče vprašanje o smislu življenja je zaman iskal odgovora. Dolgo časa je videl v vsem le nespremenljivo usodo, fatum.

Tema o usodnosti je osnova mnogih del Čajkovskega. Toda tudi takrat, kadar daje Čajkovski izraza svojemu razočaranju nad resničnostjo, stori to kot realist, ki gleda stvarnosti v oči in ki zapisuje svoje vtise iz življenja. V nekem pismu piše o vsebini zadnjega stavka svoje četrte simfonije: »Če v samem sebi ne najdeš nobenega veselja več, tedaj se ozri okoli sebe, pojdi med ljudstvo. Glej, kako zna biti veselo, glej, kako se popolnoma prepusti svojemu veselju. Podoba ljudskega praznika. Komaj si samega sebe pozabil, komaj si imel čas, zagledati se v veselje drugih ljudi, pa ti že neutrudljivi fatum javi svojo bližino. Ostali ljudje pa se malo menijo zate. Sploh te ne pogledajo in sploh ne opazijo, da si osamljen in žalosten. Oh, kako se veselé, kako so srečni! In ti trdiš, da je na svetu vse mračno in žalostno? Vendar je še veselje, preprosto, samorastlo veselje. Veseli se nad veseljem drugih in — mogel boš še živeti.«

Tema o usodnosti pa nikakor ni edina in gospodujoča tema v stvaritvah Čajkovskega. Njegovo stremljenje po veselem in srečnem življenju se vedno znova

jasno odraža v njegovih skladbah. Poleg del, ki so izraz njegovega nezadovoljstva nad življenjem, posveča skladbe tudi ljubezni do življenja, piše optimistično, veselo, jasno, duha in humorja polno muziko.

V vseh delih Čajkovskega živi velika komponistova osebnost. Vsaka nota, ki jo napiše, je občutena in doživeta. Njegova muzika vedno izraža velike misli, ki jih izpelje v dovršeni obliki, z virtuoznim obvladanjem tehnike. Nikdar pa ga ni oblast nad obliko zapeljala, da bi uganjal umetnost zaradi umetnosti. Zaničeval je prazno igro z akordi, tempom in modulacijami.

Vse njegovo življenje je bilo umetniško delo. To je »prav za prav edini interes, ki me veže na življenje.« Da bi bil miren in srečen, je moral ustvarjati. Nekaj dni brez dela med dvema delovnjima, že je bil nemiren in nesrečen. Vse, kar ga je motilo pri tem, da bi se popolnoma potopil v svoje delo, ga je kar najbolj razdražilo. V urah, ki so bile posvečene delu, je bil vsak obiskovalec zanj osebni sovražnik, pa čeprav mu je bil sicer najbližji in najbolj simpatičen. Dnevi, ko delo ni napredovalo, so bili zanj izgubljeni dnevi in čas med koncem enega in začetkom drugega dela je skrajšal na minimum.

S svojimi stvaritvami je bil redko zadovoljen. Še kot poznan in mnogo igran skladatelj je pisal v nekem pismu: »Mnogo, mnogo mi je še ostalo, kar moram izvršiti. Brez vse neprave skromnosti Vam pravim, da se mi zdi vse, kar sem napisal, nepopolno in šibko v primeri s tem, kar morem in moram ustvariti. In ustvaril bom.«

Čeprav je bila muzika Čajkovskega polna ljudskega duha, vendar ga od začetka niso razumeli. Celotno ljudje, ki so mu bili blizu, niso njegovega dela doumeli v vsej njegovi vsestranosti. Mnoge danes slavne kompozicije Čajkovskega so za njegovega življenja sprejeli hladno ali deloma celo odločno zavrnil. Popularnost Čajkovskega je v mnogih deželah zrasla samo iz uspeha nekaterih njegovih del. Šele v Sovjetski Zvezi so postale vse njegove stvaritve dostopne ljudem in postale splošna last množic. Od vseh skladateljev preteklosti je Čajkovski v Sovjetski Zvezi najbolj priljubljen. Njegova dela so na repertoarju vsake opere, vsakega orkestra, vsakega zbora in vsakega solista. Igrajo in pojejo ga poklicni in ljudski umetniki. Ob njegovih delih so se šolali najboljši sovjetski komponisti.

Kako razsežno je bilo ustvarjanje Čajkovskega, se bomo zavedli šele, ko bo poleg mnogih poznanih del zazvenela še množica nepoznanih. »Evgenij Onjegin« in »Pikova dama«, »Mazepa« in »Jolanta«, baleta »Hrestač« in »Labodje jezero«, njegove simfonije, njegove pesmi in njegovo komorno glazbo, njegove uverture, suite in njegovo klavirsko glazbo vedno znova igrajo v Sovjetski Zvezi in so med sovjetskim ljudstvom priljubljene.

Smisel življenja Čajkovskega se je izpolnil. Sanje njegovega življenja so postale stvarnost. »Slava! Kakšna protislovna čustva mi zbuja!« je pisal Čajkovski leta 1880. v nekem pismu in nadaljeval: »Na eni strani si jo želim in stremim za njo, na drugi strani pa jo sovražim. Če je ves smisel mojega življenja v mojem ustvarjanju, tedaj si jo moram želei. Če smatram zmeraj za nujno, da se izpovem v zvokih, tedaj naravno hočem, da me tudi poslušajo. Čim večji in čim častivrednejši bo krog mojih poslušalcev, tem bolje. Iz vsega srca si želim, da bi se moja glazba razzvenela in da bi se povečalo število onih, ki jo ljubijo in ki najdejo v njej tolažbo in oporo. V tem smislu ljubim slavo, da, taka slava je cilj vseh resnih strani moje delavnosti.«

Slava Čajkovskega je v Sovjetski Zvezi živa.

MED KNJIGAMI IN DOGODKI

PREŽIHOV VORANC: SAMORASTNIKI. Naša založba. — Pisatelj, čigar nastop je svoj čas pomenil tolikšno senzacijo in s katerim je slednjič tudi slovenska Koroška odrajtala naši sodobni književnosti svojo dačo, še dandanašnji ni dosegel popolnega priznanja. Zakaj nekateri brumni stražarji slovenskega duhovnega občestva so se na vse kriplje trudili dokazati, da je Prežihov vse prej kakor pa resničen umetnik. Ali navzlic temu prizadevanju, čigar pobude niso bile nič manj klavrne z moralne kakor z intelektualne plati, je danes za slednjega literarno količkaj pismenega, pa poštenega človeka na Slovenskem menda že povsem dognana stvar, da je naše pripovedništvo pridobilo s Prežihovim pisatelja tako izvirne vrste in take cene, da je že njegov doslejšnji prispevek sodobni slovenski literaturi nepogrešljiv. Te resnice ne more omajati niti ugotovitev, da je pri nas zadnje čase nekam okrnel čut za tisti subtilni razloček med upravičeno, na dejstva oslonjeno, konstruktivno hvalo pa med votlim, nekritičnim hvalisanjem, kakršno je za pisatelja samega docela nekoristno in jalovo, glede vpliva na občinstvo pa kar destruktivno početje; zakaj noben umetnik, pa naj je še tako izjemen talent, ne more biti meni nič tebi nič nezmotljiv in zato nedotakljiv kakor indijanski tabu. A čeprav veljajo torej tudi za Prežihova natanko ista merila, s kakršnimi se loteva kritika slehernega pisatelja, je vendarle nedvomno, da mu bo nekoč literarni znanstvenik odmeril pomembno mesto v razvoju tistega ljudskega, »socialnega« realizma, ki se čedalje bolj uveljavlja v sodobnem slovenskem slovstvu, kakor bo ocenil omenjene napade nanj kot eno izmed terorističnih dejanj, ki se v zgodovini naše kulture ponavljajo metodično in stanovitno že desetletja in desetletja.

Pričujoča knjiga obsega osem črtic in novel — uvod ji je napisal Josip Vidmar —, torej skoraj vse, kar je pisatelj do njenega izida objavil v »Sodobnosti«, medtem ko je črtica »Vodnjak« že starejša ter je novela »Ljubezen na Odoru« topot prvič natisnjena. Pisateljeva podoba, znana že izza njegovega sodelovanja pri omenjeni reviji in po romanu »Požganica«, se s to knjigo ni spremenila; pač se je ž njo razodel obraz Prežihova — novelista, a hkrati zbuja jo ta njegova krajša dela tudi misel, da je njegovo pravo področje menda vendarle roman, ki se po vsem videzu najbolj prilega njegovi pisateljski naravi in njegovemu načinu oblikovanja in v katerem bi se zato utegnil najuspešneje izživeti. Kajti kolikor niso ti sestavki le drobne študije, po večini karakterne (»Pot na klop«, »Odpustki«), v nekem smislu pogosto že uhajajo čez okvir novele, ki je videti za široki, nekam siloviti prijem tega pisatelja skorajda malce pretesen. Med novele v pravem pomenu besede je prav za prav mogoče šteti zgolj »Jirsa in Bavha«, »Prvi spopad« in manj pomembni »Vodnjak«, med katerimi se druga še najbolj ujema z vzorcem novele, kakor jo opredeljuje poetika. Najtehtnejša spisa te knjige, »Boj na požiravniku« in »Samorastniki«, pa sta značilna prav po tem, da sta za dimenzije pristne novele zasnovana že nekoliko preveč velikopotezno in premogočno. Tako glede obsežnosti gradiva, ki ga je pisatelj v njih nagrmadil, kakor glede časovne raztegnjenosti zgodbe, ki zajema vsaj s svojo predzgodovino (»Boj na požiravniku«) ali pa kar dejanski (»Samorastniki«) nekaj rodov in vso njihovo usodo, učinkujeta ti dve deli prav za prav že kot osnutka za roman. Pisatelj ne opisuje zgolj enega samega, izoliranega dogodka, temveč ga veže z davno preteklostjo in pozno bodočnostjo, tako da zaživi v povesti ene same družine, hiše, domačije malone vsa koroška dežela s svojim ljudstvom in svojo socialno zgodovino. Kajkrat se zdi človeku skoraj škoda, da je Prežihov tako

zapeljivo gradivo obdelal samo v noveli, katere zgoščenost se zato tako glede dinamike dejanja kakor glede njene problematike bliža že nabitosti, kakršno ta pripovedniška zvrst komajda še prenese. To velja zlasti za »Samorastnike«: kakšen zajeten roman bi utegnil nastati iz te zgodbe, ki je v primeri z njo videti reven sam Reymont! To bi mogel biti roman celih pokolenj, roman o propadu starodavnega doma Karničnikov in o »kmečki kugi«, ki je »v drugi polovici preteklega stoletja uničila po Karavankah na stotine kmečkih posestev«, roman o prehajanju slovenske zemlje v tuje roke in o narodnostni smrti nešteti Karničnikov, pa tudi o žilavi, neugonobljivi rasti tisočerih »samorastnikov«, neugnane »hudabivške žvoti«, ki se je razkropila po vsej koroški zemlji, ki nenehno spreminja njen socialni obraz ter je, čeprav nima svojega nič, njen »edini pravi lastnik«. Obe omenjeni noveli in posebe še poslednja izpričujeta pogled in oblikovalno lakoto rojenega romanopisca ter bi jih bilo mogoče vrednotiti celó kot nekakšni študiji za roman; skorajda ne more biti dvoma, da bo našel Prežihov ravno v romanu svojim najintimnejšim ustvarjalnim nagonom najprikladnejšo obliko — za kar navsezadnje priča kljub nekaterim svojim pomanjkljivostim tudi njegova »Požganica«.

Celotno pisanje Prežihova je izraz izredno polnokrvne, nezapletene in sila jasne osebnosti, kakršne so v našem slovstvu dokaj naredko sejane in ki ji realizem ni programska zadeva, marveč njena najnujnejša notranja potreba. Zategadelj je tudi ta literatura tako zdrava in klena, da je take zlepa ni bilo pri nas, zdrava do take mere, da bi bila že kar preveč preprosta in enosmerna, če bi pisatelj ne premogel neke posebne sposobnosti, ki jo je malce težko opredeliti in ki jo je Vidmar v uvodu označil za monumentalnost; tej Vorančevi lastnosti gre hvala, da se pod njegovim peresom tudi kakšna ne preveč izredna zgodba mahoma razrase do neke neznanske pomembnosti, najsi se pisatelj niti ne trudi kaj prida, da bi vplival na bralca z vsem raffinementom, ki ga nudijo umetniški izrazni pripomočki ter je njegova pripoved v bistvu čisto preprosta in tuja slednji iskanosti. Ta življenjski eliksir, po čigar zaslugi diha iz teh novel toliko svežega, sugestivnega življenja, ne bo bržčas nič drugega ko silovita vitalnost, neka docela prvobitna življenjska sla, ki mora biti poglavitna oznaka pisateljeve narave; saj je tudi prvi, najodločilnejši vtis njegove literature neka silna, osvajajoča elementarnost, in edinole človek takega notranjega ustroja se more s tolikšno strastjo in tako do konca predati lastnemu doživetju ter ga tako zvrhano napolniti z nekim splošno človeškim, velikim pomenom. Če je mogoče razdeliti pisatelje v take, ki si podrede človeka posredno, namreč z izbranim, skrbno negovanim bleskom in lepoto svoje besede, in v take, ki ga osvoje neposredno, zgolj s sugestijo svoje osebnosti same po sebi, se pravi, v take, ki človeka omamijo, in v take, ki si pridobe njegovo srce, potem je treba uvrstiti Prežihova nedvomno med pisatelje drugega tipa. Prežihov spada poleg tega med ljudi, ki življenja in sveta ne zaznavajo razdrobljenega na tisoč sestavnih delov in pojavov, nad katerimi se muči in se drobi njihov analitični razum, marveč ga doživljajo naenkrat in v vsej njegovi celotnosti, kot eno samo ogromno sintezo, to je, v vsej njegovi veličastnosti; tako je tudi razumljivo, da je njegovo čustvo vselej tako enovito in skladno, kar tudi pomeni: nerazdeljeno, mogočno — in zato je naposled takšno tudi njegovo ustvarjanje, so njegove podobe in predstave tako harmonične, v sebi zaključene in prvobitne. Po vsem tem je dalje več ko umevno, da pisatelj take vrste ne more oblikovati drugače kakor na veliko, pa tudi eruptivno, v dramatičnih sunkih, da piše brez oddiha, strastno in hlastno, včasih skorajda vihravo ter se ne more izgubljati v podrobnostih, marveč ustvarja

s silnimi, naglimi udarci; zato je njegova pripoved ena sama zgoščena, burna akcija, v kateri ni prostora za tenkočutno dušeslovje, ki z laboratorijsko tehtnico meri na miligrame najtišje duševne drhtljaje.

Ali ob vsej hvali, ki je je bil Prežihov deležen in ki mu kajpak po vsej pravici pripada, je treba tudi poudariti nekatere slabosti njegovega pisanja. Ta literatura, ki nenehno vzbuja vtis neke krepke, nadvse zdrave močatosti, nesentimentalna in pristna do tragike in tako docela nenalepotičena in neizumetničena, kakor je to umetnosti sploh dano biti, je namreč v svojem izrednem smislu za življenjsko polnoto nekaterikrat vendarle izgrešila pravo mero. Podoba je, da se Prežihov ne razume kdo ve kako na nežnejše, tišje utripe človeškega srca; tako mu je erotika dokaj tuje področje, celotno njegovo pripovedništvo premore bore dve ljubezenski zgodbi (»Samorastniki«, »Ljubezen na Odoru«), a še tu se je izognil ljubezenskim prizorom, in kolikor se ni, jih ni opisal z nič kaj nežne plati. V svojem stremljenju, da bi čim bolj poudaril, kar ga na njegovih ljudeh najbolj mika, namreč njihovo življenjskost in prvobitnost, se je mestoma že približal robotosti in nekemu po sili korenjaštvu; malone kot neokusna »krodovska« grobost učinkuje, postavim, podrobnost iz »Ljubezni na Odoru«, da je »od Radmanca dišalo po zdravi ženi, po razgretem medstegnju« (str. 108). Drugi učitek velja Vrančevi enostranosti v izbiri in upodabljanju človeških značajev. Galerija njegovih osebnosti ni kdo ve kako pestra in raznolika, po večini prevladujejo v njej njegovi izvorni »trdobučneži«, oglati, molčeči, trmasti in žilavi garači; ta tip ima nekaj variant, a vendar Dihurji iz »Boja na požiravniku« spominjajo na Čarnoglave iz »Prvega spopada«, na Borovnike iz »Vodnjaka« in vsi skupaj spet na Jazbince iz »Požganice«. Izjem, kakršna je Svetneči Gašper iz »Poti na klop«, Prežihov ni veliko ustvaril. Med ženskimi postavami se pojavljata predvsem dva tipa, tiha, nekam neizrazita Dihurka ali Čarnoglavka in pa tip zdrave, prvobitno krepke ljubice in matere, kakršni sta Radmanca in Hudabivška Meta, dve kmečki Veneri, z erotično energijo naravnost nabiti bitji, ki sledita z neko primitivno samoumevnostjo klicu spola in svojim ženskim pranagonom; ali v primeri z Radmanco, ki je včasih le v malce pretirani meri zgolj krepka, narurna samica, je Hudabivška Meta vendarle precej globlja in vse bolj poduhovljena podoba ter je zategadelj tudi njena zgodba vse drugače pretresljiva. Sploh seže Prežihov katerikrat svojim ljudem nekoliko premalo v globino; res so po svojih srcih sila »jasne« postave, kakor pravi Vidmar v uvodu, a so včasih tudi že nekam preveč jasni, malce preveč premočrtni in osvetljeni z ene same strani.

Za prvenstvo se med temi novelami kosata le »Boj na požiravniku« in pa »Samorastniki«, in človeku se je malone težko odločiti, kako naj bi ta spor razsodil. »Samorastniki« so sicer dosti širši po zasnovi in osrednji ideji, toda »Boj na požiravniku« je literarno enotnejši, čeprav skromnejši po pisateljevih pretenzijah. »Jirs in Bavh« razpada na dva dela, ki nista med sabo popolnoma trdno zlitá; štoriija jetnika Oplaza je glavnemu delu bolj prilepljena kakor nujno sledi iz njega, kar pomeni, da ni nepogrešljiva, da ne rase organski iz celote; prvi del bi bil tudi sam zase povsem dostojna novela. Mimogrede je treba tudi pripomniti, da govori Oplaz ponekod nekoliko premodro, to je: nenaravno, literarno (prim. str. 75). Medtem ko so »Odpustki« tu in tam za spoznanje prisiljeno skomponirani, saj je preveč vidna pisateljeva roka, ki prestavlja osebe, kakor mu narekuje osnovna misel zgodbe, je »Vodnjak«, najstarejši in tudi najšibkejši prispevek te knjige, v podrobnostih dokaj neverjeten. (Kako naj bi mogel en sam človek izkopati 25 metrov globoko jamo, ne da bi jo zavaroval pred usedanjem?)

Knjiga je vseskozi tendenčna, v najboljšem, najplemenitejšem pomenu besede tendenčna — če je tendenca pisateljeva želja, da bi pokazal nepotvorjeno, neizmaljeno obličje resnice ter tako na svoj način pripomogel k rojstvu sveta, v katerem človek več ne bo suženj ne sočloveku ne prirodi ne zemlji in ne lastnemu delu. Zakaj ta literatura je neskončno tuja kakemu ruralizmu, kmečko življenje za Prežihova ni idila, temveč eno samo nenehno, malone neznošno trpljenje in najokrutnejša borba za najbednejše pogoje obstanka. Najsi premore pisatelj zelo izrazit smisel za lepoto tega sveta, posebe za pokrajino, ki živi v njegovem pripovedništvu v vsej svoji čarobni planinski svežosti in mogočnosti, njegovih ljudi vendar ne veže z zemljo, na kateri se ubadajo in trpe, tisto gorško, umirjeno, prijazno sožitje, kakršno je, postavim, značilno za Kranjčev prozo. Vorančevi kmetje in bajtarji, njegovi »fretarji« so domala brez izjeme sami trpini, težkomiselni, od pomanjkanja, truda in skrbi napol ubiti, trmoglav obupanci, ki se vse svoje žive dni love na samem robu propada; svoje zemlje nič kaj ne ljubijo, ne filozofirajo in ne čustvujejo kakor Kranjčevi Prekmurci, za ljubezenske pustolovščine skorajda nimajo ne časa ne moči — v njihovem življenju ni poezije, in če je bil kdo na tem svetu prikrajšan celó za samo slutnjo lepote in vrednosti človeškega življenja, velja to za Vorančeve gorjance. O tej tlaki, tem živinskem ubijanju za skorjo kruha poroča pisatelj z neusmiljeno, kajkrat domala naturalistično stvarnostjo, v kateri se skriva toliko toplega, razbolelega sočutja, kolikor ga le zmore človeško srce; ravno zato, ker čuti s svojimi ljudmi, ker tako natanko pozna vso muko in tragiko njihovega življenjskega boja, opisuje Prežihov ta njihov križev pot z brezobzirno odkritostjo in z dokumentarično prepričevalnostjo, ne da bi pri tem posebe priganjal bralca, naj pretaka solze ali v ogorčenju stiska pesti — umetnija, ki zagotavlja največji umetniški učinek in ki ji je pisatelj popolnoma kos. Ali četudi se skoraj vse te zgodbe končajo tragično, naj prepleta vsa Vorančeva dela ena sama žalostinka o tegobni usodi potlačnega, umirajočega ljudstva, veje iz njih vendarle tudi neki optimističen zagon in zanos, kakršen v naši književnosti ni ravno pogost pojav, diha neka zdrava, močna vera v prihodnost, v boljše življenje, v počlovečenje sveta in človeka; in ta up, »dih in stok stoterih, tisočerih Hudabavnikov, molitev in kletev, prisega in bojna napoved« in »bojni klic« vseh »samorastnikov« je izročilo Prežihova Voranca, tega barda »zavrženega, prekletega rodu«.

Ivo Brnčič

MIŠKO KRANJEC: POVEST O DOBRIH LJUDEH. Slovenska Matica — Gre za svojevrstno, malone čudno delo, s katerim je neizčrpno plodoviti prekmurski pisatelj bržkone marsikoga precej presenetil. Najsi je Kranjec s to povestjo še zmeraj ostal zvest svojemu domačemu okolju, se to njegovo najnovejše delo po svoji zasnovi vendarle bistveno razlikuje od njegovih dosedanjih spisov. Z njim Kranjec sicer ni odkril kake popolnoma nove, dosihdob še neznane posebnosti svoje domače pokrajine; a če je z romanom »Do zadnjih meja« posegel (po »Zalesju«) najdelj v problematiko javnega življenja svoje ožje domovine ter se spoprijel z njenimi aktualnimi, dnevnimi političnimi vprašanji, se je s »Povestjo o dobrih ljudeh« nekako umaknil prav v drugo skrajnost, v skorajda idilično zatišje revne prekmurske bajtarske hiše na samotnem otoku sredi rokavov Mure, kamor ne sega plimovanje javnega življenja in vélikega sveta, k majhnim, povsem neznatnim ljudem, katerih življenje ni v ničemer ne znamenito ne pomembno za usodo sveta in človeštva. V tem skromnem, neznanem zakotju, v tem svetu, ki živi v tesnem, intimnem sožitju s prirodo, se je ohranilo

še veliko patriarhalne preproščine, katere svojstveno poezijo pisatelj poudarja zelo pogostoma in z vsem svojim lirskim talentom; tu se ob luči nemirnega plamena, ki plove preko polja, še pokorijo duše podkupljenih inženirjev, ki so v davnih dneh izmerili zemljo tako, da je dobil siromak malo, bogatin pa veliko; tu gre ob tihih poletnih nočeh preko ravnine še zmeraj zagoneten jok, ki oznanja, da je nekdo umrl; tu ponoči še blodijo nad jarki Mure in šepetajo pod košatimi hrasti duše ljudi, ki so utonili v reki, medtem ko živé duše nedolžnih otrok, ki jih je vzela voda, spremenjene v prelepe bele cvetove; drevje, cvetke, veter in sonce in divje živali, vsa priroda še živi v tesnem prijateljstvu s človekom, čigar srce še pozna tisto preprosto, samoumevno dobroto in ljubezen, »ki je je čedalje manj na svetu«, četudi »brez dvoma sloni svet na njej«, kakor pravi pisatelj v uvodu in epilogu. V tej samoti se godi ta Kranjčeva povest o dobrih ljudeh, povest, ki se tu in tam spreminja že v pravljico, katere postave je treba pojmovati prav za prav že čisto v simboličnem smislu. Zgodba je sicer glede same fabule in upodobljenih osebnosti v primeri s Kranjčevim dosedanjim ustvarjanjem skorajda malce brezpomembna; tu ni izklesal pisatelj nobene kdo ve kako klene in samonikle človeške podobe, kakršna bi se človeku neizbrisno in z vso silovitostjo vtisnila v spomin, in tudi ni zapletel svojih junakov v kako mogočno življenjsko dramo, v kateri pojo viharno kakor orgle vse skrivnostne globočine človeškega srca. Ta knjiga se je morebiti v nemajhni meri rodila iz pisateljeve zagrenelosti ali vsaj bolečine nad brezupno zamočvirjenostjo našega javnega življenja, ki ga je imel priložnost prav od blizu spoznati in ki je takšno, da bi v resnici moglo opehariti človeka za vse veselje do življenja in voljo do njega, če bi ne upal in ne vedel, da se nekje v neznanih globinah brezimnih ljudskih plasti še vedno skrivajo zakladi neizrabljenih možnosti za prenovitev in poplemenitje tega izprijenega, ostudnega sveta. Zategadelj zveni ta lirična povest — ena najbolj liričnih, ki jih je Miško Kranjec kdaj napisal — kot slavospev majhnim, ubožnim ljudem, ki životarijo na svoji krpici zemlje in po vsem videzu edini še hranijo tisto resnično moralno bogastvo človeškega uma in srca, katerega pomanjkanje v velikem svetu, v javnem življenju je pisatelj ugotovil v romanu »Do zadnjih mejá«, ki je izšel — znabiti ne samó po naključju — malone ob istem času s pričujočo knjigo. Apoteoza vsega, kar je v ljudski preproščini dragocenega, regenerativnega in zato odrešilnega za to poblaznelo družbo in človeški rod — to je edina pretenzija in edina tendenca te knjige, ki je klic pisateljeve intimne ljubezni in zategadelj v poslednji stopnji tudi nekakšna njegova idejna izpoved. Ne toliko po svojih čisto umetniških odlikah kakor zavoljo pisateljeve resnične čustvene prizadetosti, ki jo je spočela, spada zato ta povest (ki bi jo prav za prav bilo mogoče označiti za svojevrstno idilo v prozi) vendarle v vrsto najprikupnejših, najiskrenejših in človeško najtoplejših Miškovih stvaritev.

A naj je »Povest o dobrih ljudeh« s te plati še tako simpatičen pojav, takšno priznanje vendarle še ne pomeni odveze za njene pomanjkljivosti, ki bi jih bilo mogoče kar precej naštetiti in ki jih tudi ne gre utajiti. V svojem stremljenju, da bi kar najbolj poudaril vso dragoceno človečnost sveta, ki ga opisuje, se je »deziluzionist« Kranjec, kakor ga je označil (če se ne motim) Josip Vidmar v uvodu »Sreče na vasi«, ob svojih »dobrih ljudeh« celó tako zelo raznežil, da je postal tu in tam že kar nekam idiličen in miloben ter pripisuje svojim junakom vse plemenite lastnosti v tolikšni in tako izključni meri, kakor si dosihmal menda še ni drznil storiti; takšno idealiziranje bi bilo v strogo realističnem delu že povsem nedopustno, saj se celó v okviru te Kranjčeve lirične povesti z njenim

posebnim stilom kajkrat že malce nevarno bliža pretiranosti in zadnjim mejam verjetnosti. Prav tako je Kranjec obstal na sami meji umetniško dovoljenega še v neki drugi smeri. Svoje srčno nagnjenje do sveta, ki ga opisuje, izraža brez slehernega pridržka in tako naravnost, da je ta njegova neobrzdana čustvenost v svoji vnemi nekajkrat že izgrešila nalogo, ki si jo je zastavila: ljudje v tej zgodbi so namreč pogostoma že za spoznanje preveč ganljivi, da bi mogli biti simpatični docela in brez nekega sladkobnega priokusa — kar vsekako ni bil pisateljev namen. Znabiti se Kranjec nekoliko preočitno trudi dopovedati, kako popolnoma dobri so njegovi ljudje, ali vsaj na to njihovo dobroto prepogosto posebej opozarja. Spričo take metode — ko vendar že samo dejanje in nehanje nastopajočih osebnosti povsem zadovoljivo izpričuje tiste njihove lastnosti, ki so pisatelju tako pri srcu — pa se bralec kaj rad zakrckne in postane skeptičen ravno do reči, ki bi mu jih hotel pisatelj za vsako ceno vtepti v glavo.

Za to povest, v kateri je resničnosti primešano nekaj pravljíčnosti, bi bila nemara potrebna posebna merila. Ali Kranjec je svojo zgodbo navsezadnje le postavil v povsem določen kraj in znano okolje ter jo tudi časovno precej natanko opredelil; stil in pripoved se gibljeta v docela vsakdanjih, konkretnih in verjetnih mejah, v samem dejanju odločno prevladujejo popolnoma realistični elementi, pravljíčni okvir mu dajeta šele uvod in epilog. Tako je treba povest vendarle vrednotiti kot realistično delo ter s tega stališča tudi prerešetati njene napake. Med temi je treba predvsem omeniti tisto razvlečenost, ki je sploh ena najboljčutnejših slabosti celotnega Kranjčevega pisanja poslednjih let. Razgovoriti se natanko toliko, kolikor je za oris situacije in označbo osebnosti nujno, ne ponavljati se nikdar niti v nevažnih malenkostih, ne zlorabljeni nikoli bralčeve potrpežljivosti in njegove pripravljenosti, zvesto slediti pisatelju, omejiti in obrzdati samega sebe — takšna ekonomija umetniških izraznih sredstev je eden prvih pogojev resničnega mojstrstva. Kranjec pa se je narobe ravno v tej knjigi naravnost neznansko razpisal. Neredko poroča do utrudljivosti podrobno o zelo malo važnih, postranskih zadevah, pogovorih, prizorih, ki k razpletu glavne zgodbe ničesar bistvenega ne prispevajo. Če, postavim, Tolstoj v »Ani Karenini« na dolgo in široko opisuje, kako pri Levinu vkuhavajo sadje, ima to njegovo detaljno poročanje povsem določen namen ter je v okviru celotnega romana docela nepogrešljivo: saj se ravno v tem prizoru razodeva z vso nazornostjo pomemben del vsakdanjega, domačega življenja ruskega »pomeščika«. Primer razvlečenosti, ki je celotna zgradba umetnine nikakor ne terja, pa je nasprotno Kranjčevo opisovanje gostije pri Koštrčevih ob zlati poroki Jožefa in Ane — strani, ki se skoznje bralec le z muko prerije, celo ne glede na dejstvo, da se je pisateljeva pripoved prav tu le nekam preveč približala neskrbni preprostosti ljudske povesti ter učinkuje zategadelj marsikateri stavek že domala naivno.

S to razvlečenostjo se druží še hudo pretirana zgovornost Kranjčevih ljudi. Če je, postavim, stari Jožef Koštrca obremenjen s to odpustljivo slabostjo, naj bi ga pisatelj kot takega predstavil v treh, štirih prizorih in to bi bilo za njegovo karakterizacijo že kar dovolj. Namesto tega se Jožefovi neskončni samogovori ponavljajo od začetka do konca povesti; zbrani bi nanegli lepo število strani ter zgolj zavirajo namesto da bi poganjali dejanje, na čigar pičlosti zgodba že tako občutno boleha. Kranjčevi »dobri ljudje« so skoraj vsi hudo filozofsko nastrojeni in vse preveč dolgovезno modrujejo ob sleherni, tudi najskromnejši priložnosti, v izbiri katerih je pisatelj bore malo izbirčen. To njihovo klepetavost bi bilo nemara še mogoče zagovarjati, če bi bile njihove misli prav posebno nove ali če bi jih v izredni meri označevale bodisi kot posameznike, kot zanimive oseb-

nosti, bodisi na splošno kot kmete ali kar so že. Ali žal je to po navadi precej vsakdanja, kar nič presenetljiva in malo izvirna filozofija, ki nič kaj ne upravičuje pisateljeve popustljivosti do govorniške nezmernosti njegovih junakov.

Tretja slabost Kranjčeve zgodbe je v tem, da svojih osebnosti ne zna individualizirati, jih označiti, karakterizirati — bodisi kot posameznike ali pa kot pripadnike določenega razreda, sloja, stanu — z njihovo govorico, z njihovim izražanjem, izrazoslovjem — kar je vendar ena osnovnih zahtev, ki se ji dandanašnji noben pripovednik ne more izogniti. Kranjčevi ljudje govore vsi enako in vsi enako brezlično, neosebno. (Podoben očitek je sicer moral vtakniti za klobuk sam Shakespeare; ali ta véliki mag besede navsezadnje ni bil moderen pripovednik.) A Kranjčevi junaki vrhu vsega niti ne govore po kmečko, temveč se po navadi izražajo v tako izpiljenih stavkih in s tako izbranimi, kajkrat že kar učenimi izrazi, da se tako niti razvajeni izobraženci v salonih ne pomenkujejo. Takšna literarna govorica učinkuje kakopak neživiljenjsko, nenaravno in mestoma celó prisiljeno, kar še stopnjuje neka vzvišena svečanost, ki tudi označuje modrovanje Kranjčevih ljudi. Bore malo je verjetno, da bi reven bajtar, kakršen je Jožef Koštrca, govoril o tem, »da je človeška bitnost omejena« (str. 286) ali da bi tako predaval, kakor predava, postavim, na str. 162—163 in še marsikdaj. Kranjec ni ustvaril svojim osebnostim svojstvenega, zanje tipičnega jezika, njihov jezik v bistvu sploh ni živa govorica, marveč zgolj literarna pisana beseda.

Kljub naštetim pomanjkljivostim ne gre tej povesti odrekati njenih lepot in neke povsem svojevrstne poezije. Dasi ji v vrsti Kranjčevih del bržčas ne bo dodeljeno nobeno prvih mest, je pisatelj vendarle ž njo razodel toliko čustvenega bogastva, da bi iz nje utegnila nastati ena njegovih najprisrčnejših liričnih povesti, če bi jo le temeljito predelal in zlasti neusmiljeno okrajšal. (Nemalo bi ji bilo tudi v prid, če bi jo jezikovno opilil; kako da za to vsaj založnica ni poskrbela?) Kranjec je predvsem mojster v izvabljanju razpoloženja z opisovanjem prirode ter se je v tej smeri tudi v tej knjigi izdatno izživel. Preproste, skoraj navadne stvari, ki jih je že tolikokrat opisal, rojstvo spomladi, sonce in gozd, šumenje reke in petje ptic, umé vedno znova osvežiti in dahniti vanje mehak, čaroben lirizem. V nežno tenčico takšne poetičnosti so ovite tudi vse osebnosti povesti. Med človeško najtoplejšimi podobami Kranjčevega pripovedništva bosta vsekako ostala slepa Katica in dedek Jožef, čeprav sta stara mamica Ana in Ivan Koren sicer manj popolni, a zato življenjsko pristnejši bitji in je Marta zanimivejša in izrazitejša individualnost. »Razbojnik« Peter Koštrca je dokaj skrivnostna, ne docela enovita in ne povsem plastična postava ter se med vsemi junaki povesti tudi najbolj oddaljuje od resničnosti. Med posameznimi prizori je treba naposled zlasti opozoriti na Katičin pevski nastop pri organistu in v cerkvi, na zadnji poskus sprave med Ivanom in Marto (str. 187—190) in pa na epilog, ki je tudi sam zase svojevrstna pesniška umetnina. *Ivo Brnčić*

JOŽE PAHOR: MATIJA GORJAN. Pahorjeva tvorna domišljija se rada razmahuje v obsežnih okvirih, kakršni so se v našem slovstvu šele polagoma udomačili. Sprva je bil obseg slovenskega romana precej skromen (Jurčič, Kersnik, Tavčar), polagoma je naraščal (Govekar, Finžgar, Prelesnik); rajši kakor v knjižno obliko se je zatekal v mesečnike. Tuji roman, ruski, francoski, angleški, je s prevodi tudi našemu razgibal meje. Pred vojno je Podlimbarski ustvaril v »Gospodinu Franju« najširši slovenski roman. Po vojni smo doživeli poplavo s

tujimi romani v dobrih prevodih. Domači poskusi niso prepogosti, a se stalno množijo in tekmujejo s tujci (J. Kozak, F. Bevk, T. Seliškar, M. Kranjec, V. Bartol i. dr.). Pahorjeva knjiga je važen in zelo uspel donesek k poglavju slovenskega romana.

Romanopisec Pahor je opozoril nase z »Medvladjem« (1923), nato še močnejše s »Serenissimo« (Lj. Zvon 1928—1929). V tej je umetniško osvetlil notranja trenja beneške republike v drugi polovici 16. stoletja. Zdaj je segel v začetek istega stoletja, ko so se Benetke tudi po naših krajih rvale s cesarjem Maksimiljanom. Iz te vojne padejo le bežni odsevi v roman; pravo torišče je Dolenjska od Ljubljane do Kočevja in včasih vsa Slovenija, ker je bila skoro vsa zapletena v kmetški upor l. 1514—1515. Glavni obris gradbe novega romana spominja na »Serenissimo«. Kakor je v tej vezal dogodke mladi Just Golja, omahujoč med Nevo in Amelijo, tako so zdaj usode Matije Gorjana, visečega med plemkinjo Klaro de Ruspi in pasivno vdano Majdo, Ariadnina nit skozi vrvež prizorov.

Roman ima štiri dele. Prva dva, ki obsegata tretjino knjige, sta predvsem ljubezenski roman. V zadnjih dveh se ta značaj bolj in bolj izgublja in v ospredje stopata politika in zgodovina tiste dobe. Želja po maščevanju in dogodki sami zavlečejo mladega Gorjana med voditelje. Pisatelj očitno ni maral zgodovinske snovi pregloboko pregrnetati in ustvarjati velikih značajev klasičnega kova, ki bi se ne skladali z resničnimi dogodki. Da se Matija Gorjan kljub svoji razumnosti in moči ne dvigne nad povprečnega voditelja, je kriva nekaj njegova mladost, precej nezakriviljena odtujenost ljudstvu, največ pa preosebna in zato sebična in omejena želja po maščevanju. Iz sebičnosti izvirajoča omejenost je glavna hiba tudi večine drugih voditeljev, ki ostanejo zato vsi povprečni. Prikupnejša je v zadnjih dveh delih trepeča kmetška množica, precej brezoblična gmota zatiranih in tlačanih, ki se giblje nagonsko, se zažene in zavalovi zdaj sem, zdaj tja, se upira, ugovarja, tudi napade in ugrizne, a ne premore bistrih in jasnih možganov, ki bi pregledali celoto in bi z večjo preudarnostjo zagnali gmoto zoper pijavke. Tlačitelji so v tem pravo nasprotje množice. To so najpristnejši otroci tega sveta, oklepajoči se razumno vseh gmotnih dobrin, ki jim dohajajo od izkoriščanja, družeci moč in pamet, orožje in duha, posvetno in cerkveno oblast v zmerom hujše zatiranje tlačanih. Pisatelj hoče in zna biti na vse strani pravičen, a njegovo srce je pri ljudstvu, bolj mimogrede kdaj pri meščanstvu, nikdar pri plemstvu in oblastnikih, naj bodo posvetni ali cerkveni.

V prvih dveh delih, ko je Gorjan še Montanarus, ko se rad in mnogo družiti s plemstvom in manj z meščanstvom, ko z mladostnim, krvnim ognjem ljubi plemkinjo Klaro in se otreša zapeljane Majde, se mu pisatelj ne zdi hudo naklonjen, pase ga z nezaupnim nasmeškom, kakor da ne ve, ali mu mladec ne prebegne na drugo stran, ali ga izkoriščevalci ne omrežijo, da jim popolnoma podleže in se ljudstvu izneveri. Spor z očetom toliko da ne pahne Matije v nasprotni tabor. Klarina ljubezen in Vidovo prijateljstvo ga vlečeta tja, dasi se mu še včasih posveti, da je »rasel v hribih« kot drugi sin svobodnika Roka Gorjana s Tople rebri na Kočevščini, in se mu zdi, da je ob cesarskem obisku v Ljubljani v Lambergerjevi četi plemiške mladine kot »samotno drevo v globeli«. Medard Čop se mu roga: »Jare gospode cvet! Kmet, ki hoče biti plemič! Kmečki baron«. Vikar Kalist ga kliče k očetu, ta mu očita Majdo, Klara ga muči z razkritji o mladem Lambergerju, ki ga je v Gorici ljubila in ga zdaj sovraži, s prijateljem Vidom se spre. Matija je ves razdvojen, čuti, da je izkoreninjen iz doma in družbe.

Ko ga pisatelj v trpljenju prekali, se v ostalih dveh delih topleje zavzame zanj in ga dvigne skoro v svojega in ljudskega glasnika. Še ga spremljajo okvare iz

prvih dveh delov, a očetova nesreča ga do dna pretrese, iztrezne in potegne v ljudski tok. Ob vesti, da mu je Thurn očeta zaprl in izteza grabežljivo roko po njegovem domu, se otrese plemstva, mesta in sumljivih vezi: »Očeta grem reševati«. Sreča se z uporniki, ki prej ko v gradove vderó v roman in ga obvladajo do konca. Matija ponudi Thurnu odkupnino za očeta, a ko ne uspe, začne z drugimi razpihovati upor. Do konca l. 1514 prepotuje vso deželo in spozna ljudi, pa tudi težkoče. Vsak voditelj je kipec zase: Lemut, Ramovš, Punčuh, Čebulec, Snój, Jurič, Drolc, Eržen, Klander, Mustar. Še se Matija kak trenutek vrne v prejšnji svet, k Vidu Kislu, ki ne mara reševati starega Gorjana, h Klari, ki je v obupu vzela starega Lambergerja, a ljubi Matijo in obljubi pomoč zaprtemu očetu. Delo za upor zapre Matiji pot na Kočevščino; to ga razjari, da prispeže maščevanje in postoteri svojo vnemo za ljudsko borbo zoper graščake.

V četrtem delu se upor razbesni v krvavi ples. Klara zaman posreduje pri Thurnu, ki dá starega Gorjana in njegovega zeta obglaviti. Ljudski srd se znese najprej v Kočevju, nato v Polhovem Gradcu, v Škofji Loki, na Mehovem, v Kostanjevici, v Brežicah. Upor boleha na pomanjkanju enotnega vodstva. Popis tabora v Konjicah je pripovedna mojstrovina in nova klasična slika pogubne slovanske in slovenske nesloge. Voditelji se razdelijo, cesarski komisiji gre pšenica v klasje, Korošci podležejo pri Vuzenici Dietrichstainu, drugi pri Celju, Mirni in Brežicah Herberstainu. Gorjana ujamejo pri Mirni, a Klara se žrtvuje poveljniku Erbergu, da ga reši z ljubljanskega gradu, nato se zabode. Večina voditeljev pade ali je ujeta in obešena. Malo se jih reši; med njimi je Gorjan, ki uide čez Gorjance v Jastrebarsko k Majdi in otroku.

»Stara pravda« utone v krvi, ki se zdi, da je bila zaman prelita. Voditelji niso imeli dovolj umevanja za skupno stvar. Gorjan sam zori prav počasi iz osebne maščevalnosti v umevanje celotne zadeve ljudstva; šele na koncu je nekaj prizorov, kjer se mu zablisne, kaj bi bil moral prav za prav storiti človek, ki naj bi bil ljudstvo uspešno vodil. Ves upor se izkaže kot kruta šola za drugič, morda za sinove ali vnuke. Neuspeh radi razcepljenosti, nepripravljenosti, kratkovidne zatopljenosti v osebno občutljivost in v malenkostno obračunavanje z osebnimi nasprotniki je tisto, kar je v romanu najbolj nazorno in prepričevalno podano. Dobro se odražajo drug od drugega številni značaji upornikov in plemičev, trpinov in tlačiteljev. Pisatelj ni šel tako daleč, da bi ljudje iz raznih koncev zanašali krajevno govorico v svoje pogovore, vendar vsakdo s svojim izražanjem jasno kleše tudi svojo osebnost. Duševni obrazi stopajo taki iz množice, da jih človek zlepa ne pozabi. Med ženskami je najzanimivejša Klara. Njen značaj je izpreminjasto zapleten, njene drznosti so kljub hladni premišljenosti v bistvu vendar čustveni izlivi ženske, ki polnokrvno ljubi in sovraži, a si ni zmerom na jasnem, kaj prevladuje v njej, ljubezen do Matije ali sovraštvo do mladega Lambergerja. Njena predsmrtna žrtev je ljubezen, ki se preveša bolj v blaznost kakor v obup. Klarino najprirodnejše čustvo je isto kakor v preprosti Majdi: skozi ves roman obe neprestano vabita ljubljenelega moškega iz viharja in nevarnosti v tihi kotichek osebne sreče in ga hočeta imeti samo zase. Nekaj Gorjanove veličine je v tem, da on vse take naskoke vztrajno odbija in ima v drugem delu predvsem očetovo usodo, dom in skupno stvar pred očmi; na obeh visi spočetka le bolj zunanje, pozneje se čustvo pogloblja, a do dna se Matija ne more vžgati ne za eno ne za drugo. Še najbolj se končno oklene otroka, kakor bi upal, da bo sin kdaj urešničil nekaj tega, kar goni njega skozi poraze v zmerom nove borbe zoper stoletne krivice.

Duh dobe, prehod iz srednjega v novi vek in krči družbe, ki so s tem v zvezi, se razbirajo neposredno iz prizorov; dopolnjuje jih živahno zgodovinsko pripovedovanje po dobrih virih. Kar so zgodovinarji obdelali na nekaj straneh, se je tu na štiri sto straneh razbohotilo v kipeč vrec resničnega življenja. Od pokrajina nam Pahorjeva umetnost najbolj približa ljubljansko okolico, Dolenjsko do Ribnice, Kočevje, Novega mesta, Brežic in Save in Polhograjske hribe.

Slovenska beseda, ki je bila v »Serenissimi« po sili malo brezbarvna, ima tu precej naravne, zdrave rdečice. Kmetje so besedno klenejši in slikovitejši od izobražencev. Da je pisatelj v ubiranju izraznega glasbila tenkosluh izvedenec, pričajo n. pr. izrazi kakor: razglasje v sebi, junačiti, stiskaštvo, mladje se je sočilo, zmojstriti, krepostnice, so se mrenile meglice, lahkoživje, priprhutati, vsečez, priganjaško je ravnal, opornik, tudi tebi bi sesvedrala pamet, nadmodriti, srčica, kockar, zjezditi, vzremeniti se, blodnik, kozoglav, hrupeti, vzhrupeti, vzdvo-miti i. dr.

Slovenska lepa knjiga in pravopis si nista več tako v laseh, kakor sta si bila včasih. Za to ima tudi Slovenska Matica nekaj zaslug. Če o tem razmerju tu še kaj omenimo, ne pomeni, da se tiče to prav posebej »Matije Gorjana«, ki je pravopisno zelo skrbno prečesan; tiče se skoro vsake sodobne knjige, ker nekatere podrobnosti še zmerom niso do dna prečiščene, če pa so, ne pridejo zmerom dovolj do veljave. Te pripombe so torej splošne, le primere si to pot izposodimo iz »Matije Gorjana«.

Vsi vedo, da se za nikalni velelnik rabi le nedovršnik (nesi — ne nosi; pelji — ne vozi; vleci — ne vlačí); debele črte opozarjajo že prvošolce na to. In vendar gredo mnogi rajši za tistimi prvošolci, ki to zgrešijo, kakor za dr. prof. A. Breznikom, kakor da jim je nezanesljivi ali skvarjeni jezikovni čut tistih prvošolcev bolj po godu. Tudi v »Matiji Gorjanu« je nekaj takih ljudi. Korošec Lemut svari: »Ne loti (prav: lotevaj) se stvari, ki niso zate!« (Str. 186). Punčuh veli: »In ne umakni (prav: umikaj) se nikomur« (206). Tujka Klara pravi: »Ne zareci se!« (294). V Gorici pa pravijo: »Glej, da se ne zarečeš!« — če zveni »ne zarekaj se« prenenavadno. Neki Dolenjec zavrača: »Ne prenagli se!« (355), pa bi bolje zavrnil: »Ne bodi prenagel« ali drugače.

Če je blagolasje strlo pretekli pogojnik glagola »biti«, ni prav nobenega razloga, da bi se moralo to širiti po drugih glagolih. Ali jezik ne zakrneva, ali se jasnost ne kali, če preteklo pogojnost pehamo v sedanjo? Primerjajte: »Mala vas bi jo ugnala (prav: bila ugnala) brez truda, če bi se bila postavila kot en mož nasproti« (180); »nisem mislil na nevarnost, pa bi me skoro ujeli« (190) — takrat, ne zdaj, torej bolje: »pa bi me bili skoro ujeli«; »Ljudje so se polakomili konj, le zastoj bi jih (manjka: bili) najrajši dobili« (204); »sta jezdila... vstric ceste, da bi jo lahko (manjka: bila) z roko dosegla« (206); sredi samih preteklih časov: »Gorjan bi (manjka: bil) rad šel pogledat (prav: gledat) na Zeleni vrh, kjer je bilo gotovo vse narobe« (276); v enaki okolici: »Koropcu bi (manjka: bila) slaba predla, če se ne bi (manjka: bili) njegovi postavili v bran« (338) ali »... da se niso njegovi postavili v bran«. Redkeje se ta zveza posreči, n. pr.: »Ljudstvo se je zbralo in bilo bi udrlo (prav: vdrló) v ječo, da je niso odprli« (225).

Vsi vedo, da imajo namenilnik le nedovršni glagoli; saj stoji tudi ob njem debela črta za prvošolce. In vendar...: »je skomignil in odšel privezat (prav: privezovat, ali: da priveže) psa« (67); »je dejal in se šel obleč« (prav: oblačit, ali drugače, 99); »se je šel prepričat« (prav: prepričevati, ali: in je šel, da se prepriča, 139); »je dejal in odhitel pospraviti« (prav: pospravljati, 143), nekaj vrst niže

pa stoji pravilna raba: »očeta grem reševati«; »in šel pogledat« (prav: gledat, 274 in 276). Trpnik ima »od« le za povzročitelja, ne za sredstvo: »zavarovan od dekletovega telesa (prav: z dekletovim telesom) je šel pred njo« (31). »Je rulo drevesa« (31) bodi »ruvalo«, ker nedoločnika »ruti« ni. »Zabave, pojedine in plesi so ljudi utrudile« (135) bodi »... utrudili«. »Se je bil vdinil« (141) bodi »... udinjat«. »Ozdraveti« je neprehodnik, »ozdraviti« prehodnik; »želja, da bi že ozdravil« (149, podobno 360) bodi torej »... ozdravel«. Narobe: »je poživila ulice gruča tlačanov« (374) bodi »poživila« s prehodnim pomenom. »Plat« je ženskega spola, a rečenica »plat zvona bije« je brezosebna, torej »plat zvona je bilo«; zato ne bo prav: »Plat zvona se je oglasil« (277), bolje »... oglasilo«, še bolje »Plat zvona je začelo biti«. Glagol se ujema z osebkom, ne s povednim določilom, če je to drugačnega spola, n. pr. hrast je bil (ne: bila) ovira, hiša je bila (ne: bil) predmet spora, drevo je bilo (ne: bil) samosevec; zato ne bo prav: »napad je bila (prav: bil) zdaj najboljša bramba« (345).

Andrej Budal

(Dalje)

MIROSLAV GORŠE: DOKTOR VALENTIN ZARNIK, NARODNI BUDITELJ, PISATELJ IN POLITIK. (Rokopis je za tisk priredil dr. Drag. Lončar.) Gorše je v tej veliki, razkošni reprezentativni knjigi podrobno in vestno očrtal življenje, pisateljstvo, politično in narodno delo moža, ki je izšel iz najnižjih ljudskih plasti in se z naravnimi darovi povzpел do enega prvih mest v slovenskem javnem življenju šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let preteklega stoletja. Nekaj let po stoletnici Zarnikovega rojstva in petdesetletnici smrti učinkuje to delo kot vredna proslava Zarnikovega spomina. Dve vseučiliški stolici, ki sta se mu ponujali izven Slovenije, v Padovi in Zagrebu, je Zarnik odklonil in se zadovoljil s skromno službo preprostega koncipienta in poznega odvetnika, da je lahko ostal sredi svojega naroda in rušil nemške utrdbe na slovenskih tleh.

Nekdanji »vajevec« Zarnik je zgodaj pokazal izboren dar za opazovanje, večji kakor za prosto domišljjsko ustvarjanje. Njegov jasni in zdravi človeški razum je predobro videl nesmisle vsakdanjega in kmalu tudi političnega življenja, kričča nasprotja med avstrijskimi zakoni, ki so vsem narodom odmerjali nekaj pravic in pravičnosti, in avstrijskim ponemčevanjem slovenskih dežel. Pero in jezik je posvetil šibajoči satiri, ki je z užitkom švigala po klečeplastvu, po preponižnih, jobovsko potrpežljivih, zmerom odnehljivih, nebogljenih plašnih rojakih in po zmerom drznejših, izzivalno trdih, nepopustljivih in pohlepni Nemcih; s pravo naslodo se je zaganjal v nemčurje in odpadnike Dežmanove vrste.

V Goršetovih sodbah o Zarnikovem delu je svetloba in senca pravično razdeljena, vrline in hibe so pravilno poudarjene. Ob številnih navedbah iz raznih Zarnikovih člankov in govorov se zazdi škoda, da so njegovi zbrani spisi, ki jih je Narodna knjigarna začela izdajati v letu njegove smrti, obtičali pri prvem zvezku in se niso nadaljevali. Zdi se, da bi se morali na novo urediti, oskrbeti s potrebnimi opombami, dopolniti s tem, kar je bilo tedaj v načrtu, a ni izšlo, in zaključiti z Zarnikovimi članki, predavanji in govori, kolikor so se ohranili. Tako bi poleg Goršetove knjige tudi v Zarnikovih delih na novo vstal »dобрšen kos življenja Slovenije, kos narodne, kulturne in politične zgodovine slovenskega naroda« (str. 22), ki se je trideset let prav tesno prepletala z Zarnikovimi stremljenji.

»Oče slovenskih taborov« je navadno znal izbirati pravi trenutek in razvnmati srca, znal je nasprotnike ščipati, zavračati, smešiti, izpodrivati in se je

z leti v tej umetnosti tako izpopolnil, da je skoraj prezgodaj opravil svoj posel. Čez leta se je tovarišem začelo dozdevati, da grmi včasih v prazno, ne dovolj prekanjeno, in da se nekako ne more prilagoditi novim časom in njihovim zahtevam. Sam se je včasih izdajal za voditelja »Mladoslavencev«, a njegovi tovariši mu tega naslova niso nikdar docela priznali. Nad vse zanimiva so Goršetova razmotrivanja na koncu knjige, ko se vprašuje: »Ali je imel Zarnik potrebne voditeljske sposobnosti?« in odgovarja, da ne, ker je bil prenašel, vročekrven, rajši robot kakor uglajen, nestanovit in premalo globok, precej podoben tistemu Hanibalu, ki je znal sovražnika pobiti, a ni umel zmage izkoristiti. Zdi se tudi, da so ga trde borbe za obstanek in za narod prezgodaj izčrpale, da se je do petdesetega leta čisto razdal; že naslednje leto ga je bolezen pahnila v prezgodnji grob.

Lahko se je danes vzvišeno nasmehniti tej ali oni podobi narodnega dela in življenja, majhnim in omejenim ljubosumnostim, razprtijam, sumničenjem in rovarjenjem, vendar si ne moremo tajiti, da slonimo z vsem, kar smo do danes dosegli, tudi na tisti dobi, da so mnogi buditelji, med njimi tudi Zarnik, že takrat jasno videli v naše dni in da se nam kot majhnemu narodu sredi mogočnih, prav nič sentimentainih sosedov, ki brez pomislekov raztezajo svoj »življenjski prostor«, dokoder jim je le mogoče, vsak trenutek znova lahko zareži v obraz podoben položaj, s kakršnim so se otepali Staro in Mladoslavenci. Goršetova knjiga je izboren priročnik za vse, ki hočejo naše usode do dna razumeti.

Zarnikova podoba je v svoji dobi relativno velika, ker stoji sredi mnogih majhnih in nekaterih sebi enakih ali sebi podobnih. Velika je tudi v razmerju do nasprotnikov in do avstrijskega zmaja, ki je tista leta široko znil, da Slovence vse hkratu pohrusta in asimilira, pa mu je Zarnik spretno porinil kost v goltanec, da se mu je hudo zaletelo. V Zarniku je precej Martina Krpana z njegovim vedrim, pol nezavednim junaštvom in trdno vero v naravno pravico do lastnega življenja. Iz njega bije v politiki tista stran naše čudi, ki jo v slovstvu poznamo iz Vodnika, nekaj iz Koseskega: zdrava in šegava samozavest, ki samozadovoljno uživa, ko se razkazuje in razmahuje, ki ceni tujo veličino, a ji za nič na svetu ni voljna podleči in se odpovedati svojemu bistvu. Zarnik se je boril za »zeditveno Slovenijo«. Po vojni so jo Slovenci skoraj dosegli — kruto okrnjeno, krvavo obsekano. Ali bi Zarnik vdano prekrižal roke pred njo? Tarča njegovih strel bi postala hinavščina tistih, ki jim ni življenjskega prostora nikdar dovolj in jim je surova moč in samovolja božanski vir za njih »pravičnost«.

Glavna področja Zarnikovega dela, tabori, kranjski deželni zbor, ljubljanski mestni zastop in društva, so naslikana z mnogimi podrobnostmi po prvih virih tiste dobe, z obilico vesti in pričevanj oseb, strank in listov vseh smeri, precej po klasičnem primeru, ki ga je kot nedosežen vzor za take obdelave ustvaril Ivan Prijatelj s »Kersnikom«. Če bi se takim knjigam dodalo tudi abecedno imensko kazalo, bi se njih znanstvena cena dvignila. Dobesedne navedbe so jezikovno in pravopisno približane današnjemu stanju slovenščine, kakor pravi opozorilo na koncu. V razpravah, ki ne zasledujejo strogo znanstvenih smotrov in so namenjene širšemu občinstvu, je to gotovo priporočljivo. Jezikovni plati razprave skoraj ni kaj prirekati. Če pisec pripoveduje o vojnih ciljih Italije iz l. 1858, da je hotel Cavour »pregnati Avstrijce iz Italije in ne pustiti jim niti pedi zemlje tostran Alp in Soče« (str. 7), bi bil moral radi jasnosti, ker ne navaja dobesedno kakega italijanskega vira, spremeniti konec: »... ne pustiti jim niti pedi zemlje na

južni strani Alp in zapadno od Soče.« Obliki »preučevati« (13) in »predrl v notranjost« (48) morda po nepotrebnem nadkrilujeta »Pravopis« Breznika in Ramovša, ki pozna v tem pomenu le »proučevati« in »prodreti«; »predreti« je nekaj drugega, »pre-« je »skozi in skozi«, pro-« pa pomeni »v notranjost, v globino«. »Mlad osmošolec« (32) bodi »Mladi osmošolec«, ker od prej vemo, da je to Zarnik. Nikalni roditelj se rabi le namesto predmetnega tožilnika, ne pa za imenovalnik povednega določila, kakor zmerom češče grešijo naši časopisi: »gibanje francoske komune ni bilo ničesar (sem sodi imenovalnik, torej samo: nič) slučajnega« (64); saj vendar pravimo: »to ni nič hudega«, ne: »to ni ničesar hudega«. »Sokolski... kot Poljak, ki (prav: ti) so splošno znani po svoji uglajenosti in vrljivosti, je sila lesen« (32); oziralni stavek naj tu postane vrinjeni stavek, ker se množinski »ki« ne more vezati z ednino »Poljak«. »Vzpodbujevalno« (13 in 28) bodi »Izpodbujevalno«. »Lepa oblika in... beseda sta mu bila (prav: bili) postranska stvar« (36). »Sta se dali dve ženski... peljati na volišče, samo da bi bile oddale (prav: da bi oddali) svoj glas« (61). »Nečimernosti« (77) bodi »nečimrnosti«. »Revue de (prav: des) deux Mondes« (9, 83). Ali so »stragnieri« (69, prav: stranieri) Zarnikovi? Rodilniku besede »Thierfabel« se izognimo, če ne vemo, naj li bo na -e (46) ali na -a (47). Preveč je »ne le samo — ampak tudi« (13, 14, 176) za »ne le — ampak tudi« ali »ne samo — ampak tudi«. Tiskovne: »Na Goriškem in (manjka: v) tržaški okolici« (61), »ki so (prav: se)... poteza« (61), »zaslišuju« (148, = zaslišuje), »bomo radi dajala« (230, = dajali).

Andrej Budal

ARHIV MAKSIMA GORKEGA. Maksim Gorkij, veliki klasik socialistične literature, je bil povezan z vsemi deli sovjetske zemlje in z vsemi deli sveta. Dnevno je prihajalo v njegovo stanovanje stotine pisem z visokega severa, iz ukrajinskih kolhozov, iz kubanskih kozaških vasi, od meja Daljnega vzhoda in iz različnih krajev sovjetske dežele. S pismi za nasvet in pomoč, z veselimi in resnimi mislimi so se obračali nanj pisatelji in znanstveniki, stahanovci in učenci, letalci in otroci. Gorkij je vsa ta pisma prebiral.

V Arhivu Maksima Gorkega je 40.000 pisem. Med njimi pisma največjih ruskih in inozemskih pisateljev, več kot 3000 otroških pisem in približno 500 dopisov iz uredništev najrazličnejših revij in časopisov. V ruski in v svetovni literaturi je komaj moči najti pisatelja, ki bi bil tako povezan z ljudstvom, kakor je bil Maksim Gorkij. Nekoč, v zadnjih letih svojega življenja, je Maksim Gorkij pripovedoval, da je v štiridesetih letih svojega družbenega in literarnega delovanja napisal nič manj kot 20.000 pisem.

Jasno je, da so carjevi žandarji uničili velik del njegove korespondence. Mnogo pisem se je tudi izgubilo. Velik del pisem pa še ni najdenih in jih bo uprava Arhiva ljubosumno iskala. Že sedaj so mogli zbrati v Arhivu približno 5000 pisem Gorkega.

Gorkij je bil pri svojem odpisovanju zelo natančen in je vedno osebno odgovarjal. Vedno znova je izjavljal, da se pri ljudstvu uči. V nekem pismu je napisal: »Zelo često dobivam pisma kolhoznikov; ponosni so na uspehe svojega dela, delo jih pomlaja in razumejo, da more samo kolektivno delo rešiti kmeta kaznilniškega življenja, v katerem je prej živel. Vedno bolj pogosto dobivam taka dragocena pisma, ki pomlajajo tudi mene.«

Pomemben in najdragocenejši del Arhiva so rokopisi pisateljevih del. V treh letih svojega obstoja je Arhiv zbral približno 2000 rokopisov njegovih romanov,

povesti, pesmi in člankov. To gradivo daje zanimivo sliko o velikem pisateljevem delu pri njegovih stvaritvah. Tako je Gorkij popravil svoj roman »Mati« nič manj kakor sedemkrat. Zadnja redakcija se od prve razlikuje na več kot tisoč mestih. Kot zelo zahteven in kritičen mojster je pilil Gorkij vsak stavek, v načrtu je skrajševal svoja dela, vedno znova jih je preoblikoval.

Posebno literarno zanimanje velja do zdaj njegovim še neobjavljenim delom. Pred kratkim je izšel prvi zvezek »Arhiva Gorkega«. Vsebuje njegovo »Zgodovino ruske literature«, delo je pisal v letih 1907. in 1908. Poleg tega bodo izdana še druga do zdaj nepoznana dela. Tako vsebuje drugi zvezek »Arhiva Gorkega« sovjetsko delo »Somov in drugi«, ki ga je Gorkij pisal 1929-30. Ohranila sta se tudi dva dramatska odlomka »Jevgraf Bukejev« in »Kristofor Bukejev« ter prvi načrt znane drame »Jegor Bulyčev in drugi«. Ta drugi del vsebuje tudi dramatiziran pamflet »Delavni Slovočjekov«, ki so ga uprizorili 1920. v Petrogradu.

Prvikrat pa spozna bralec Gorkega kot avtorja filmskih scenarijev. Napisal je v dveh variantah »Stepana Razina« o »Ljudskem puntu v moskovski državi 1666/68.« Zelo zanimiv je tudi rokopis za film »Propagandist«, čigar osebe so zelo podobne junakom iz »Matere«, iz povesti »Poletje« in drame »Sovražniki«. V rokopisu za film »Na poti proti dnu« je prikazana predzgodovina oseb iz »Na čnu«.

Carski žandarji so kaj dobro razumeli pomen njegove umetnosti za ljudske množice in so poskusili vse, da bi zavirali širjenje njegovih knjig med delavstvom. Obsežni policijski akti in dokumenti carske cenzure ustvarjajo sliko o preganjanju njegove umetnosti. Preganjati Gorkega in končati s tem »nemirnim« človekom, to so bile želje vseh reakcionarnih sil. Morilci in razbojniki, poslani od carske tajne policije, so napadli Gorkega v temni ulici Nižjega Novgoroda. V Arhivu je pismo, v katerem piše o nekem takem morilskem poskusu:

»Včeraj« piše Gorkij, »se mi je dogodilo nekaj nenavadnega in bedastega. Ko sem se ob 11. ponoči sprehajal po nabrežju, me je srečal neznanec. Vprašal je: Vi ste Gorkij? In ko sem pritrnil, me je z nožem sunil v levo stran prs tako močno, da sem padel na kolena. Nož mi je prerezal suktnjo in jopič, zdrobil leseno dozo in obtičal v njej, ne da bi se mi dotaknil kože.«

Doza se je ohranila in je sedaj shranjena v njegovem muzeju. Sled noža je na njej dobro vidna. Morilci, ki so umorili Gorkega, so imeli svoje lopovske predhodnike.

V stari hiši v ulici Vorovskega, kjer je moskovski »Arhiv Gorkega«, bodo ohranjeni tisoči dokumentov. Arhiv je bil po sklepu vlade ustanovljen pred tremi leti in obsega danes že 65.000 dokumentov, ki so zvezani z življenjem in delom Maksima Gorkega. Za katalogizacijo in ureditev gradiva je bilo opravljeno že mnogo dela.

A. Šumskij (D. Javer)

DOM ZA LJUDSKO UMETNOST. Režiserska šola. — Pomembni umetniki vseh časov so bili prepričani, da ima umetnost svoje korenine v ljudstvu. Iz ljudstva so zrastle že mnogi umetniško nadarjeni, zmožni ustvarjati velike umetniške vrednote. Neminljive umetnine so nastale med ljudstvom.

V Sovjetski Zvezi so ustvarjene edinstvene prilike za umetniško ustvarjanje ljudstva. Prvič v zgodovini niso več neštevilni talenti iz ljudstva obsojeni na propad in smrt. Narobe, ustvarjeni so vsi materialni in duhovni pogoji za njihov

razvoj. V mestih in vaseh se po dovršenem poklicnem delu neštevilni ljudje ukvarjajo z umetnostjo. Delavci in nameščenci, kolhozniki in izobraženci pišejo pesmi, muzicirajo, igrajo v gledališču in plešejo.

Torej armada diletantov, »umetniki iz ljubiteljstva«? Tak bi mogel biti morda zaključek. Pa ni tako. Treba je samo enkrat videti, kako plešejo ruski, uzbeški, georgijski, armenski ali aserbejdžanski kolhozniki, kako igrajo delavci moskovskih tovarn za ležaje ali ukrajinski železničarji, kako slikajo ribiči z visokega severa — pri tem so ti primeri popolnoma samovoljno izbrani in bi jih mogli poljubno dopolniti — da vidiš, kako tudi poznavalec včasih težko loči poklicnega in nepoklicnega umetnika.

Ne, to ni armada diletantov. Bilo pa bi seveda popolnoma napačno, če bi mislili, da ustvarjajo dovršene umetnine brez izjeme vsi, ki se umetniško udeležujejo, tako posamezniki kakor kolektivi. Za pretežno večino pa je vendar značilno, da ne stremi k diletantizmu, marveč k resnemu, sistematičnemu umetniškemu delu.

Odlučujoča faktorja za umetnike iz ljudstva sta umetniška šolanost in vodstvo, pod katerim delajo. Brez resne, vsestranske izobrazbe, brez izkušene roke, ki uravnava umetniška prizadevanja, brez možnosti, najti si primeren repertoar, obstoji brez dvoma za mnoge nevarnost, da ostanejo večni diletanti. Sovjetska vlada hoče na vsak način zagotoviti talentom iz ljudstva poln razmah, zato je zgradila v Moskvi v podporo njihovega razvoja »Dom Krupskaje za ljudsko umetnost«, ki ima podružnice po vsej Sovjetski Zvezi.

Tu je središče za umetniško ustvarjanje ljudstva. Odtod pa ne prihajajo samo izpodbude, tu zbirajo, urejajo in izdajajo mnoge dragocene vrednote, ki jih ustvarjajo sovjetski narodi. Kar poje novi človek sovjetske dežele o sebi, o svojem življenju, ki ga sploh ni primerjati s preteklostjo; kar pripoveduje v besedi, sliki in glasbi o sovjetski stvarnosti, kako daje na umetniški način izraza svojim čustvom za velika voditelja dežele Iljiča in Jeklenega, vse to je tu zbrano in razstavljeno.

Na drugi strani razširjajo ustvarjene vrednote in dajejo vzpodbudo in navodila za njihove reprodukcije in za reprodukcije drugih umetniških del. Oglejmo si danes samo en odsek bogatega dela Doma za ljudsko umetnost.

Teater je pri množicah najbolj priljubljena umetniška panoga. Povsod živi stremenje po igri. Kako zagotovi Dom za ljudsko umetnost dobro umetniško vodstvo tisočem in tisočem amaterskih gledališč v obratih in kolhozih? To ni lahka naloga. Kako je mogoče najti toliko režiserjev, ki so zmožni ustvariti z deloma popolnoma neizšolanimi igralskimi močmi dostojne predstave, ki sploh ne spominjajo na kakšno diletantsko gledališko družbo?

Dve poti sta zasekani do rešitve tega vprašanja. Prva je v tem, da pritegnejo k temu vzgojevalnemu delu pomembnejše igralce; ti se poleg svojega odrskega dela redno zavzamejo v mestih ali izven mest za posamezne gledališke družine. Tako dela n. pr. ljudski igralec ZSSR Moskvini z amaterskim gledališčem v moskovski tvornici avtomobilov, zaslužena igralka Oročko od moskovskega Vahtangovljevega teatra dela z železničarji malega mesta Mytiči, zaslužni igralec Kusa pa dela s skupino iz tvornice kavčuka v Moskvi. Na isti način nudijo režiserji kolhoznih gledališč pomoč vaškim amaterskim gledališčem.

Ta način, ki pomeni vsekakor dragoceno umetniško vodstvo, pa še zdaleč ne more zajeti vseh gledaliških družin, predvsem pa ne onih v majhnih mestih in

oddaljenih vaseh. Naloga je, dati dragoceno izobrazbo režiserjem, ki so iz vrst članov amaterskih skupin; dati jim tako izobrazbo, da bodo sposobni ustvariti dobre inscenacije in hkrati vzgajati igralce svoje skupine. Kot glavni delovni način, s katerim bi bilo mogoče doseči ta cilj, si je izbral Dom za ljudsko umetnost »tečaj na daljavo«, kar v gledališkem svetu gotovo ni preprost domislek. Tem bolj, ker so manjkali učbeniki, ki bi bili napisani na dostojni višini in bi bili hkrati poljudno pisani. Danes more Dom za ljudsko umetnost s ponosom kazati na obsežno biblioteko v lastni založbi izdanih učbenikov. Med njimi so knjige, ki so jih napisali pomembni režiserji in igralci o umetnosti režije, igri, o fonetiki, govorni tehniki, recitaciji, o šminkah in mnogih drugih stvareh.

Skeptiki bi mogli vprašati, kakšna je korist takšnega šolanja. Knjiga pa ni nikakor edina sestavina tega izobraževanja, ki je po svojem načinu v gledališkem svetu nekaj popolnoma novega. Celotni pouk je tako urejen, da se že prvo učno leto konča z inscenacijo predstave, ki jo mora postaviti učeči se režiser s svojo skupino na oder. Igro mu določi vodstvo že v začetku študija. Od vsega začetka dobi učenec svojega učitelja, temu mora na podlagi svojega študija oddajati skoraj vsak mesec večje pismene naloge, ki mu jih potem vrnejo z obširnimi učiteljevimi pripombami. Tako ni mladi režiser nikdar samemu sebi prepuščen. Dovršeno inscenacijo si ogleda učitelj ali pa kakšen drugi zastopnik Doma za ljudsko umetnost. Od časa do časa se sestanejo učenci in učitelji po okrajih.

Sedaj izobrazujejo na ta način samo v ruščini 1479 režiserjev in vodij amaterskih skupin. Dom za ljudsko umetnost v Kijevu (Ukrajina) ima trenutno 450 učencev, vodij ukrajinskih amaterskih gledališč. Letos bodo Domovi za ljudsko umetnost v posameznih republikah organizirali podobne tečaje tudi v beloruskem, georgijskem, kozaškem, aserbejdžanskem in tadžikijskem jeziku.

Tako rastejo izšolani režiserji amaterskih gledališč, ki delujejo v podjetjih in kolhozih. Tako dobiva delavski in kolhozniški teater dostojno raven. Ključavničar Bisarov je pred dvema letoma v tovarni strojev nekega oddaljenega mesta vodil, kakor je pač znal, prav takšen amaterski teater. Po uspešno dokončanih Bisarovljevih študijah si je to amatersko gledališče tvorniških delavcev pridobilo takšen ugled, da so delavci osvobodili ključavničarja Bisarova njegovega prejšnjega poklica, tako da se more sedaj posvetiti samo režiserskemu delu v svoji amaterski skupini. To pa ni osamljen primer. Marsikateri mladi režiser — traktorist, bibliotekar, knjigotržec ali učitelj je popolnoma prešel k poklicnemu gledališču. Marsikateri inženir — pevec je na poti preko amaterskega gledališča postal operni pevec, marsikatera mlada študentka je postala plesalka, marsikatera bolniška sestra in marsikatera kolhoznica je postala igralka.

Poklicna gledališča Sovjetske Zveze so našla v teh gledaliških skupinah zkladnico novih moči. Amaterska gledališča so dobila v kulturnem življenju Sovjetske Zveze pravi pomen in vrednost.

F. Iljin (D. Javer)

KORSIKA IN NAŠ ZAPAD. Novo urejevanje sveta obeta vsem narodom mnogo večjo pravičnost od versailleske iz l. 1918. Ob teh obetih se Korsika po 172 letih vrača v naročje matere Italije. Poklicani čuvarji pretresajo, koliko je tujcu v skoro dve sto letih uspelo oškrbiti ali zabrisati prvotno italijansko govorico. Ugotavljajo, da je otok zlasti na severu ohranil toskanščino iz Dantejeve in še zgodnejše dobe. »Atlante linguistico della Corsica« Gina Bottiglioni dokazuje, da se Korsika veže na jug s Sardinijo in Sicilijo, kakor pričajo besede »pilu«, »gula«,

»meddu«, »stedda« za toskanske »pelo« (dlaka), »gola« (grlo), »meglio« (bolje), »stella« (zvezda) i. dr., na vzhod z Lacijem, Umbrijo, Abruci in Kampanijo, na severovzhod pa s Toskano. Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja potrjujejo ohranitev starejšega jezikovnega stanja. Isto izpričuje besedišče, n. pr. »agghiustà« za Dantejev »aggiustarsi« (približati se). Čuvarji opozarjajo na škodo, ki jo je francoščina prizadela domači govorici, posebno v šoli. Poleg »giucà« in »divertissi« (zabavati se) se je vrnilo »amussassi« po francoskem »s' amuser«, poleg »bandera« tudi »drappò« po francoskem »drapeau« (zastava). V glavnem je ostal domači zaklad precej nedotaknjen. Skupina korsških pisateljev, ki se kot »Anfarti« zbirajo v listu »A muvra« (divja ovca z rogovi), skrbi za slovstveni razvoj korsškega narečja. Jezikoslovec Giulio Bertoni povečuje to prizadevanje: »Človeško srce bije samo v materini govorici.«

Podobnih izjav bi nabrali pri italijanskih znanstvenikih za cele knjige. Če primerjamo jezikovno stanje na Korsiki z razmerami na našem zapadu, lahko ugotovimo premnoge podobnosti. Neposredna sosesčina s tujimi narečji, pripadanje k tujim državnim tvorbam in uvajanje tujega šolstva in tujega bogoslužja je zaneslo v naša narečja marsikak tuj izraz. Glasovi, oblike in skladnja so se tudi v teh razmerah bolj malo spreminjali. Najvidnejša je izguba dvojine. Tuji izrazi, ki zaidejo v kolesje naše sklanje in sprege, morajo skozi te naše mline, naj jim pri tem še tako pokajo kosti. Slišal sem sicilskega dečka, ki je v neposredni goriški okolici govoril naše domače narečje. Drugje so se dečki v goriški furlanščini bahali, kdo zna bolje na orglice: »Na planincih sončice sije«; pri tem so le naslov pesmi izgovarjali v našem jeziku. Jezikovna meja je bujno redišče za vse mogoče zmede. Če novi delivci sveta res uveljavijo, kakor obetajo, »pravičen mir« in dajo prednost naravnemu razvoju, si za pozneje prihranijo očitke, da so naravo posiljevali in da zato niso uspeli. Prilik za urejevanje sveta po zdravi pameti, brez krivic in nasilja, je zdaj toliko, da bi bilo treba marsikod začeti čisto znova. Predvsem bi nikjer ne smeli gnjaviti človeštva z vsiljevanjem tujega šolstva in bogoslužja. Zločini zoper duha so najtežji. Korsičani so skoro dve sto let prenašali taka nasilja. Ko se jih zdaj končno otesajo, naj bi oblastniki uvideli, da bi se morale podobne razmere odpraviti še po mnogih, mnogih drugih ozemljih.

Andrej Budal

Popravek. V prejšnji (5.—6.) številki je na str. 290 pomotoma izostala zaključna beseda drugega odstavka (8. točke) dobrodošel; prav tako nedostaja v tretjem odstavku (9. točki) končna beseda ... p o m a g a.«

O p o m b a : V 5.—6. zvezku v članku Dr. Ivan Pintar: Mediko-kirurški zavod na strani 303 popravi Gubca v Grbca in sanarnika, sanarja v ranarnika, ranarja. (Ured.)

JULIJ
KLEIN

Ljubljana, Wolfova ul. 4
Telefon št. 33-80

OKVIRJI

Prva specialna delavnica
za okvirjenje slik

S L I K E

Zavarovanja vseh vrst
prevzema

SLAVIJA

jugoslovanska zavarovalna banka

v Ljubljani

Podružnice:

BEOGRAD   ZAGREB
SARAJEVO   NOVI SAD
OSIJEK   SPLIT

Ekspoziture:

MARIBOR in CELJE

Glavno ravnateljstvo v Ljubljani
v novem posloppju — Gajeva ulica 2

Telefon: 21-75, 21-76, 21-77